

A hetvenes évek végén a pécsi gyorsal utaztam haza Budapestről, s a Kapos szépséges völgyében ellenállhatatlan vágyat éreztem, hogy többszáz újságcikk megírása után nekiálljak egy könyvnek. Mire Dombóvárra értem, már a témáját is kitaláltam: az 1939-ben befogadott és a háború után Magyarországon maradt lengyel menekültekkel fogok beszélgetni.

Akkoriban a Molotov és Ribbentrop külügyminiszterek által aláírt, voltaképpen azonban Hitler és Sztálin akaratát tükröző paktum ténye hétpecsétetes titok volt, így a következményeiről sem illett beszélni. Az interjúalanyokat Tolnában, Baranyában, Somogy és Sopron megyében szólaltattam meg.

Miután elkészültem a tíz interjúval, elkezdtem kiadót keresni. A téma „érzékenységet” számtalan módon volt alkalmam megtapasztalni. Végül három beszélgetés láttott napvilágot 1985-ben az Európa Kiadó Barátok a bajban című antológiájában.

A teljes kézirat közel negyven évet töltött az asztalfiókban. Sohasem felejtkeztem el róla, de csak most szántam rá magam, hogy a történelem iránt érdeklődők nyilvánossága elé tárjam. Az interjúalanyok már régen nem élnek. Ezúton is köszönöm, hogy annak idején megosztották velem életük történetét, és tisztelettel hajtom meg fejem emlékük előtt.

Havasi János

Kinek két hazát adott...

Havasi János

Kinek két hazát adott...

Beszélgetések háborús lengyel menekültekkel

Tettye Média

Havasi János

Kinek két hazát adott...

Havasi János

Kinek két hazát adott...

Beszélgetések háborús lengyel menekültekkel

Havasi Dániel utószavával

Tettye Média Könyvek
2022

Kiadó: Tettye Média Bt.
Felelős kiadó: Havasi Dániel
Tördelés: Jakab Attila
Nyomás: Molnár Nyomda, Pécs, 2022
Terjedelem: 9 A/5 ív
ISBN
©Havasi János

Miért csak most?

A hetvenes évek végén a pécsi gyorsal utaztam haza Budapestről, s a Kapos szépséges völgyében ellenállhatatlan vágyat éreztem, hogy többszáz újságcikk után nekiálljak egy könyvnek. Mire Dombóvárra értem, már a témáját is kitaláltam: az 1939-ben befogadott és a háború után Magyarországon maradt lengyel menekültekkel fogok beszélgetni.

Akkoriban a Molotov és Ribbentrop külügyminiszterek által aláírt, voltaképpen azonban Hitler és Sztálin akaratát tükröző paktum ténye hétepcséses titok volt, így a következményeiről sem illett beszélni. Nagyapám hátrahagyott könyvtárának felleltározása során ugyan már a tíz évvel korábban rábukkantam egy furcsa brosrúrára, amely Új szomszédunk, a Szovjet címmel a lengyelországi náci-bolsevik invázió által előidézett új helyzetet elemezte 1940-ben, de a Magyarországra menekült több tízezer lengyel menekült sorsa akkor még nem különösebben foglalkoztatott. A téma pedig ott hevert egy karnyújtásnyira: *Rychlak Imre* nevű osztálytársunk elégszer ismételte a kaposszekcsői általános iskolában, hogy ő tulajdonképpen lengyel, hiszen az apja is az, de csak egy feltűnési viszketegségben szenvedő kis srác fabulálásának tulajdonítottuk történeteit.

Végül a pécsváradi művelődési ház igazgatónőjével, Dretzky Katalinnal folytatott beszélgetéseim során tudatosult bennem, milyen sok lengyel él közöttünk a háború óta. Többek között az ő édesapja, Félix bácsi is, aki aztán a legfőbb motivációt adta az interjúkötet megírásához.

De mint minden könyvnek, természetesen ennek is megvan a maga sorsa. Miután elkészültem a tíz interjúval, elkezdtem kiadót keresni. Így akadtam össze Budapesten *Jerzy Robert Nowak* történész-újságíróval, aki kiválóan beszélt magyarul, s jól ismerte történelmünket. Ő ismertetett össze Antal Lászlóval, az Európa Kiadó szerkesztőjével, aki a nyolcvá-

nas évek elején már erőteljesen szorgalmazta egy ilyen témájú könyv kiadását, s ebben egyik munkatársa éppen Nowak volt. Érthető módon egyikük sem lelkesedett azért, hogy az én kötetem beelőzze az Európa kiadványát, ellenben följánlották, hogy három interjút átvesznek a *Barátok a bajban* címmel tervezett antológiába. Így is történt.

A Barátok a bajban 1985-ben jelent meg Juhász Gyula történész elő-, és Jerzy Robert Nowak, valamint *Tadeusz Olszański* utószavával. Kortörténeti érdekesség, hogy a könyv lektorálásában részt vett Antall József, a későbbi miniszterelnök is. „Természetesen” az előszóban Juhász Gyula egy szót sem ejtett arról, hogy Lengyelországot Hitler és Sztálin jó előre felosztotta egymás között: a bevezetőben eufémisztikusan csak „lengyel összeomlásról” és „Lengyelország teljes megszállásáról” értekezik, gondosan elhallgatva a Szovjetunió szerepét ebben az összeomlásban. Ezzel együtt hiánypótló és úttörő kiadványnak tekinthetjük az Európa akkori kötetét.

A téma „érzékenységet” volt alkalmam más módon is megtapasztalni. Amikor a nyolcvanas évek elején felajánlottam az MTV Pécsi Körzeti Stúdiójának, hogy készítsünk dokumentumfilmet a Magyarországon élő egykori menekültekről, szerkesztő kollégám azzal hárította el a számukra keserű poharat, hogy „a témának még nincs meg a kiérlelt szakirodalma”. Az akkori rendőrtiszt-stúdióvezető „szakvéleményét” jobb, ha nem idézem.

A teljes kézirat közel negyven évet töltött az asztalfiókban. Sohasem felejtkeztem el róla, de csak most szántam rá magam, hogy a történelem iránt érdeklődők nyilvánossága elé tárjam. Az interjúalanyok már régen nem élnek. Ezúton is köszönöm, hogy annak idején megosztották velem életük történetét, és tisztelettel hajtom meg fejem emlékük előtt.

Rövid történelemlecke

A győztesek szempontjait előtérbe helyező, s ezáltal szükségszerűen szemantikus történelemírás szerint az 1930-as évek második, s az 1940-es évek első felében a jó és rossz harca folyt a nagyvilágban. A rossz oldalon a Harmadik Birodalom és *csatlóssai*, a jó oldalon az ellene felállt antifasiszta *szövetség* vívta élethalálharcát. A jó győzött, a rossz veszített. Ám nem telt belé fél évtized, s az egykori „főgonosz” már a baráti oldalon találta magát, míg a győztes jók leghatalmasabbika a Gonosz Birodalomának csöppet sem hízelgő megnevezését érdemelte ki.

A szerepcsere nem példa nélküli. Ha csak a témánk szerint legfontosabb 1939-es esztendőt vesszük nagyító alá, még csak hónapok sem kellettek ahhoz, hogy a jó és rossz álarca fölcserélődjék! Az év elején – talán elborzadva az 1938-as Münchener egyezményben Hitlernek tett engedményektől – a nyugati hatalmak és a Szovjetunió még egymás kezét keresik a náci birodalom elleni összefogáshoz. Aztán 1939 márciusában Anglia és Franciaország szótlanul nézi Csehszlovákia maradék részének bekebelezését, Sztálin pedig elmondja híres „gesztenye-beszédét”, amelyben világossá teszi: ne várják tőle, hogy a nyugatiak számára kikaparja a sültgesztenyét. Magyarán: nem fog egyedül nekiugrani Németországnak, hogy megszabadítsa Európát a náci metelytől.

Még furcsább dolog történik ezután: versenyfutás kezdődik Hitler és Sztálin kegyeiért. Moszkva mind Berlinnel, mind Londonnal és Párizssal tárgyal, hogy kijátssza őket egymás ellen. Természetesen nincs két-ségünk, hogy partnereinek is éppen ez a szándékuk. Az eredmény igen csak meglepő: a nyugati hatalmak képviselői augusztus 21-én csalódot-tan távoznak a Kremlből, rá két napra pedig Molotov és Ribbentrop kül-ügyminiszterek aláírják a szovjet-német meg nem támadási egyezményt, valamint annak titkos záradékát Kelet-Európa új területi felosztásáról.

A két újdonsült barát nem is vesztegeti az időt. Németország szeptember 1-jén hadüzenet nélkül megtámadja Lengyelországot. A szovjet fél karba tett kézzel figyel a lengyel sas vergődését, majd szeptember 17-én megadja neki a kegyelemdőfést: a Vörös Hadsereg elfoglalja a titkos paktumban számára kijelölt területet, a hazai és nemzetközi közvélemény előtt azzal a fügefalevéllal takargatva magát, hogy „mindezt a fehérorosz és ukrán kisebbség védelmében teszi, s különben is, Lengyelország már nem létezik.” A területtrablás részleteit, az érintkezési határait a két haramia szeptember 28-án egy újabb titkos egyezményben pontosítja.

Az alig három hetes hősi ellenállás után Lengyelország – immár harmadszor a történelme folyamán – ismét elveszti állami önállóságát. Katonák és civilek tízezrei özönlének a még nyitott magyar és román határ felé.

A magyar kormány ezekben a vészterhes időkben rendkívül karakán módon viselkedik. A német érzelmű vezérkari tisztek és tábornokok nyomása ellenére Horthy kormányzó és Teleki Pál miniszterelnök nem járul hozzá, hogy a Wehrmacht és a Luftwaffe Magyarországon keresztül is támadást indítson Lengyelország felé. A magyar szövetséges ügyesen lavírozik: az engedély megadásának szükségletlenségére és erkölcsi okokra hivatkozik. Hitler ekkor még fogcsikorgatva tudomásul veszi a döntést, sőt, azzal kénytelen szembesülni, hogy közel százezer lengyel menekült talál ideiglenes otthonra Magyarországon. A katonákat lefegyverzik és internálják ugyan a magyar hatóságok, de táboraik a legkevésbé sem mutatják a fogolytáborok megszokott képét. Sőt, a száznegyvenegy internáltszállás háromnegyede hamarosan meg is szűnik, hiszen lakóik – a magyar hatóságok hallgatólagos beleegyezésével, sőt tevőleges közreműködésével – folyamatosan hagyják el az országot Jugoszlávia felé, hogy francia földön csatlakozzanak Sikorski tábornok emigráns hadseregéhez.

A civileknek nem is kell táborba vonulniuk. Őket magánszállásokon helyezik el és magyar, illetve nemzetközi forrásból ellátmányt kapnak. Már szeptember végén megalakul a Magyar-Lengyel Menekültügyi Bizottság elnevezésű társadalmi szervezet, Teleki Pál pedig a Belügyminisztérium szociális osztályának helyettes vezetőjét, id. Antall Józsefet – a későbbi miniszterelnök édesapját – jelöli ki a lengyel menekültek ügyének kormánybiztosává.

A lengyel katonák „evakuációja” - ahogy ők maguk nevezik – 1940 nyarára nagyrészt befejeződik. Éppen idejében, mert a németek lerohanják Párizst és Franciaország felét, így annak az ulánusnak, huszárnak stb., aki Hitler ellen akar harcolni, már sokkal kalandosabb utat kell megtennie ahhoz, hogy immáron Szíriában gyülekező bajtársaihoz csatlakozhassék.

A Magyarországon maradt lengyelek sorsa átmenetileg rendeződni látszik. Gyermekeik huszonhét lengyel elemi iskolát látogathatnak, ahol lengyel tanítók foglalkoznak velük lengyel tankönyvek segítségével. Sőt, Európában egyedülállóan Balatonbogláron még lengyel középiskola is működik! A háború végéig több, mint háromszáz diák koptatja a padokat Varga Béla boglári plébános felügyelete alatt. Ők azok, akik évtizedek múlva is „boglár csajoknak” nevezik magukat, emlékeztén az unikális tanulási lehetőségre.

Sötét felhők csak az 1944. március 19-i német megszállás, majd az október 15-i nyilas hatalomátvétel következtében gyülekeznek a lengyel menekültek feje fölött. Máig ismeretlen azok száma, akik magyar házigazdáik mentőakciói ellenére nem tudták elkerülni a deportálást és koncentrációs táborban végezték életüket.

Ugyanígy nehéz megbecsülni azok számát is, akik a háború befejezése után sem tértek vissza hazájukba. Több ezren is lehetnek, de valószínűleg nem többen ötezernél. Maradásuknak többféle oka lehet. Új hazára leltek, mert családjuk szétszóródott, megsemmisült, vagy régi otthonuk szovjet zónába került. De sokukat a szerelem, egy új, vegyes család alapítása tartott itt.

Közülük választottam ki a most megszólaló tízet.

Kadarkút utolsó „mohikánja”

Andrzej Budnowski - Budnowski András

A kadarkúti menekülttábor utolsó mohikánja. A falu egyik félreeső kis utcájában lakott élettársával, egy kedves szavú, szikár asszonnyal. Még hetvennégy évesen is erős, jó kiállású férfinak tűnt. A beszélgetés közben előkevert fényképeken látszott, micsoda szálfatermetű tengerész volt 1932-ben. A napvilágot a poznani vajdaság Ujście nevű városában látta meg. Hét osztályt végzett, aztán rendőrnek jelentkezett, de a lakóhelyétől távolra akarták vezényelni, ezért inkább lemondott a hivatásáról. A postához ment levélhordónak, majd 1927-től 1930-ig kárpitosmesterséget tanult Bydgoszczban. Amikor főlzabadult, behívták katonának, s két évet szolgált a haditengerészet repülőinél. Leszerelése után – a gazdasági válság kellős közepén – nyakába vette az országot, s munkát keresett. Hiába. A szakmájából nem tudta a szüleit segíteni, akiknek még négy gyerek eltartásáról kellett gondoskodniuk. Újra levélhordó lett.

- Négy-öt falu tartozott hozzám, sokat kellett talpalnom, de jól kerestem: havi nyolcvan zlotyt. Nagy pénz volt az akkoriban. A teljes ellátásom kikerült harmincötből, így még spórolni is tudtam.

- *A háborúról milyen emlékei vannak?*

- Már 1938-ban tudtuk, hogy valami készül. Hitler erősen jártatta a száját. '39 tavaszán már nagy bevonulások voltak, és augusztus 23-24-én meg kellett érnünk a részleges mozgósítást. Bydgoszczban csak úgy hemzsegték a katonák, folyamként hömpölyögtek az utcán. Engem Toruńba vezényeltek, amikor a németek megindították a támadást. A repülőgépeket kellett kiszolgálni benzinnel, bombával. Csak éjjel dolgozhattunk, nappal mindent szétverték a németek. Aztán később tank-

csapdákat ástunk Varsónál, miközben a rádiónk szünet nélkül ordította: „Kitartás! Egy hónap múlva Berlinben leszünk!”

Egyre gyakrabban kaptunk visszavonulási parancsot dél, délkelet felé. A végén már Galíciában voltunk. Azt mondja a százados: - Na, fiúk, aki föl akarja kötni a nyúlcipót, talán most még megteheti.

De hát hová? Merre? Az ukrán falvakban orvlövészek lőttek ránk, azt sem tudtuk, hová bújjunk előlük. Sajnos a lengyel hadseregben sok németbarát tiszt is volt, akik szabotálták a harcot, segítették az ellenséget. Nagyon nehéz napokat éltünk meg.

Hetvenkét órája már, hogy nem ettünk, csak cigarettánk volt. A Kárpátokon át vezettek bennünket a tisztek, s hamarosan olyan vidékre értünk, ahol már magyarok is laktak. Az asszonyok jó borral, mosollyal fogadtak bennünket: „Gyertek, gyertek, igyatok” Mégis, sokan a mieink közül nekimentek a tiszteknek. Volt ott tábornok, minden. „Elárultatok bennünket! Mi harcolni akarunk. Miért hoztatok ide?”

- Ne bomoljatok, gyerekek – mondták a parancsnokok. – Két tűz között vagyunk, nem lehet tovább harcolni.

Nagy nehezen lehetett csak megmagyarázni nekik, hogy nem tehetünk semmit. Voltak olyanok is, akik eldobták a fegyvert és elszöktek visszafelé. A saját bajtársaik lőttek utánuk, hogy miért ilyen bolondok. Azt hiszik, hogy haza tudnak menni...

Éjjel jöttünk át a határon, nagyon nehéz terepen. Hány szekér és autó borult le a szakadékbá, Uramisten! Rengeteg halottunk volt.

- *Uzsoknál* jöttek át?

- Igen. Ungvár, Munkács felé. Az első magyar kisvárosban cigarettát, cukrot szórtak közénk az emberek, szalonnát, tejet, kenyeret adtak. Igen nagy fogadtatás volt. Amikor Munkácsra értünk, a fegyvereket mind le kellett adni. Egy hatalmas tér csak fegyverekkel volt tele: ágyú, gépkocsi, tank, puska, minden volt ott.

Néhány nap múlva jött a parancs: indulás tovább. Vonatra szálltunk – volt ott néhány személykocsi, de a többség marhavagonokban utazott – és Budapesten át Mosonmagyaróvárra vittek bennünket. Itt különválasztották a tiszteket a legénységtől. Én, mint tengerész őrzető, a kiürített sörgyár egyik pincéjében kaptam szállást. Jó meleg volt itt, s ez különösen novemberben, decemberben bizonyult nagy szerencsének,

mert 1939 tele igen kemény volt. Kosztot kaptunk, éjfélig kimenőt – egyszóval jó élet volt. S ahogy mondani szokás, elcsúszik az, aki jókedvében a jégre megy: a magyar katonákkal minden nap mulatni jártunk, persze a bordélyokat sem hagyták ki a mieink, s bizony előfordult, hogy dalolva tértek haza a lengyelek a szállásukra,. Ez egyre gyakrabban megismétlődött, a lakosság pedig panaszt tett. Másnap kijött a magyar és a lengyel parancsnok: kimenő nincs, minden este kilencre be kell jönni. Attól kezdve őrséget is kaptunk.

- *Ez azt jelentette, hogy megromlott a viszonyuk a lakossággal?*

- Egyáltalán nem. Hiszen tudja, milyenek a katonák. És a magyar bakák ugyanúgy hangoskodtak. Szerettek minket a magyarok, sokszor megvendégeltek, behívtak ebédre, vacsorára, csak úgy, barátságból. Amikor misére jártunk – ez kötelező volt a lengyel katonák számára – együtt énekeltünk a magyarokkal, azok meg külön is jöttek hallgatni minket, amikor egy-egy hétköznap délután betértünk a templomba énekelni. Élmény volt nekik ezt a többszáz férfit hallgatni, szép szláv egyházi énekeket... A misére mindig együtt vonultunk, alakzatban. Az első pár hónapban még gyakorlatokat is tartottunk.

- *A magyar hatóságok megengedték, hogy az internált lengyelek gyakorlatozzanak?*

- Hogyne! Csak éppen nem puskával, mert azt természetesen le kellett adni.

- *Egyébként hogyan teltek a napjaik a táborban?*

- Néhány hét múlva parasztok jelentek meg a szállásunkon, s kérdegették, ki akar menni dolgozni. Akkor még szinte semmit sem tudtunk magyarul, mutogattunk kézzel-lábbal, de sokan értettek közülük németül, szlovákul. Így aztán elég jól megértettük egymást. Én is elszegődtem egy kis időre egy gazdához, de aztán meggondoltam magam: minek izadjak a földön, ha nem muszáj? Nem, mintha féltem volna a munkától, odahaza sokat kaszáltam, kapáltam, gyalognapszámba jártam, hogy a szüleimnek segítsek. De ha már egyszer szakmát tanultam, szerettem volna azt gyakorolni. Így hát beálltam egy kárpitosmesterhez.

Egy nap – ez már 1940 tavaszán volt -, jött a hír, hogy aki akar, hazamehet. Hozzám is bekopogott az egyik cimborám: mi lesz? Megyünk, maradunk? Huszonhat éves voltam, nyolcvan kilós, erős, mint a bika.

Buzgott bennem a tenni akarás. Haza lehet menni... Aztán elgondolkodtam: de hiszen Lengyelország széjjel van verve, az idegenek az urak! Vajon milyen sors várna rám?

Tanakodtunk, tanakodtunk, s már-már az iroda kilincsén volt a kezünk, amikor meggondoltuk magunkat. Másnap jött a bizottság, sorakozzanak fel a jelentkezők. Vitték őket a vonathoz, búcsúzkodtunk: írjatok minél hamarabb, hová kerültetek!

Egy levél se jött tőlük.

Később egy ismerősömtől hallottam, hogy egy részüket kényszermunkára, más részüket pedig a nyugati és az orosz frontra vitték a németek. Az egyik unokatestvérem elmesélte, milyen volt ez. Őt még odahaza sorozták be a Wehrmachtba, s megérte a normandiai partraszállást. Négy órán keresztül bombázták őket az angolok. Mást nem lehetett látni, csak tüzet és füstöt. Amikor aztán megindult a támadás, őt térden lőtték. Honnan is tudhatta volna az angol katona, hogy egy lengyel harcol ott német egyenruhában? Egy angol kórházban tért magához, így menekült meg. A háború után mesélte ezt nekem, amikor először otthon jártam.

Egy városombeli fiú sírva hívott, tartsak vele, menjek haza. Jó, mondtam neki, majd hamarosan utánatok megyek...

- *Mennyi ideig volt Mosonmagyaróváron?*

- 1940 júliusáig. Akkor átvezényeltek néhányunkat Komáromba, majd Esztergomba. Hogy miért? A Jóisten tudja. Talán itt már nem volt elegendő hely. Ott aztán nagyon rossz sorunk lett. Az élelmezés csapnivaló, koszos, tetű mindenfelé. Akkortájt vonultak be a magyarok Észak-Erdélybe, mi is segítettük vonatra pakolni a lovakat, ágyúkat.

Egyszer aztán jött a parancs Esztergomban, hogy öt lengyelt kérnek egy Pest melletti tanyára, Pusztazámorba. Gépész, molnár, sofőr kell. Én azonnal jelentkeztem, mint gépész. Mindegy volt, mi lesz utána, csak kikerüljek ebből a pokolból. Gyönyörű, szeptemberi éjszakán érkeztünk meg Zámorba. Az uraság lejött a kastélyból, a bennünket kísérő őrmester jelentette neki, hogy meghozta a lengyel katonákat. Az uraság megkérdezte, hogy ki tud angolul vagy németül, s én mindjárt jelentkeztem. Még az iskolában megtanultam németül, folyékonyan beszéltem. Meg is választottak tolmácsnak, mert akkor még igen gyatrán beszéltünk magyarul.

Nagyon jólelkű nép lakott ezen a pusztán. Szinte versenyeztek, melyikük hívjon meg ebédre. A pap, a jegyző és a többi előljáró is nagyon szívélyes volt, az uraság pedig külön szakácsot hozatott nekünk. Gyönyörű szép lányok éltek a faluban, ajjaj, csak beszélni tudtunk volna velük! A többségük Budapestre járt be cselédeskedni, de a hétvégén hazajártak és egymás után kopogtattak ránk az ajtón.

- *A szülők és falubeli legények mit szóltak ehhez?*

- Semmi problémánk nem volt velük. Ártatlan találkozások voltak ezek. Mosolyogtunk egymásra, amelyik tudott szlovákul – mert kevert vidék volt –, azzal elbolondoztunk, a többieket megnevettettük. A legények sem csináltak ebből ügyet.

Még azon az őszen az uraság egyszer azt mondta:

- Na, fiúk, elviszlek benneteket a búcsúba.

- Búcsú, Mi az?

- Gyertek, majd meglátjátok.

Átsétáltunk a szomszéd faluba, Sós-kútra. Vegyes lakosságú község volt, sok szlovák élt benne. Rengeteg lány jött le Pestről is a búcsúba, egyik szebb, mint a másik. Nézegettük őket, ők is minket, majd megbolondultunk a gyönyörűségtől. Beszélni nemigen tudtuk velük itt sem, a ruhánk sem volt valami jó, csak az a katonaruha, amit magunkkal hoztunk. Délelőtt eliszogattunk a kocsmában, kezdtük jólérezni magunkat. Szó, ami szó, meg kellett szokni a bikaerős magyar borokat, mert odahaza mi inkább csak limonádét ittunk. Kéket, zöldet, pirosat. Meg aztán könnyebb likőröket, esetleg vodkát és sört. De a magyar bor eleinte úgy fejbevágott, hogy csak ittam, ittam, s azt vettem észre, hogy nem tudok fölállni a székről.

No, a jó bor a sós-kuti búcsúban is meghozta kedvünket. Délután két óra tájban megszólalt a zene, elkezdődött a tánc. A főmolnár elkezdett énekelni, majd bekapcsolódott az uraság. Bődületes hangjuk volt, zengett a környék. Akkor már mi is táncoltunk – a keringőt, polkát tudtuk, a csárdásra úgy tanígtattak –, és nagyon jól éreztük magunkat. A szlovák lányokkal még beszélgetni is tudtunk. Príma hangulatban éjfél után értünk haza.

Egy félve dolgoztunk Zámorban, amikor jött Esztergomból a parancs: az összes lengyel azonnal vissza a táborba. Keres minket az uraság:

- András, baj van.

- Milyen baj, nagyságos úr?
- Vissza kell menniük a táborba.
- Én oda aztán nem... Inkább megszököm.

Azt mondja erre az uraság: - Várjanak egy kicsit, az ördög vigye el! Van nekem egy ismerősöm a minisztériumban, elmegyek, megkérdem tőle, mit lehetne csinálni.

Vissza is jött délután két óra felé.

- Sajnos, nem tudtam elintézni. Itt most a németek parancsolnak, nagyon a begyükben van ez a sok lengyel. Vissza kell menniük.

- Nem megyünk.

- Na, jó, három napig elbújhatnak itt, de aztán nem maradhatnak. Ha jönnek a csendőrök, valamennyien bajba kerülünk. De tudja mit? – csapott a homlokára. – Menjenek le az én másik birtokomra, az ott van a határszélen, Zalában, s jelentkezzenek az intézőnél. Mondják meg neki, hogy adjon maguknak szállást.

Összeszedték a pénzünket – napi egy pengőt fizetett az uraság – a nagyságos asszony süttött, főzött. A falubeliek sajnálkoztak, szerencsét kívántak. Mindenki ismert bennünket, hiszen jól dolgoztunk. De végül is nem úgy alakultak a dolgok. Pestre kellett fölmennünk, s jelentkezünk a lengyel menekültek irodájában. Grófnék meg lengyel feleségek ültek ott. Akinek nem volt rendes ruhája, felöltöztették. Új ruhát, kalapot kapott, még lepedőt is. Három napot töltöttünk ott elsőrendű kosztos, prima szálláson. Ez egy elosztóiroda volt, innen szortírozták a népet. Ötünket Kadarkútra irányították.

Vonattal jöttünk le Kaposvárig, de onnan már nem volt tovább csatlakozás, ezért taxit béreltünk. Pesten megadták, hogy kinél kell jelentkezni, természetesen a parancsnoknál. A „*światlicában*” székelt, a falu központjában. A Rotschild-féle vendéglő nagytermét nevezték így, mert ez volt a lengyel menekültek kulturális központja. Nagyon szép rendezvényeket tartottak itt: boglári lengyel középiskolások jöttek műsort adni, aztán a mosdói tisztí tábor lakói tartottak ismeretterjesztő előadásokat. Még koncerteket is rendeztek. Nagyon szép estétet láttam itt a kadarkúti éveimben.

A falu túlsó végén kaptunk szállást egy gazdánál. A lista, ahol föltüntették, ki hol lakik, addigra már tele volt, válogatni nem sokat lehetett.

Legalább hatszáz lengyel élt a háború alatt Kadarkúton. Ez már civil tábor volt, sok asszony és gyerek lakott magyar házaknál. A családok még kis kertet, földet is kaptak, azon termelték meg a konyhára valót.

A házigazdánk kovács volt, de már nem dolgozott. Szép szőlőjük volt, s az öreg szeretett iszogatni, de nem veszélyesen. A lányával és a feleségével hármasan laktak a nagy házban.

Alig telepedtünk le a faluban, máris piszkálgatni kezdtek: menni kell, indulni kell... De hát hová?

- Hát Jugoszláviába, Franciaországba! - A lengyel parancsnokság noszogattott minket, hogy mint katonák, szökjünk tovább harcolni. Már Mosonmagyaróváron behívtak egyszer az irodába és mindenáron be akartak szervezni a harcolók közé. Alá akartak íratni velem egy papírt, hogy én is jelentkezem. Mondtam, én nem írok alá semmit. Elegem van a háborúból, én dolgozni akarok. A Miskowicz Bélát, a másik kadarkúti lengyelt – akivel néha összejárunk -, elcsalták Barcsra. Ő vállalta, hogy harcolni fog. Civil ruhát kaptak, igazolványt, megebédeltették. A Korona Szállóban kellett jelentkezniük. Csakhogy nem Jugoszláviába, hanem Homokszentgyörgyre vitték őket, s itt rostokoltak több hétig. Végül aztán nem bírták tovább, bementek reklamálni Barcsra. Kérdezi tőlük egy tiszt, mikor jöttek ide. Megmondták: december 20-án. S ez már januárban volt.

- És maguk még itt vannak? Becsukatom az egész szakaszt!

Hát persze, hogy ők sem tettek lakatot a szájukra. Jól beolvastak a tisztnek. Kiderült, hogy az ő papírjaikkal már régen kimentek mások. Száz dinárt kaptak kézhez, a többit a kísérők szépen zsebre tették. Volt olyan nap, hogy nyolcszáz katonát is átküldtek...

A Béla megmakacsolta magát.

- Ha eddig nem kellett, most már én nem akarok menni! Utánam nem fog sápot húzni senki. Nem fogják velem levettetni a jó ruhát, aztán eladni másnak...

Mert, bizony ilyen is előfordult. Kadarkúton én is megbizonyosodtam róla, hogy nem mindenkiben dühöng a hazafias buzgalom. Százával sétafikáltak életerős férfiak az utcán. Zsidók, nem zsidók vegyesen. Kérdezem tőlük:

- Mióta vagytok itt?

- Három hónapja... Fél éve...

- És mit csináltak?

Megvonták a vállukat:

- Sétálgatunk.

Az anyátok mindenit! Heti öt pengőért sétálgatni. Mert a civilek ennyit kaptak. Mi meg ott éltünk a táborban, priccseken, tetvesen. Hogyan bírják ki munka nélkül? S akkor még engem küldenének el harcolni? Maradok!

Minden reggel a Swietlicánál kellett jelentkezni. Itt kaptuk meg a kosztcedulákat, amivel a gazdának fizettünk. Ez alkalommal kellett bejelenteni azt is, ha valaki el akar menni valahová a községből, vagy valami külön kívánsága van.

- *Mennyit fizettek az ellátásért?*

- A házigazda napi másfél, később két pengőt kapott cedulánként. Készpénzt tőlünk nem kapott, csak az előjáráságtól. Volt olyan gazda, akinél egyszerre hat-nyolc lengyel is lakott. El lehet képzelni, micsoda összeget kapott. Az élvezésünket megoldotta a kertből, s majdnem tisztán megmaradt neki tíz pengő. A kadarkútiak akkor gazdagodtak meg. Versenyeztek a lengyelekért, egészen odavolt, aki nem kapott vendéget. A háziakat már ingyen etette a háziasszony. Egy kiló zsír nyolcvan fillér volt...

A kovácsnál csak egy hónapig laktam. Hiába volt gyönyörű a lánya, úgy döntöttem, hogy elmegyek, mert minden ebédkor találtam egy hajszálat az ételben. A levesben, a krumpliban minden áldott nap ott volt. Nemcsak az enyémben, a többiekében is. Egyszerűen nem tudtunk jó étvággal enni. Marasztalt a gazda is, a lánya is, de hiába. Találtunk egy másik házat, és azt fillentettük az öregnek, hogy tovább kell mennünk Jugoszláviába.

Márciusban jöttem át az új házhoz. A hó már elment, szépen süttött a nap. Egyszer csak látom, jön egy nagy fekete autó: a zámori uraságé, akinél dolgoztunk. Kilép a fia – jó magas gyerek volt, akkortájt érettségizett – jön az apja is, átölel:

- Akar dolgozni?

- Hát, most egy kicsit pihenek.

- Jöjjön velem.

- Jól van, de inkább majd legközelebb.

Addig-addig beszélt, míg ráálltam. Már nem emlékszem, mennyi idő telt el, de hamarosan fölkerekedtem. Egy magyar nőt vittem magammal. Özvegyasszony volt, nem jött ki az anyósával, az anyjával sem, gondoltam, legalább lesz valaki mellettem.

- Na, András, mit akar dolgozni? – kérdezte az uraság.

- Hát, milyen munka van?

- Akar-e halcsősz lenni?

- Hát, az meg micsoda?

- Na, akkor az lesz!

Kaptam lakást, persze nem valami fényeset, patkányok is futkostak benne, a csigák is gyorsan szaporodtak, de rendbe lehetett hozni. Egy hold kukoricát is kaptam, hoztak egy kazal szalmát. Hatvan darab kacsát tartottam, rengeteg tyúkot.

A munka nem volt nehéz, de könnyűnek sem mondhatnám. Tizenegy halastavat kellett ellátnom. Hajnalban keltem, motoros kisvasúton végigvittem a takarmányt a tizenegy kilométer hosszúságú tőrendszer mellett. Nyolc-kilenc óra felé végeztem az etetéssel. Aztán délután ugyanezt még egyszer.

Két erdése volt az uraságnak, az egyik egy rongyember. Állandóan árulkodott rám, a jóég tudja, miért. Már-már megvertem érte, de nem akartam botrányt. Még a kezdet kezdetén kaptam egy hosszúszerű gumicsizmát az uraságtól, hogy ne kelljen combig a hideg vízben álldogálnom. Többek között ez a csizma bökte az erdész csőrét. Hogy én rongálom a csizmát, herdálom az uraság vagyonát. Hivat egyszer az uraság:

- András, panasz van magára.

Elmondta, amit az erdésztől hallott, persze, azonnal tisztáztam magam. Hát csak nem képzeled az a tróger, hogy mezítláb fogok a vízbe menni?

1943-ban visszajöttem Kadarkútra, itt kezdtem el dolgozni.

- *Miért jött vissza, ha egyszer a tavaknál olyan jól ment a sora?*

- Az asszony miatt. Lusta nő volt, nem szeretett dolgozni, és ráadásul lopott is. Eljött hozzá az anyja meg a bátyja, s ezek ott garázdálkodtak Zámorban. A másik erdéssel jóban voltam, hozzájuk jártam tejért az erdőn keresztül, mert az asszony nem mert átmenni. Azt mondja egyszer az erdészné:

- András, maga nem lát semmit? Hát magát meglopják. A tyúkjait, kacsáit viszik a piacra.

És, bizony loptak az erdésztől is, a nő meg az anyja. Aztán szegények hozzám jöttek panaszkodni. Nem volt tovább maradásunk ott. Megnepselték, hogy a faluban kitelt a becsületük, hogy ebből most már baj lesz, s hazaköltöztek. Engem is elcsaltak. Az uraság marasztalt:

- Rúgd fenéken az asszonyt, kapsz itt helyette tízet is!

De én nem voltam elég erős. Gondoltam, talán majd megjavul. Adtam neki még egy esélyt. Később összebarátkozott a kadarkúti bábaasszonnyal. A férje cipész volt, de nem szeretett dolgozni, inkább csak inni és csavarogni. Aztán ez az asszony állandóan hozzám járt panaszkodni, hogy az élettársam – mert nem házasodtunk össze – meg az ő ura folyton együtt járnak csónakázni, erre-arra. Egyszer aztán elkaptam ezt a cipészt, jól megráztam, s akkor kirúgtam az asszonyt is.

Pedig megadtam neki mindent. Őt-hat zsák liszt állt otthon, korpa is, finom rétesliszt szintűgy. malomban dolgoztam, a többiek is vitték haza, mondván, jó lesz, ha ideér a háború. Akkor miért ne gyűjtsék én is tartalékot, gondoltam. Jól is jött volna később, ha el nem lopják.

- *Köztudott, hogy a nyilasok a Szálasi-puccs után igyekeztek összeszedni a lengyeleket. Magát ez a veszély nem fenyegette?*

- Itt ilyesmi nem volt. Sőt, amikor a szovjet katonák befutottak, s néhány magyart felelősségre akartak vonni, a lengyel tolmács magyarázta meg nekik, hogy itt rendes emberek élnek, akik soha senkit nem bántottak. A fronttól nagyon félt az itteni nép. Szinte egész Kadarkút átköltözött a szomszédos Hedrehelyre, ami mégis egy kicsit jobban távolabb esett a felvonulási útvonaltól. Jutott azért ide is a golyózáporból, de mégsem olyan erősen, mint Kadarkútnál vagy Nagybjajomnál. Bíztam benne, hogy a padláson gyűjtött lisztet, korpát nem viszik el, de persze hiú ábránd volt. Rekvirálták az összeset, egy szem sem maradt. El akarták vinni a hedrehelyi befogadó gazdám biciklijét is, de azt már nem engedtem.

- Hiába fogod rám a puskát – mondtam a katonának -, láttam már ilyet, nem félek tőle.

- *Nem akarták tolmácsként alkalmazni? A GPU sok lengyelt „felfogadott”.*

- Nem, én ilyesmire nem vállalkoztam. Volt itt a faluban egy nő a lengyel tiszt konyháról, s egy fiatal ukrán gyerek. Ők tolmácskodtak.

- *A családjáról mikor kapott először hírt?*

- Jóval a háború befejeződése után, 1945-ben. Írtam a régi címünkre – amikor már mondták, hogy lehet írni –, és hamarosan válasz jött. Hívtott haza az anyám, a testvérem. Egyszer neki is indultam egy nővel, de Budapestről visszafordultam. Nagyon kaotikus állapotok uralkodtak akkoriban a pesti pályaudvarokon. Egy katonai egyenruhás banda kirabolta a vagonunkat, s elvitte mindenemet. A nő ukrán volt, tudott oroszul, hazamehetett volna, de aztán ő is meggondolta magát.

Később rossz híreket kaptam Lengyelországból is. Az édesapámat, sógoromat internálták, kivitték munkára, a vagyonukból is kiforgatták őket. Hát, ha ilyen a helyzet, akkor miért menjek haza? Az utazásról is az a hír járta, hogy hónapokig tart, az egyik vágányról a másikra lökik a szerelvényeket. És mi lesz, ha pusztta földet találók? Gondoltam, megvárom, amíg kialakul valami.

- *Nem bánta meg, hogy itt maradt?*

- 1957-ben jutottam először haza. Láttam, hogy mire vitték. Mindaz nekem Magyarországon is megvolt. Nagy különbség nincs a két ország között, talán csak az időjárás. Itt melegebb a klíma, hamarabb tavaszdik, előbbre van a termés. De itt éppen úgy van gazember, mint Lengyelországban, és éppen úgy találni rendes embereket, mint ott. Talán az összetartás a lengyeleknél erősebb. Dolgoztam a kadarkúti vasútnál, elég sok árulkodós emberrel, volt dolgom. A szemembe szépeket mondtak, a hátam mögött összesúgtak.

- *A háború után milyen munkahelyeken dolgozott?*

- Szerettem volna a szakmámban elhelyezkedni, de nem sikerült. Még a MÁV-nál is próbálkoztam, jó lett volna, ha az Északi Járműjavítóban kapok munkát. Ott gyakorolhattam volna a kárpitosságot. Nem sikerült. Pályamunkás lettem, havi kilencszáz forintért pucoltam a síneket esőben, hóban, tikkasztó hőségben. Innen mentem nyugdíjba. Most ketten élünk az élettársammal havi háromezerből.

- *A magyar állampolgárságot mikor vette föl?*

- Nem vettem föl. Még ma is lengyel állampolgár vagyok. Néhány évvel ezelőtt jött egy papír, hogy nem kívánom-e magam honosítani, de nem volt kötelező, így nem mozdultam. A Béla fölvette, őt unszolta

a felesége, de én nem tartottam fontosnak. Hátrányom nem származik belőle, az állandó lakhatási engedély éppen olyan dokumentum, mint a személyi igazolvány. Néha olvasgatok lengyelül, vannak könyveim, vagy bemegyek Kaposvárra, fölkeresem a lengyel ismerőseimet. Aztán szép lassacskán eltelnek a napok.

Kadarkút, 1983

A háború nem kíméli a nőket sem

Várnainé Malyk Katalin

Katalin asszonnyal Szigetváron találkoztam. Más somogyi, baranyai lengyelektől vittem hozzá ajánlólevelet, így nem kellett sokáig unszolni, hogy összefoglalja élettörténetét. A magyart még évtizedek múltán is erős akcentussal beszélte.

- A gyermekkoráról milyen emlékei vannak?

- Egy Lemberghez közeli kis faluban születtem, a Kárpátok lábainál, Skolében. Elégge kevert vidék volt a miénk. Lejártak a hegyekből a bocskoros ukránok, előszekereztek falvaikból az oroszok is. Az iskolában azonban csak lengyelül tanítottak.

Tízéves voltam, amikor anyám meghalt. Apám évekig egyedül nevelt, aztán újra megnősült. Gatterosként dolgozott egy fűrészüzemben. Ahogy visszaemlékszem rá, nagyon egyszerű ember volt, keveset keresett. A gyártól béreltünk egy kis lakást, úgy, mint a többi munkás azon a vidéken. Én mindössze hat elemít jártam ki, mert munkába kellett állnom. Szükség volt minden fillérre. Az apám is korán meghalt, súlyos beteg volt, nem lehetett megmenteni. Én is a fűrészüzemben kezdtem el dolgozni. Nehéz munka volt, semmiképpen sem egy fiatal lánynak való, de hát más is csinálta, még nálamnál vékonyabbak is. Én sem válogathattam.

Hihetetlennek hangzik ma már, de a háború kitörését mi Skolében észre sem vettük. 1939-ben ott nem bombáztak, nem harcoltak, a népnek sem kellett elmenekülnie. Mindenki élt tovább csöndesen. Talán annyira az ország szélén voltunk már, hogy ránk senki sem figyelt föl. Beszélnek most az 1939-es lengyel menekültekről: tőlünk csak az ment

el, akinek valami bűne volt. A becsületes népek a helyükön maradtak, nem is esett bántódásuk.

- *Ez nagyon különös. Sőt, rendkívülinek is mondhatnánk...*

- Pedig így igaz! 1944-ben, a háború vége felé kellett csak elmene-külnünk. Két nagy bombatámadást kapott a község, közeledett az orosz front. Mindenki kifutott a Kárpátok Erdeibe. Két hetet töltöttünk ott a szabad ég alatt háncskunyhókban. A német katonákat visszavonták, s a helyükbe magyarok kerültek. Megingott a front, s a magyarok attól tartottak, hogy az oroszok hamarosan áttörnek. Feljöttek a katonák az erdőbe, összeszedték a civileket.

- Menjetek haza, pakoljátok össze a legszükségesebb holmikat, aztán indulás! – így szólt a parancs.

Azzal indokolták, hogy ha az oroszok áttörnek, nem vizsgálják meg, ki miért rejtőzik az erdőben. Partizánnak tekintik őket és agyonlövik. Jobb esetben fogságba kerülnek.

Ez az ijesztgetés használt, meg aztán valóban közel volt már a front. Jól hallatszott a lövöldözés. Ott kellett hagynunk minden bútorkat, s legtöbb ingóságunkat. Gyalog indultunk el a Vereckei-hágó felé. A csomagjainkat hat kocsi hozta utánunk, sok aztán el is kallódott. Lehattunk vagy százan férfiak, nők, gyerekek. Akit csak láttak az utcán a magyarok, mindenkit igyekeztek rábírní a menekülésre. Munkács környékén aztán vagonokba szálltunk és Hedrehelyre, Somogy megyébe hozták le a csoportot. Minden házhoz beszállásoltak egy-két lengyelt. Nem mondom, hogy mindenütt örültek nekünk, de a lakbért rendesen fizettük, igyekeztünk meghúzni magunkat. Napi öt pengő amerikai segélyt kaptunk, ebből tellett a legszükségesebbre.

Én nagyon jó helyre kerültem: a hedrehelyi bíróhoz. Saját lányukként fogadtak, lakbért nem is fizettem, igaz, segítenem kellett a ház körül. A nagylány foglalkozott velem, tanítgatott mindenre. Egy félév alatt megtanultam magyarul, azóta szinte semmit sem fejlődött a nyelvtudásom. A férjem szokta mondani: anyukám, te minél idősebb leszel, annál nehezebben fejezed ki magad magyarul.

Hat hónapja életem már Magyarországon, amikor 1945 nyarán megbetegedtem. Vakbélgyulladásal szállítottak a szigetvári kórházba. Közben a csoportunkat újra összegyűjtötték azzal, hogy mennek vissza Len-

gyelországba. Ezt az oroszok intézték, szerintük lengyel csoport itt nem maradhatott. A barátnőm gyűrűs menyasszony volt, őt is haza akarták küldeni, csak nagy nehezen sikerült itt maradnia a vőlegénye mellett. Egyedül annak lehetett esélye, aki egy kicsit kívül esett a látókörükön, elutazott vagy családot alapított. Értem is üzentek a kórházba, hogy haza akarok-e menni, hamarosan indul a transzport. Akkorra már felgyógyultam, s az igazgató állást ajánlott a kórház mosodájában. Gondoltam, ha a többiek mennek, én sem maradok itt. Visszautaztam Hedrehelyre. A csoport azonban mégsem tudott elutazni, sőt, úgy volt, hogy egy darabig nem is indulnak. Mit csináljak? Visszamentem Szigetvárra. Azt mondta az igazgató:

- Ne akarjon maga elutazni. Ki tudja, hová viszik a transzportját az oroszok. Lehet, hogy meg sem állnak, csak a Szovjetunióban. Magának itt jó állása, jó albérlete van, ki tudja, lesz-e még ilyen lehetősége valaha.

Igazat kellett adnom a direktornak. Valóban, hová is tudtam volna menni? Apám, anyám meghalt, a mostohaanyámról semmi hírt nem kaptam. Később jelentkezett csak a barátnőm útján, s kérdezte, miért nem mentem haza. Neki is csak azt tudtam írni: megbetegedtem, aztán már nem is volt kedvem...

Két nappal azután, hogy visszajöttem Szigetvárra, elvitték Hedrehelyről a galíciai csoportot. A kérdés eldőlt, segített a Sors a választásban. A rendőrség azonban állandóan ellenőrzött, faggatott: - Miért nem ment haza? Mi oka volt rá, hogy itt maradt? Mit akar csinálni?

Így ment ez 1951-ig, egészen addig, amíg férjhez nem mentem a kórház főkönyvelőjéhez. Máig tűnődöm, miért voltam gyanús én, az egyedülálló nő, aki egész nap ki sem mozdult a kórház mosodájából. Talán, mert egyedül voltam, vagy az állampolgárságom miatt? De hiszen Lengyelországgal Rákosinak soha nem volt olyan baja, mint Jugoszláviával!

Amikor kimondtam az „igent” az anyakönyvvezető előtt, ez a gond végleg megszűnt. Automatikusan elnyertem a magyar állampolgárságot, emelkedtem a társadalmi ranglétrán, hiszen a férjem vezető ember volt a kórházban. Nekem ő volt a mindenem, az otthonom, a hazám. Az ő társasága az én társaságom, a bánata, öröme mind az enyém is. 1951-től minden kapcsolatomat megszakítottam Lengyelországgal. Többé nem

volt kihez kötődnöm ott. Ha már egyszer a szűkebb hazámba nem térhettem vissza – csak oda, ahol a kitelepített szudéta-németek helyén házakat, lakásokat osztottak – akkor számomra Lengyelország már nem az többé, ami volt. Az ország nyugati része éppoly idegennek tűnt számomra, mint Magyarország az érkezésem utáni napokban. Az ugyanolyan lett volna, mint Magyarország, sőt! Most már azt hiszem, jobban jártam, hogy itt maradtam. Semmi nosztalgiát nem érzek Lengyelország iránt, nem is tartom magam lengyelnek: én magyar vagyok! Akárki kérdezi, nem mondok mást.

A férjem rokonsága befogadott, megszeretett, én is őket. Nem láttam hiányt semmiben. Akkor mi után vágyakozzak? Amikor hatéves lett a fiam, elmentünk egyszer Wrocławba és környékére. Semmi sem mozdult meg bennem. Turistaként voltam ott, végig úgy is éreztem magam. Nem hiszem, hogy ezért bárki is szemrehányást tehet nekem. Fiatal lányként kerültem ide, az összes nagy élmény itt ért.

A férjem sajnos kilenc évvel ezelőtt meghalt. Érszűkülettel operálták, de nem tudták meggyógyítani. Azóta egyedül élek. A lakásom nem nagy, többen lakunk ebben a házban, ami valamikor az egyik híres színészünk apjáié volt. Kétezerhatszáz forint nyugdíjat kapok harmincöt évi szolgálat után. Valahogy megélek belőle. Néha jönnek lengyel kosarasok a városba, azoknak szoktam tolmácsolni, de az az igazság, hogy az ő modern nyelvüket már nem nagyon értem. Zsargonban beszélnek, azt pedig nem ismerem. A magyart is jobban töröm, mint régen. Lehet, hogy igaza lesz a férjemnek: se magyarul, se lengyelül nem tudok rendesen beszélni. Talán olvasgatnom kellene lengyel lapokat, könyveket, de nincs kedvem hozzá. Nem hiányzik a nyelv, nem hiányoznak a könyvek.

Szigetvár, 1980

Przemyśl-től Jánossomorjáig

Ładisław Wysoczański - Wyszocsánszky László

A hetvenes évek elején a pécsi egyetemre járt egy furcsa nevű lány: Wyszocsánszky Ilona. Később is találkoztam vele különböző rendezvényeken, s amikor megtudta, hogy lengyel menekültekről készülök írni, mai szóval élve „comingoutolt” ő is: – Az én édesapám is a háború idején került Magyarországra! Így ismertem meg Wyszocsánszky Lászlót, akit jánossomorjai otthonában interjúvoltam meg.

- A nevemben ott van a családfám: valami „magas” famíliából származom, azt mondták. Lengyelesen persze másként kell írni, de már megszoktam, hogy ahány hivatal, annyiféle írás. Néha rá sem ismerek a saját nevemre. Egyszóval valami magas – wysoki – család a miénk. Szép név, nemesi név. Minden, ami -ski-re, -cki-re végződik, az nemesi származást jelent. Miért magyarosítsam? Nincs olyan jelentése, amit le lehetne fordítani. Már amúgy is megváltoztatták: cs-vel és sz-szel írják. Semmim nem maradt Lengyelországból, csak a nevem.

- A háború előtt Przemyślben laktunk, az apám állatorvos volt. Kétszer házasodott, az első feleségétől egy fia született, de az asszony korán meghalt. Anyánktól hét gyereke lett, majdnem minden második évben született egy: Janka, Alexander, Michal, Sabyna, én, Karcsi, Julek. Janka most halt meg hetvenegy éves korában Franciaországban. Vele sajnos már nem találkozhattam. A többi testvérem Lengyelországban él.

A nagyszüleimet már nem ismertem, igen régen meghaltak. Ha jól tudom, a két nagybátyám gazdálkodó volt, az egyik emigrált Franciaországba, s az a hír járta róla, hogy ügyes gépeket szerkesztett. Janka a há-

ború után ment ki hozzá, mert odahaza sehogyan sem boldogult. Lehet, hogy ő is jobban tette volna, ha nem megy sehová.

- *Przemysl és környéke rossz emléké hely a magyarok számára.*

- Igen, tudom. Ez a város mindig is „huzatos” helynek számított. De nekem gyerekként csak történelem volt a Nagy Háború. Sajnos, a második már kevésbé... 1939 márciusában vonultam be katonának. Akkor már hallani lehetett, hogy „gyakorlatoztatni kell a fiatalokat, hogy háború esetén tudjanak fegyverrel bánni”. Egy-két korosztályt korábban behívtak. Érdekes, a zsidók hamarabb megsejtették, hogy baj lesz. Ők már érezték, hogy Hitler el akarja pusztítani őket. Olvastak a németországi zsidóüldözésekről, s biztosak voltak benne, hogy ettől a figurától sok jót nem várhatnak. Németek is sokan voltak nálunk, de ők még csöndben maradtak. A zsidók hajtogatták egyre: meglátjátok, velünk nagy baj történik!

Eltelt a július, augusztus. Akkor már hallani lehetett, hogy Hitler micsoda dumákat vágott le: az egész világot lenyeli, mert annyira föl van fegyverkezve. Majdnem úgy is lett. De Isten nem adta meg neki, amit eltervezett. Igen nagy baj lett volna, ha mindez bekövetkezik.

Májustól a háború kezdetéig táborban voltunk. Elengedtek néha pár napra, de hamar vissza kellett térni. Egyre rosszabb hírek jöttek, s a tisztek egyre komorabb arccal járkáltak közöttünk. A légvédelemnél szolgáltam a gdanski parton. A legmelegebb helyen. Erősen támadtak ott, mert Hitler a tenger felől akarta elfoglalni Lengyelországot. Danzigot akarta először. De a lengyelek azt mondták: még egy gombot sem adunk a kabátról, nem hogy az egészet! Hitler ugyanis erősen fenekedett, hogy nem a gombot veszi el, hanem a kabátot. (Ez a lengyelül sokkal frappánssabban hangzik...)

Sokszor zuhogtak a tengerbe a repülőik. Találtunk bőven, mert olyan sűrűn jöttek, hogy csak közékük kellett lőni. De csak jöttek, jöttek, minden félórában. Hiába, közel voltak a támaszpontjaik, hamar megfordultak a kötelékek.

A vadászok kezdték a felderítést. Körbepépültek minket ötször-hatször, jól kifigyelték az állásainkat, pedig amennyire lehetett, igyekeztünk elrejtetni az ágyúinkat. Nagy platánfák álltak végig a parton. Békeidőben gyönyörű látvány lehetett. Most ide dugtuk el a lövegeket: minden fa alá egyet. Na, ezt felkutatták. Azt mondja a főhadnagynk: - Gyerekek,

innen pucolni kell. Ha ezek visszajönnek, itt senki nem marad életben. Csak a fákat kell megcélózniuk, és vége a dalnak.

Két lövegpáncsnok úgy döntött, marad. A többiek – köztük az én ütegem is – eljöttünk onnan, kerestünk új tüzelőállásokat. Elég nehéz volt, mert a németek addigra már úgy ismerték a terepet, mint a saját házuk udvarát. Bemértek, belőttek minden zugot. S valóban, visszajöttek a gépek. Kétszer annyian voltak, mint az előző támadáskor. Természetesen azonnal a platánfákra csaptak le, tűzfüggönyt húztak végig a parton. A két löveg kezelőiből csont sem maradt. Összekeverték, földúltak a bombák mindent. A főhadnagy magát átkozta, miért hagyta, hogy az a kettő ott maradjon.

Mi egy erdőből verettünk tovább, jó pár kilométerrel hátrább. Megint jöttek a vadászok, fölkutatták ezt a helyet is, és már bőgtek is fölöttünk a bombázók motorjai. Az ember mit tehetett, ott hagyott mindent, még az ennivalót is. Futottunk, hogy életben maradjunk. Nincs rettenetesebb, mint amikor fölülről hallod a zúgást, a kelepelést. Kicsinek érzed magad, védtelennek, mintha földöntúli erő támadna rád. A gépágyúink leszedtek sok gépet, de mi volt az ekkora tömeghez képest? Futni, menekülni, a föld alá bújni: ez volt az egyetlen lehetőségünk.

Azokban a napokban halt meg az édesapám. Furcsa történet volt. Az igazat sosem tudtuk kideríteni, mert mindenki másként mesélte. Egyik délben édesanyám ebédhez hívta volna apámat, de ő nem jelentkezett. A dolgozószobájában szokott üldögelni délelőttönként, szívesen bogarászott iratai, könyvei között. Most is azt hitte anyám, hogy elmerült a munkában, ezért benyitott hozzá. A szoba tele volt vérrel. Az apám holtan feküdt az íróasztala előtt. Öngyilkosság nem lehetett, mert nem volt oka rá. Gyilkosság? Édesanyám nem hallott semmit. Pedig, mint kiderült, az ablakon keresztül lőttek rá édesapámra. Lőtt sebe volt. Máig sem tudjuk, ki tehetette, civil vagy katona, ukrán vagy német. Hetvenhárom éves volt... A temetésére nem engedtek el, csak a két bátyámat. Mi ugyanis együtt szolgáltunk a fronton, négy testvér egy táborban. Az őrnagy úgy kezelte minket, mint a saját gyerekeit. Az öcsém tizennyolc éves volt, én a huszadikba léptem. Azt mondja az őrnagy: - Nézzétek, gyerekeim, apátokat asszonyok is el tudják temetni, de itt, ennyi embert, ki temet el?

Valóban rengeteg halottunk volt, főleg a bombázások miatt. Irgalmat a német nem adott senkinek. A legszörnyűbb esetet a falu közelében láttam, a visszavonulás második hetében:

Egy kis erdőben állomásoztunk, dél körül járt az idő. Ebédre vártunk, amikor repülőzúgást hallottunk. Kinéztünk a fák között, s láttuk, hogy a gyerekek nagy csoportja megy hazafelé az iskolából. Tanárok is voltak közöttük. Rájuk csapott egy repülőgép... Ott maradt mind. Több száz gyerek talán. Darab húsok, belek lógtak a fákról, az iskolafüzetek szanaszét repültek és égtek. Iszonyat, amit azok ott rendeztek. Világéletemben szelíd gyerek voltam, az erőszakot sohasem szerettem, még az apróbb verekedések is felháborítottak. És most belekerülni egy ilyen vérzivatarba, annyi szörnyűséget látni... Nagyon kemény próba volt egy fiatalembernek.

Attól kezdve nem volt megállás. Olyan erővel jött a német, hogy teljesen felmorzsolta az erőnket. A veteránok sem láttak még olyat, amit a németek ott nálunk véghez vittek. Amit nem pusztítottak el a bombáik, azt leszerelték, s vitték Németországba. Elrabolták, hogy ha esetleg mégis vissza kell vonulniuk, nekünk már semmi ne maradjon. Időközben ugyanis jött az orosz. Nem harcolt, csak lefoglalta a területet. Ha nem lőttek rá, ő sem lőtt vissza, nem pusztított, nem rabolt. Célja volt a területtel.

Krakkó környékén felderítőnek jelentkeztem. Bolond az ember, amikor fiatal, mindenre kapható. Adtak egy motort, s előre kellett menni kikutatni, meddig értek el a németek. Naponta száz kilométereket motoroztam, földúton, erdei tanyák között. Ünnepe volt, ha műútra futottam. Éjjel vagy nappal, nem számít. Előtted a térkép, aztán bekopogsz plébániákra, kocsmákba, kérdezősködni, szimatolni. „Mi újság, tudtok valamit?” Nem szabad hirtelen a közepébe vágni, mert nem tudhatod, kivel állsz szemben. Lehet, hogy föladnak, lehet, hogy provokálnak.

Sokszor volt úgy, hogy majdnem a sarkamra értek. Az ember futott, mint a nyúl, vagy még annál is jobban. Bekiáltottak a kocsmablakon: - Vitéz, menekülj, mert itt vannak!

Bizony, az ember néha nem tudta, hogy a haja megmarad-e vagy lehullik. A lengyel hál' Istennek mindig összetart, ha nagy a baj. Kézről kézre adtak, kerítést nyitottak, elrejtettek, mert mozgott bennük, hogy

valamit nekik, civileknek is tenniük kell, amikor ilyen rosszul áll a szénánk. És csak vissza, mindig vissza. Többé nem volt megállás.

- *Mikor vált világossá az önök számára, hogy el kell hagyniuk az országot?*

- Már egészen a határszélen jártunk. Nem is sejtettük, hogy átlépünk Magyarországra. Ezt egyedül a tisztok tudták. Csak, amikor már ott jártunk, akkor vettük észre, hogy ej, ez egészen más vidék, itt másként beszélnek. A magyarországi egérutat akkor láttuk meg, amikor már ott álltunk a díszkapunál. Hét méter magas is volt talán, fellobogózva, virággal kirakva. Körülötte nagy térség, hatalmas tisztás, hogy sok ember elférjen. Olyan volt ez az egész, mint egy történelmi film díszlete. A díszkapu mellett emelvény, mindenféle civilek, magas rangú katonák. Állítólag a magyar miniszterelnök is köztük volt. Jól emlékszem a dátumra: szeptember 23-át írták akkor.

Komoly, szép fogadtatás volt. A nagy tömeg miatt nem lehetett mindent érteni, szájról szájra terjedt el, mit mondanak a magyarok.

- Úgy fogadunk benneteket, mint testvérnép fiait, barátokat... Nem felejtjük el a történelmi leckét, a lengyel és a magyar jóban-rosszban összetart...Most rajtunk a sor... - valami ilyesmiket mondtak.

Mégis, sokan voltak közöttünk, akik már nem bíztak a jövőben. Idegeik fölmondták a szolgálatot, bementek az erdőbe és főbelőtték magukat. Ezek nem akarták elhagyni a hazát, s amikor látták, hogy nincs más kiút, be a fegyver csövét a szájba és vége mindennek. De mennyien heverték ott halva! Én meg azt gondoltam, dehogy emészttem el magam. Az a rengeteg nép, aki itt van, akkor az mind agyonlőhetné magát.

Este keltünk át a határon, s jöttünk egész éjjel. Autón, motoron, gyalog, szekéren, kinek mi jutott. Még tankjaink is voltak. Amikor aztán megvilágosodott az ég, kiértünk egy nagy-nagy rétre. Fegyvernemek szerint kellett fősorakoznunk. Fáradtan, kimerülve a hosszú úttól szédelegtünk a sorban. Jött egy bizottság és minden fegyvert le kellett adni. Nekünk ugyan a tisztjeink azt mondták, hogy Magyarországon csak megpihenünk, aztán megyünk tovább Franciaországba a németek ellen harcolni, de ez nem így történt. A fegyvereket le kellett adni, még a derékszíjat is. A ruha maradhatott, meg a kenyérzsák. - No, én olyan bolond nem leszek, hogy mindent odaadok – gondoltam. – Annyira még a magyarok sem testvéreim, hogy legalább a pisztolyomat meg ne tart-

sam. Ott, az első pillanatban senki nem értette, miért kell megfosztani bennünket a folszereléstől. Később gondolkodtunk el rajta, hogy minden bizonnyal a magyar semlegesség követelte ezt meg. Olyan fegyvereink voltak, hogy az embernek a szíve szakadt meg, amikor át kellett adni. A magyar hadseregnek kellettnek? A jóég tudja. Alig hiszem, hogy használni tudták őket.

- Milyenek voltak az első benyomásai?

Az első percekben, órákban még zlotyért lehetett vásárolni a kintinban. Vettünk is mindent, egészen addig, amíg nem jött a parancs: lengyel pénzt nem szabad elfogadni – az már nem ér semmit! Győztek vakarózni a boltosok, mert az is előfordult, hogy akinek nem volt aprója, annak pengőben adtak vissza... De hát igaz, ami igaz: a zloty akkor már valóban nem ért egy lyukas cserépfazekat sem.

Hajnaltól kezdődött a leszerelés, kora délelőttre ért véget. Kivittek minket a közeli vasútállomásra, ahol már ott állt egy hosszú szerelvény két mozdonyal. Marhavagonok voltak. Beszállás, aztán gyerünk. Hová, merre, senki nem tudta. Ha valahol megálltunk, civilek hoztak almát, süteményt, kínálgattak bennünket. Egy szót sem értettünk abból, amit mondtak, de nagyon jólesett a gondoskodásuk. Egyedül az uzsokiakkal tudtunk beszélni, mert ott ruszinok éltek. Schol sem volt ellenséges a lakosság hangulata, sőt: a fogadtatás szívélyessége mindannyiunkat meglepett.

Sárváron, a táborban már más volt a helyzet. Két napi vonatozás után ugyanis oda kerültünk, a műselyemgyárba. A gépek egy részét lebontották, s a nagy csarnokokban kaptunk helyet. Üvegtető, hatalmas hodályok voltak, télen hideg, nyáron forró termek. A gyárból csak kis részleg maradt meg, ott továbbra is folyt a termelés. Ez a tábor már be volt kerítve, öreg katonák vigyáztak ránk fegyverrel. Ott aztán már nem kukoricáztak, de verni azért nem mertek. Egy halálesetre emlékszem csak, buta história volt, azt hiszem, nem is jellemző.

- Mi történt?

- Miséről jöttünk haza a városból. Minden vasárnap kötelező volt a mise. Századokra sorakozva kellett elvonulni az úton a templomtól a táborig. A táborparancsnok egy félfasiszta őrnagy volt, magyar ember, de úgy beszélt németül, mint a vízfolyás. Érezni lehetett, hogy erősen

pártolja a németeket, következőképpen nemigen szimpatizált a lengyel-séggel. Megkívánta, hogy díszmenetet vágjunk ki előtte a főutcán. Állt a sárvári templom előtt, és várta a tisztelgést.

Egyik alkalommal az egyik kíséző katona valamelyik tisztünket po-fonvágtat. Miért, miért nem – már nem tudom. Alig, hogy bevonultunk a táborba, ez a tiszt egy féltéglával megdobta a katonát, aki éppen őrségben állt. Könnyen tehetett, a tiszt házak ott voltak a laktanya mellett. Micsoda lövöldözés lett abból! Mi ugyan nem láttuk, csak hallottuk a barakkokból. Két szegény kőművest agyonlőtt az a katona. Kint dolgoztak a placcon, s menekültek volna be a barakkba. Azt sem tudták, miről van szó...

A tisztetek teljesen külön laktak tőlünk, emeletes városi házakban. Külön konyhájuk is volt. Nemigen pártoltak bennünket, megőrizték a távolságot. Tiszt csak tiszttel volt hajlandó barátkozni. Mi barakkokban laktunk, az altisztetek igyekeztek katonai fegyelmet tartani. Gyakran szembeszálltunk velük: - Hogyan? Hát hol vagyunk? Még itt is sze-kírozni akartok?

Kaptam én is egy hét fogdát egy törzsőrmester miatt. Sorakozó volt, én meg hátrafelé beszélgettem. Odajött, föl akart lődni, de megelőztem: én lőtem föl.

- Te taknyos! Mit képzelsz magadról? – ordítottam rá, pedig én voltam a fiatalabb. Megvertem volna, de lefogtak. Elmondtam mindennek, s akkor elment panaszsra a magyar katonasághoz.

Pont ez a szadista őrnagy volt bent. Hivatott, s nyomban kiosztott rám egy hét fogdát. Nem volt azért olyan keserves dolgom, mert az ablakot nyitva hagyták, s a haverok hordtak enni, amennyi csak kellett. Az ablakból állandóan csak ezt a törzsőrmestert figyeltem: - Ide hallgass! Ha én innen kiszabadulok, kicsontozlak téged!

De erre már nem kerülhetett sor, mert mire letelt a büntetésem, az altiszt kiment Sikorskihoz Jugoszlávia felé.

- *Milyen volt az ellátás?*

- Eleinte nagyon rossz. Mi úgy tudtuk, hogy Anglia és Amerika segíti a lengyeleket a háború folytatásában. Azt mesélték egymás között, hogy mindennel támogatnak: ruhával, pénzzel, élelemmel. Az igaz is volt, csak mi nem kaptuk meg. Két hónapig jóformán abból éltünk, amit a szilva-fáról, almafáról ráztunk le. Nyolc emberre jutott egy kenyér, a zsold tíz

napra két pengő hetven. Hogy lehetett ebből költeni? Odament az ember levesért a csajkával, kis lötytyöt kapott bele. Nem lehetett jóllakni. Le-fogytam, mint egy kóbor kutya. Most vettem igazán hasznát az eldugott pisztolyomnak: eladtam egy magyar katonának. Aztán el kellett adni a szép aranyórát is, bármennyire sajnáltam. Vettem pokrócokat, rendes ruhát. Persze, nem magamnak, az túl nagy luxus lett volna. Összeismerkedtem egy magyar katonával. Öreg szivar volt, tudott egy kicsit oroszul.

- Vettem szép dolgokat, ki szeretném vinni a faluba – mondtam neki.
- Maga is kap belőle, ha nem jár el a szája...

- Rendben van, de ha elfogják, én nem engedtem ki! Mondja azt, hogy átugrott a kerítésen – felelte az öreg. Rendes volt, látta, hogy mennyire rosszul élünk. Talán nem is a jutalomért tette.

Kimentem aztán, s eladtam a holmit ötszörös áron. Így tudtam magam fönntartani és a haverokat. De hát ez nem mehetett így sokáig. Sokan vérhasba estek, lesóványodtak, olyanok voltak, mint a halál. Gondolkozni kezdtünk: hogyan lehetséges ez? Nem koncentrációs tábort ígérték nekünk, hanem tisztos ellátást és felkészülést a tovább utazásra. Díszkapuval fogadnak, s akkor halálra akarnak éheztetni? Mi nem harcoltunk a magyarok ellen, miért tartanak hát fogságban? A rabokat is jobban élmezik, mint bennünket.

Így mérgelődünk öten, akik szorosabban összetartottunk: az öcsém, egy przemysl-i szomszédom és két barátom. Azon tanakodtunk, nem kellene-e panaszt tenni a lengyel konzulátuson. Furcsa véletlen folytán derült ki az igazság.

Egyik nap nézegetek ki az ablakon, s látom, hogy zsákokat raknak le egy teherautóról. Mi lehet azokban a zsákokban? Deszka? Vagy könyv? Mert olyan szögletes formájúak voltak. Ej, mondom, én elmegyek a fő-törzsőrmesterhez, kérek egy kabátot, cserélje ki azt, ami rajtam van. Persze, nem azért mentem, hanem, hogy megtudjam, mit hoztak a zsákban.

- Mi baj van?

- Rossz a kabátom, cserélje ki.

Bement a fő-törzs a raktárba, én meg benéztem a zsákba: hát szalonna! Akkorák voltak, mint egy dohányzóasztal. Akkor jöttünk rá, hogy az angolok és amerikaiak mindent szállítottak nekünk, csak a magyar és lengyel tisztok összejátszottak és nem adták ki nekünk.

Összeültünk, levelet írtunk a lengyel konzulátusra. Volt ott egy őrnagy, aki úgy ismert minket, mint a saját gyerekeit. Panaszt tettünk neki, hogy miért kell nekünk itt szenvedni, amikor élhetnénk jobban is. Küldjenek valakit, aki ezt az egészet kivizsgálja.

Személyesen ő jött le a táborba. Körülvettük, zúgolódtunk: - Hogyan fordulhat elő ilyesmi? Miért nem figyelnek ránk jobban?

- De hiszen, Pesten semmi probléma sincs. Egyetlen internálótáborból sem kaptunk panaszt – válaszolta csodálkozva.

Nagy vizsgálatot tartottak, aminek az lett az eredménye, hogy az összes lengyel tisztet kicserélték. Néhány nappal később a magyarokat is. S ettől a naptól kezdve a magyarok jöttek a mi konyhánkra enni. Mert addig úgy volt, hogy mi jártunk oda: „Adjatok valamit, mert éhen pusztulunk!” A vizsgálat után rizs, hús, szalonna, konzerv – minden volt, amit csak a szem megkíváncsihatott. Tíz pengő zsoldot is kaptunk. Hogy az mennyi pénz volt! Ettől kezdve vígan éltünk.

Így ment ez 1940-ig. Az év végén aztán kiosztottak minket gazdákhoz dolgozni. Aki akart, haza is mehetett. Bizony, felajánlották ezt is. Német tiszték jöttek – magyar egyenruhában -, s kérdezték, ki akar hazamenni, ők hazaszállítják. Szerencsére voltak közöttünk okos emberek, akik fölismerték őket, mégis sokan bedőltek nekik. A szomszédom bátyja és öccse is föliratkozott, elment. Soha nem jöttek vissza.

Egy főtörzs tolmácsolt a németeknek. Régről ismert bennünket, s amikor közelebb értek hozzánk, odasúgta:

- Gyerekek, menjetek félre innen. Tűnjetek el, mert, ha feliratkoztok, soha az életben nem kerültök haza. De nehogy eláruljátok, hogy figyelmettetek benneteket! Nagy bajom lehet belőle...

Minden hónapban jöttek a németek, de akkor már tudtuk, miről van szó. És mégis, mégis mentek el velük! Elment a két przemysł-i barátom is, hiába próbáltam lebeszélni őket. – Ekkorát még a németek sem hazudhatnak – mondták az elutazás előtt.

Egy-két hétig még írtak, hogy milyen rossz a koszt, aztán többet egy sor sem jött tőlük. Kivitték őket Németországba kényszermunkára. Ott aztán nem volt kegyelem. Ha dolgozott, maradt, ha már nem tudott, fölfordult. Az idősebbik két hét múlva meghalt – így hallottam később -, a fiatalabbik tovább megmaradt, de hogy mi lett vele azután, nem tudom.

Az öcsém sokat mesélt erről, mert őt is kivitték a győri katonai kórházzal együtt. Táborba került. Hogy ott mi kosz volt! A répát, a káposztát kikaparták a földből, szecskavágóval összevágták, s azt ették. Akinek gyöngé volt a szervezete, nem sokáig bírta.

Én úgy döntöttem, hogy maradok. Haza úgysem kerülhetek, akkor inkább itt fogok dolgozni. Sárváron négyezren voltunk akkoriban. Hatalmas tábor, bent a selyemgyárban. Az országban állítólag hatvanhat-ezer lengyel kapott menedéket. Hogy honnan tudom ilyen pontosan? A rádió mondta be akkoriban, és a barátaim is ezt a számot említették. Igen sok tábor létezett a háború elején Magyarországon. Később aztán csökkent a számuk, mert, ahogy múlt az idő, mind többen szöktek át Franciaországba, Angliába. A németeknek persze ez szemet szúrt, s egyre hangosabban követelték a magyaroktól, hogy bánjanak szigorúbban velünk. Különösen azután lett nehéz a szökés, hogy a nácik elfoglalták Franciaországot. Sikorski tábornokelmenekült onnan, nyugat felé tehát már nem volt érdemes szökni. Aki addig nem lógott meg, ezután már nem nagyon igyekezett.

Sárváron közvetlenül a vasútállomás mellett volt a tábor. A másik oldalon a temető. Szalmán aludtunk a kiürített üzemsarnokban. Lepedőt, pokrócot, szalmazsákot kaptunk, az utóbbit csak a fej alá. Így laktunk 1941-ig. Ha valaki nem akart dolgozni, végig a táborban maradhatott, de előbb-utóbb mindenki jelentkezett munkára. Szinte kiürült a tábor. Szájról-szájra terjedt, milyen jó kint, szabadabb az élet, több a pénz, nőket is lehet fogni. Időnként visszajártunk, amikor éppen nem volt szerződésünk, de nem sokáig maradtunk gazda nélkül. Kellott a munkaerő a parasztnak, hiszen a férfiak jórésze a fronton harcolt.

A lengyel tábor 1941-ben föloszlatták, s áthelyezték Fertőszentmiklósra. A helyükre szerbeket hoztak, de azokkal már nem úgy bántak, mint velünk. Ők ugyanis harcoltak a magyarok ellen, meg aztán volt elég elszámolni valójuk egymással a történelem során. A gépkocsi naponta hordta ki a halottakat a temetőbe. A szerbeket ott aztán nem kímélték...

- *Budnowski úr nem próbált meg nyugatra jutni?*

- Szökni akkor már nem próbáltam, pedig az elején kétszer is nekiindultam. Civil ruhát szereztem, aztán irány a határ. Elfogtak, visszahoztak a táborba. Ilyenkor az embert bevarrták néhány nap fogdára, és ezzel

el volt intézve. Engedély ugyanis nem volt, csak szökve lehetett átjutni a harcoló lengyelekhez. Soknak sikerült, többek között ezért is kellett fölszámolni a táborot. Az volt a legviccesebb, hogy bár állandóan – szemmel láthatóan is – fogyott az internáltak száma, a hatóságok papíron nem tudták kimutatni a csökkenést. Sejtették, hogy itt valami kutyaság rejlik, de nem tudtak rájönni a nyitjára. Az utolsó hetekben minden nap tartottak létszámmellenőrzést, de mindig stimmelt a lista. A magyar tiszt végigolvasta – nem hiányzott senki. Zsoldfizetéskor azt nézték, ki veszi fel a pénzt a másik helyett. Ott állt a tiszt, név szerint adta át a pénzt. Aki kiment, vissza már nem jöhetett. De aztán ennek is megtaláltuk a gyengébb oldalát: másként öltöztünk föl, átfésültük a hajunkat, s megint odaálltunk. Ember nem hiányzott soha. Legalábbis papíron.

1941 nyarán aztán én is elmentem egy gazdához. Összeírták a környező falvakban, hogy kinek kell ember, s jöttek agitálni a táborba. De hát nem is nagyon kellett minket győzködni: ha lehet, megyünk. Legalább nem unatkozunk. Így kerültem Mesteribe, egy Vas megyei faluba.

Az első gazda, akihez elszegődtem, német volt. Ha jól emlékszem, Holbachnak hívták. Két hétig dolgoztam nála, nem bírtam tovább. Állandóan szidta az anyámat, dúlt-fúlt, kiabált. Eleinte nem értettem, hogy miket mond, de aztán felvilágosítottak, s akkor hirtelen elegendő lett belőle. Miért maradjak ilyen embernél? Átmentem a szomszédba. Ez a gazda hetvenéves volt, egyedül élt a feleségével. A lányaik már férjhez mentek, elköltöztek hazulról. Jó emberek voltak, így aztán elmaradtam náluk aratástól egészen 1941 decemberéig. Akkor visszatértem a táborba, de csak két hetet pihentem. Ismét jöttek toborozni, hát föliratkoztam. Általában egy lengyel tiszt és két magyar katona jött velem az első időben. Azt mondták, azért, hogy ha összeverekednénk, vigyázzanak ránk. De erre nemigen volt szükség: aki egész nap dolgozik, annak nincs kedve este verekedni, meg aztán a lengyelek amúgy sem verekedősek. Én mindig csodálkoztam, hogy ha Magyarországon valami multság van, mindig verekszenek. Kérdeztem, miért van ez. Azt mondták, így szokás.

Nem akartam télen dolgozni, aztán mégis kötélnek álltam. Egyházasrádócra hívott egy paraszt, huszonöt pengőt ígért havonta. Jó helyem volt, csak egy valamivel nem tudtam kibékülni: az istállóban kellett aludnom, a jászolban. Nyáron felköltöztem a szénapadlásra, de télen az túl

hideg volt. Amikor egy kicsit tudtam már magyarul, megmagyaráztam neki, hogy mire való az istálló:

- Amikor gyerek voltam, nálunk is voltak szolgák, de azok szobában laktak. Az istálló nem embernek való, hanem a marháknak.

- Hát, nálunk ez a szokás – felelte a fafejű paraszt.

Tényleg ez volt a szokás, mert sok helyen hadakoznom kellett a tisztességes szállásért. Magát a munkát is szoknom kellett, hiszen életemben nem kapáltam, nem kaszáltam. Aztán az ember ebbe is belejött. Szükség volt a munkáskézre, különösen azután, hogy a magyarok nekimentek Jugoszláviának. Jó volt dolgozni, könnyebben telt az idő, mint a táborban. Szabad emberek voltunk, bár sok paraszt keresni akart rajtunk. Azt gondolták, az internált örüljön, hogy dolgozhat. A jó fizetést ki kellett harcolni.

Egyházasrádócon töltöttem az egész nyarat, aztán ősszel megint visszamentem a táborba. Hatvan napig nem dolgoztam sehol. De csak megint jött egy paraszt Csornáról. (Akkor már Szentmiklóson táboroztunk.) Ígért fűt-fát, szobában fogok aludni, minden rendben lesz. Na jó, eljöttünk. De hát aludni – csak az istállóban. Mondom az öregnek: - János bácsi, az adott szó magának csak ennyit ér?

- Most még nincs kimeszelve, majd a héten kitakarít a feleségem...

Eltelt egy hét, két hét. Nincs meszelés, nincs takarítás. Az istállóban alszom. Hát, a fene egye meg!

- János bácsi, én nem úgy gondoltam ám...

- No, majd a következő héten biztos!

Elment az is, a negyedik is. Szólok az öregnek: - János bácsi, fizesse ki a havi munkám, én elmegyek.

Felfortyant az öreg: - Majd adok én neked! Csendőröket hívok, hogy megtagadod a munkát!

Befogtam a számat, mert azt tényleg megtehethte volna. Mást kellett kitalálnom. Támadt is hamarosan egy jó ötletem. Az öregnek sok mákja termett, s az egyik nap rám szólt, hogy toljak el néhány zsákkal az öreg zsidóhoz. A gazda szava parancs. Fogtam a talicskát, elindultam.

A zsidókat akkor már nagyon szorongatták, még kereskedni sem igen volt szabad velük. Amikor aztán a gazda megint a csendőröket kezdte emlegetni, én is megszólaltam:

- Csak vigyázzon, mert el találom mondani, hogy maga mákot adott el a zsidónak!

Megijedt a paraszt, nem mert már sehová sem menni, nem is fenyegetőzött. Kifizetett, aztán eljöttem: alászolgája! Visszamentem a táborba.

Csak egy félóráig üldögélhettem ott, éppen csak kipihentem magam, amikor jött egy paraszt Rábakecélből: - Ki akar menni dolgozni?

Jó embernek nézett ki, fölugrottam.

- Megyek! Mennyi a fizetés?

- Negyven pengő.

- Ha ötvenet ad, megyek.

- No, nem veszünk össze...

- És, aludni nem a lovak helyén akarok, mert ott már aludtam eleget.

- Mit jelent az, hogy a lovak helyén? – kérdezte az öreg.

Elmagyaráztam neki – pedig, szerintem tudta -, hogy Magyarországon a szolgák a jászolban alszanak, az istállóban. Sok helyen pedig a plafon alá szögelnek egy ágyat, ha nagyobb komfortot akarnak.

- Nem, nálam a konyhában fogsz aludni – mondta a keceli gazda. Úgy is lett. Nála dolgoztam majdnem két évig. Csak 1944 elején hagytam ott. Elég volt. Egy barátom hívott ide, Somorjába. Gondoltam, miért ne, a táborban úgyis csak unatkoznék. Egy szombat délután kerestem föl, a kocsmában találkoztunk, beszélgettünk. Néhány percen belül annyi kuncsaft lett! Jöttek a parasztok: nekem is munkás kell, énnekem is...

- Nézzék – mondtam egy kis idő múltán. – Százharminc pengőnél olcsóbban nem jövök. Dolgoztam eleget potom áron. És... nem istállóban aludni!

Jön egy paraszt, pocakos. A legnagyobb gazda a faluban:

- Nálam is csak az istállóban...

Mondom neki: - Feküdjön oda maga, én nem fogok. És dolgozzon maga! Mert aki nappal hajtja magát, az nem hallgathatja egész éjjel, hogy az állatok a láncokkal zörögnek. Lehet, hogy ez Magyarországon így szokás, de ha egy magyar beleugrik a vízbe, nekem nem muszáj beleugranom.

Egy asszony jött aztán. Mind a két fia berukkolt, a frontra vitték őket.

- Laci, nálam a szobában fogsz aludni.

- Jól van, Rézi néni.

Elmentem hozzá, jó helyet találtam. Náluk szolgáltam tavasztól szeptemberig. A gazda csendőr volt valamikor, olyan ideges természetű ember. Szeretett engem, de mindig mérges volt valamiért. Egyszer elmentem kaszálni a Hanságba. Visszafelé a kocsirúd egy kicsit nekikoccant a kapunak. Nem tudtam visszatartani a lovakat, de tulajdonképpen semmi baj nem történt. Az öreg dühbe gurult, elkezdett szidni.

- Elmehetsz! Tizennégy nap múlva elmehetsz!

De engem sem kellett féltetni.

- Ide figyeljen, Vendel bácsi! Azt elhiszem, hogy szeretne két hét felmondást. Ezalatt letöröm a kukoricát, levágom a szárt, s akkor maga már könnyen vigyorg. Maga fogja letörni a kukoricát, én meg elmegyek!

- Azt nem lehet...

- Parancsol nekem? A fiának igen, de nekem nem.

Csúnya veszekedés volt, de akkor már én sem voltam kezdő, nem lehetett olyan könnyen átejtetni. A Vendel testvére ott lakott az udvarban.

- Te – azt mondja nekem -, ez a Bencsik itt a szomszédban már régóta figyel téged, mikor hagyod ott a bátyámat. Elmehtnél hozzá, ha nem akarsz itt maradni.

Nem én, egy napot sem! Kitanultam már minden munkát rendesen, a legkényesebb gazda is meg lehetett elégedve velem. Eddig jó voltam, most már nem kellek talán?

Elszegődtem a Stefánhoz, és nála maradtam a háború végéig. Fiatalkor házasságok voltak, hathónapos volt a gyerekük, amikor odaszegődtem. Stefánnak igen rossz szervezete volt, állandóan betegeskedett, nem bírta a nehéz munkát. A földön is gyakran összeesett. Tulajdonképpen én gazdálkodtam helyette, a szántást, vetést, aratást, minden én intéztem. Természetesen náluk is a konyhában aludtam, nem az istállóban.

Később jutott eszembe, hogy a Bencsik névvel én már találkoztam, de nem tudtam akkor, hogy miféle. Gyerekkoromban sokat játszottam a przemysli temetőben. Hatalmas katonai temető volt a vár körül, nem akarok hazudni, de legalább két kilométer hosszú és egy kilométer széles. Első világháborús katonasírok. Mindenszentek napján kivonult a katonaság, megkapálta, felvirágozta a sírokat, mert így rendelte el a kormány. Itt láttam én a Bencsik nevet. Furcsa volt, hogy nem tudtam lefordítani.

Somorjában mondta aztán Stefán, hogy az ő apját is ott temették el, a przemysli vár tövében. Lehet, hogy az ő sírját láttam.

- *A németek bejövételét hogyan élte meg?*

Hamar megszoktam a helyemet, s úgy látszott, békésen kihúzom a háború végéig. A német bevonuláskor sem történt változás, 1944 végén azonban igen meleg lett a helyzet, amikor a nyilasok ki akartak vinni minket Németországba. Két hét múlva lett volna Karácsony. Jött egy csendőr a paraszthoz, hogy az emberét mindenki vigye vissza Fertőszentmiklósról. Ez a rendelet. Mindenki felel a saját alkalmazottjáért.

Mit csináljunk? Voltunk kint heten lengyelek: kettő Mosonszentjánoson, ötven meg itt, Somorján. Én voltam a legfiatalabb közöttük. Éppen Karácsonyra menjek vissza a táborba?

- Most gondolkodj... - mondta a gazdám.

- Én azt gondolom, hogy nem megyek vissza.

- Na jó, nem küldelek, csak aztán nehogy valami baj legyen.

Bízva rám! Délután összejöttünk a kocsmában mind a heten. Elkezdünk beszélgetni, szomorkodni: mi lesz velünk? Ha visszavisznek a táborba, onnan az út már csak Németországba vezet, le sem lehet térni róla.

Ketten azon voltak, hogy ők visszamennek. Jó, rendben van, mindenki úgy tesz, ahogy jónak látja. Én azonban fölálltam:

- Lehet, hogy kinevettek érte, hiszen a legfiatalabb vagyok köztetek, de én azt javasolom, hogy amíg fegyverrel nem jönnek értünk, addig maradjunk itt. És, ha eljönnek értem, akkor is inkább elbújok, de önként nem adom föl magam. Ha baj van, így is elpusztulok, meg úgy is.

Négyen azt mondták, igaza van a Lacinak. A másik kettő visszament a táborba. Összeszedtem a ruháimat egy zsákba. A gazda biztosított, hogy kosztra ne legyen gondom, kenyeret és szalonnát ad. Összecsomagoltam minden eshetőségre készen, és elhatároztam, hogy ettől a naptól kezdve a lábamat sem teszem ki az udvarból, nehogy beköpjön valaki. Csak még Karácsonyig lehessek itt!

Kieszeltem, hogy ha valami történik, kiszaladok a Hanságba, bebújok egy jó nagy szalmakazalba. Felöltözöm, ennivalót viszek, víz helyett hólét iszom, csak megélek a kazalban néhány hétig. Ha meg elfogy a kenyér és szalonna, bejövök éjjel, és megint kérek.

- Jól van így, de nem hiszem, hogy sikerülni fog – mondta a paraszt.

- Ha nem sikerül, hát megette a fene. De ha visszamegyek a táborba, még rosszabbul járok.

Minden éjjel úgy aludtam, mint a nyúl, ugrásra készen. A legkisebb neszre fölriadtam. Elmúlt egy hét. Csak még egy hetet, néhány nap múlva Karácsony! Egyet még mulatunk, utána jöhet akármí.

Istennek hála, jött a Karácsony. Mind az öten a kocsmában voltunk. Félünk ugyan, hogy a nyilasok ránk nyitják az ajtót: hát, ezek még itt vannak? De titkon azért reménykedtünk, hogy megússzuk a háborút. Az oroszok már egészen közel jártak, így a nyilasoknak kisebb gondjuk is nagyobb volt annál, hogy velünk törődjenek. A németekkel együtt mentették az irhájukat.

Hej, mondom, még a Szilvesztert! Eljött az is, és még nem kellett a boglyában aludnom. Most már az Atyaúrsten is jöhet, akkor sem megyek vissza. A határban lehetett hallani a lövéseket, az angolok, amerikaiak rendszeresen bombázták Hegyeshalmot. Egy nap aztán megjelentek az orosz, eltűntek a németek - véget ért számunkra a háború.

Később sokat kérdezősködtem odahaza az öcsémtől, hogy nem tud-e valamit a Zsigárról és a Leonról, társaimról, akik visszamentek a táborba. Nem tudott semmit. Az egyiknek a gazdája nagy nyilas volt, az magával vitte a lengyelét nyugatra. Később visszajöttek, de nem árultak el semmit, hiába faggattam őket. A szentmiklósi táborból mindenki elment haza, de hogy valóban hazaértek-e, nem tudom. Én már nem mentem vissza a táborba egy pillanatra sem. Amikor bejöttek az oroszok, el akartak vinni tolmácsnak. Nagyon fáztam ettől. Azt mondták, nem kell semmit dolgoznom, a kocsi értem jön minden nap, lakást kapok, a fizetéssel sem lesz semmi probléma. Rendőrök is jöttek hozzám, hogy fogadjam el az ajánlatot.

- Nem lesz más dolgod, csak elmész az irodába, kocsmába, nézelődsz, egy kicsit hallgatózol. Járod az országot...

- Nézze - mondtam neki -, én hála Istennek megúsztam a háborút. De engem már a kígyó megcsípett, és most már a gyíktól is félek. Én nem kívánom, hogy fordulat legyen, de ha mégis lesz, mit mondanak majd rólam a magyarok? És amikor ezzel a tíz ujjammal keresem meg a kenyeremet, akkor este biztosan hazajövök és nyugodtan alszom. És nem jön értem éjjel a kocsi. Ha itt valami fordulat lenne, én az első fán szá-

radnék. Befogadtak, segítettek, s ezt spiclikedéssel háláljam meg? Mert ez csakis az volna, akárhogy csűrjük, csavarjuk.

- Felesége, gyereke nincs. Meg fogja bánni...

- Dehogy bánom meg! Én nem akarok senkinek az ellensége lenni. Én mindenkivel jóban szeretnék lenni. Én haza akarok menni!

Akkor abbahagyták az agitálást.

A háború alatt minden évben kifizettem száz pengőt igazolványra. Kaptam érte egy fekete könyvecskét a csendőrségen, amolyan belföldi útlevelel. Utazhattam vele az egész országban háborítatlanul. Más papírom egyáltalán nem is volt, mert mindent elégettem, amikor ide kerültem. A katonakönyvet, behívóparancsot, mindent. Gondoltam, egye meg a fene, ha elfognak a németek, legalább nem tudják meg, hogy ki vagyok. De bizony, a háború után jól jöttek volna ezek a papírok!

Semmi hír nem jött hazulról. Azt hittem, elpusztultak vagy elmenekültek valahová. Várni tovább nem érdemes, ha itt maradok, meg kell nősnöm. Engem itt mindenki ismert: részeges nem voltam, senki nem állíthatta, hogy a keresetemet elverem, nem jártam rongyosan, és ha valamibe belekezdtem, azt igyekeztem úgy elvégezni, hogy ne csak nekem tessenék. Így aztán a feleségem családjának sem volt semmi kifogása ellenem.

Nagyobb gond volt az állampolgárságom tisztázása. Hiába beszéltem tökéletesen lengyelül, a budapesti konzulátuson nem igazolták, hogy lengyel állampolgár vagyok.

- Papírod nincs, minek alapján higgyek neked? - kérdezte a tisztviselő.

Akkor átmentünk a Belügyminisztériumba, hogy fölvegyem a magyar állampolgárságot. Hosszas huzavona után megtaláltuk a megfelelő ajtót. Otthon jelentkeztem a rendőrségen, kiadták a személyi igazolványt. Így nőülhettem meg, különben az Elnöki Tanács elnökéhez kellett volna folyamodnom. Igaz, ahhoz is csatolni kellett volna a lengyelországi születési anyakönyvi kivonatot, ami, ugye, nem volt sehol. Végül úgy nyertem el a magyar állampolgárságot, mint hontalan személy. Alig, hogy megjött a papír, hamarosan behívót kézbesített a postás. Gondoltam, itt vagyok már tizenhat éve, senki nem háborgatott, s most, hogy véglegesen magyar lettem, azonnal be kell rukkolni? Az asszony a Franck Kávégyárban dolgozott Mosonszentjánoson, én földet vállaltam kapá-

lásra az állami gazdaságban, hát azt ki fogja megcsinálni? Szerencsére létszámfölötti lettem, kaptam egy év halasztást. De azután már nem úsztam meg: három hónapos átképzésen vettem részt Szentendrén.

- *Az otthoniakkal sikerült fölvennie a kapcsolatot?*

Az első életjelet csak 1959-ben kaptam a családomról. Elsőként az öcsém jelentkezett, mert az újságíró, aki a Vöröskereszt útján fölfedezte a családomat, őhöz ment először. Karcsi a háború alatt még tudta a címetet, de vagy nem tudott írni Németországból, vagy elkallódtak a levelei. Az is lehetett, hogy lemondott rólam. Őt a győri katonai kórházzal együtt kivitték a nyilasok a Birodalomba.

Az öcsém nem lakik messze anyáméktól, így kaptak ők is hírt rólam. Akkor már a kávégyárban dolgoztam. Emlékszem, vasárnap délelőtt, volt, jól bent jártunk a szezonban. Egyszer csak jön a feleségem, levelet hoz. Nézem: anyám írása! Lementem a művezetőhöz:

- Most azonnal haza akarok menni!

- Jó, de ki csinálja meg a munkát? - nézett rám megütközve.

- Keressél valakit helyettem, aki lepörköli azt a két órát. Levelet kaptam anyámtól.

Erre mindjárt megenyhült, elengedett.

Hazajöttem, megettem az ebédet, s azonnal nekiültem a levélírásnak. Hogy itt vagyok, Hál' Istennek élek, és hogy Karácsonyra otthon leszek. Ez októberben történt, aztán abban a pár hétben megcsináltattuk az útleveleket, és tényleg, Karácsonyra meg is érkezünk. A feleségemmel mentem ki és a lánnyal, aki már az ötödik évében járt. A fiam itthon maradt, ő még csak egyéves volt.

De az utazás megszervezése sem volt ám olyan könnyű! Jött a levél: Mosztyce. Hol van ez? Kerestük az öregekkel – az egyiknek volt világtérképe -, de nem találtuk. Nem volt rajta a térképen. Hát akkor hol vannak, hogy találom én oda? Addig-addig tanakodtunk, amíg írtam nekik egy levelet, hogy magyarázzák el pontosan az útirányt. No, akkor az öcsém pontosan felsorolta az összes helyiséget Katowicétől. Ott laktak egészen közel a keletnémet határhoz. Vonatoztunk vicinálisokon, aztán busszal értünk el egy állomásra, ahol hintóval várt a két bátyám. Húsz év után ott találkoztunk először.

Megismertük, hogyne ismertük volna meg egymást! Az egyik bátyámmal ugyan zavarban voltunk, erősen nézegettük egymást. Azt mondta, sovány vagyok.

- Ti sem vagytok kövérebbek – nevettem rájuk. Két hetet töltöttünk náluk. Azok az élmények... Jobb, ha az ember arról nem beszél. Anyám nem is engedett kimenni a házból. Ha valahová készültem, nyomban megkérdezte: - Hová mész? Ennyi éven keresztül nem láttalak, és te megint csak elmész...

- Itt vannak a testvéreim sorban, ők is látni akarnak.

- Jöjjenek ők ide – mondta anyám, de végül ő jött el velem minden-hová. Mesélte, hogy éppen Karácsony napján szolgáltatott volna utánam misét. Meg volt már fizetve a pap jó előre, mert igen sokan kértek misét erre a napra. Ha nem maradt volna itthon a fiam, nem jövök vissza Magyarországra. Olyan honvágy fogott el a régi föld iránt. A testvéreim is unszoltak: maradjatok itt, ellaktok nálunk akármeddig. Akkor meg a feleségem kezdte el:

- Mi lesz a gyerekekkel, velem? Beszélni nem tudok, odahaza jó állásom van, épül a házunk, csak a teteje hiányzik már, s akkor kezdjünk itt mindent előlről?

Ebben igaza volt. Ahol a testvéreim laktak, nem volt semmiféle alkalmas üzem. A lakást is jól meg kellett gondolni, mert testvér ide, testvér oda, minden vendég csak három napig jó.

Így aztán hazajöttünk. Legközelebb 1974-ben mentünk ki. Tizen-négyszer évig megint nem láttuk egymást, csak az öcsémmel találkoztam, aki családostul meglátogatott. Most várom a nővéremet. Annyit dolgoztam, hogy nemigen értem rá utazgatni. Itt van a nagy kert, most, hogy már nyugdíjban vagyok, még ennyire sincs időm mászkálni. A legnagyobb baj az, hogy az egészségem is oda van. Tüdőösszenövésém alakult ki – 1963-ban nem feküdtem ki egy mellhártyagyulladás. Lakott itt egy lengyel orvos a faluban. Ő javasolta, hogy legalább még két hétig feküdjek, de március vége volt, gyönyörű idő, engem hat lóval sem lehetett volna bent tartani a házban. Mindenáron kertészkedni akartam.

- Fogsz te még emlegetni engem! – mondta a doktor. Sajnos, igaza lett. Mind a két mellhártyám leszakadt, időváltozáskor alig kapok levegőt. Pedig micsoda egészségem volt! Ezt a házat a saját két kezemmel rak-

tam össze. A cementbe az összes kavicsot én termeltem ki. Azt hiszem, a gyárban mentem tönkre. Először a kendergyárban dolgoztam, aztán vállaltam földet az állami gazdaságtól, mert a spórolt pénzem elfogyott. De hát mit lehetett másfél holdon kezdeni? Az egyik évben kukoricát, a másikon búzát vetettem belé. Ha jó volt az idő, szép lett a kukorica, de ha egy hétig elmaradt az eső, kopasz maradt a tábla.

Visszaadtam a földet, s akkor történt, hogy jelentkeztem a Franck Gyárba. Eleinte kávé pörkölt, de az nem nagyon tett jót a szervezetenek. Borzasztó gázok keletkeztek, amikor a cikóriakávé csináltuk. Az orvosok azt tanácsolták, hogy hagyjam abba ezt a munkát. Így lettem csomagoló munkás, aztán meg vagonrakó. Néhány év múlva kiöregedett a kazánfűtő, és kérdezték, nincs-e kedvem fűteni. Miért ne lenne? Arra számítottam, hogy itt majd nem kell emelgetni a súlyos csomagokat, de hamar kiderült, hogy ez még rosszabb munka. Kihordani a salakot a pincéből, visszahordani a szenet vödörben. Két kazánnal fűtöttem. Aztán, ahogy a gyár fejlődött, vettek egy kiszuperált 424-es mozdonyt. Ehhez új tanfolyam, új vizsga kellett, mert az már magasnyomású kazán volt. Ezzel a kazánnal fűtöttem tizenhárom évig! Negyven mázsá megmozgatása nyolc órában: berakni, kisalakozni. Igaz, ez már jobban megérte, mert a túlóráért elég jól fizettek. No, aztán megint fejlődött a gyár és ez a kazán is kicsi lett. Látja, kazánban mérem én az életemet. Már nem is emlékszem, hogy mi történt velem idehaza, hanem, hogy hová, milyen szerkentyűbe kellett dobálnom a szenet. Mintha nem volna mindegy, mivel keresi a pénzt az ember, ha már egyszer nem tud meggazdagodni belőle.

A nyalókához – mert azt is készített a gyár – sok gőz kellett, és még több helyiséget kellett fűteni. Újabb „nagy” feladat! Én már nem akartam újabb tanfolyamra menni öt évvel a nyugdíj előtt, de a feleségem egyre csak unszolt. Annyit beszélt, hogy végül ráálltam. Elvégeztem a fűtőtanfolyamot, pedig nekem elég nehezen ment a tanulás: magyar iskolába nem jártam, nem ismertem a magyar szakkifejezéseket. Olyan beteg voltam az utolsó vizsga előtt, hogy azt mondtam: nem fűtök én már nektek ezzel a szuper kazánnal, mert meghalok. Úgy összehúzta a gyomromat az ideg, mintha tudom is én milyen betegségem lett volna.

1979 január elsején mentem nyugdíjba. Itt a kert, végre maradt rá időm. Azelőtt, ha megjöttem a gyárból, a kertben ebédeltem. Még arra

sem volt időm, hogy tisztességesen nekiüljek. Sajnáltam minden percet, amit nem munkával töltöttem el. Igaz, jól kerestem, ötezer forint fölött, de a nyugdíjam csak három és félezer. Olvasni, a gyerekekkel foglalkozni kevés időm maradt. Most már sajnálom egy kicsit. Lengyelül sem tudnak, pedig a lányomnak volna kedve hozzá, egyetemet végzett, talán még megtanulhatja. Amikor a rokonok itt jártak, egészen jól elpötyögött velük. Én meg napokig összekevertem a lengyelt és a magyart. Nevettek is rajtam eleget. Az öcsém feleségéhez magyarul, az enyémhez lengyelül szóltam...

- *Az első kísértés nem jött vissza többé?*

- Kérdezték már többen, miért nem mentem vissza, hogyan tudtam itt megszokni. Hát megszoktam. Gyerekkoromban elég sok rosszat hallottam a magyarokról. Valószínűleg az első világháború munkált az emberek emlékezetében. A nagynéném azt mesélte, hogy a magyarok akasztották föl az apám testvérét. Valami rossz felesége volt, s amikor bejöttek, befújta nekik az urát. Jóformájú asszony volt, persze, hogy hittek neki a katonák: föl is húzták a férjét hamarosan.

A történelemórákon aztán már egészen mást tanultam. Olvastunk a magyar királyokról, akik Lengyelországban is uralkodtak, és lengyel királyokról, akiket a magyarok választottak meg. Bem tábornok, a lengyel szabadsághős is a magyarok mellé állt 1848-ban. Ez a két nép mindig egymásra talált, ha nagy vész volt. Sohasem hittem volna akkor, a tanórákon, hogy egyszer én is tapasztalni fogom ezt.

Mindenütt van rossz ember, meg jó is. Itt a faluban is sok irigyet találni. Ha a lengyel rendesen öltöztette a gyerekeit, szép házat épített, már szemet szúrt valakinek: „Honnan, miből telik ennek a világcsavargónak?” De én ezzel sohasem törődtem: ha irigy vagy, maradj is az! Inkább hallgatok a barátaim szavára. Mert azok sokkal többen vannak, mint irigyeim. Megszoktam, megszerettem itt. Sok idő eltelt a háború óta. Kétszer annyit éltem Magyarországon, mint odahaza. Lengyel szívvel, magyar-ként fogok meghalni.

Jánossomorja, 1981

Kényszermunkából házasságba

Julia Struzik – Kelemenné Sztruzsik Julianna

Ő is az interjúkötet azon szereplőinek egyike, akikről *sajnos semmilyen vizuális emléket nem őriztem meg. Nem emlékszem sem a mosonszentpéteri házra, sem az interjú elkészítésének körülményeire. Kénytelen vagyok hát kizárólag a negyven évvel ezelőtti legépelt szövegre hagyatkozni. A megsárgult papír hitelesíti számomra a történetet.*

- Rzezawában születtem. Ez egy kisközség félúton Krakó és Tarnów között, Dél-Lengyelországban. A szüleimnek mindössze hat hold földjük volt. Ebből kellett volna öt-hat gyereket eltartani. Még akkor is nehéz lett volna, ha mindenki egyformán húz a családban. Apám szívesebben politizált, mint dolgozott, ez az igazság. A mindennapi kenyerünk azért megvolt.

Azt mesélték a szüleim, hogy régebben több földjük volt, de a házépítés miatt anyám hozományát el kellett adni. Faházban laktunk a város szélén, jutott még egy kis kert is a hat holdon felül. Anyám azt kapálgatta, amikor éppen nem varrt, mert egyébként varrogatásból szerzett egy kis pénzt a háztartásnak. Hamar munkára fogtak engem is. A mi szegény családunk előtt mindig a *ciotka*, a nagynéni lebegett példaként: ők gazdagok voltak, sok állattal, földdel. Csak gyermekük nem született, pedig nagyon szerettek volna. A nővéremet fogadták magukhoz, ő segített a ház körül, mintha a gyerekük lett volna. A mi házunknál még lóra sem tellett, csak tehénre és aprójószágokra. Kölcsönlovakkal művelte a földet apám, többnyire rozsot és krumplit vetett el.

- *Milyen emlékeket őriz a gyerekkorából?*

- Hát, nekem elég szürke gyermekkorom volt. Nyolcosztályos iskolát végeztem, aztán Krakkóba küldött el az anyám, házhoz járó varrónőnek. Tizenhat lány tartozott a csoporthoz, amit a főnökasszony irányított. Két-három hétre, egy hónapra szegődtünk el egy-egy módosabb családdhoz, s ilyenkor az volt a dolgunk, hogy rendbe tegyük a ruhatárat. Foltoztunk, stoppoltunk, ruhát igazítottunk, csak éppen új darabot nem varrtunk, mert az a főnökasszony dolga volt. Úgy éltünk ott, mintha családtagok lettünk volna, persze nagy titkokat azért nem bíztak ránk. Ha valami *olyat* mondtak, bedugtuk a fejünket a levesbe, s úgy tettünk, mintha semmit sem hallottunk volna. De nem is nagyon jutott időnk hallgatózni: azon igyekeztünk, hogy minél jobban meg legyenek velünk elégedve. Rendszerint az előszobában csináltak helyet nekünk, ott rendeztük be a kis varróműhelyt. Reggel hétkor már pörgettük a gépet délután ötig, hatig. Az este a miénk volt, de éjszakai kimaradásról szó sem lehetett. Már csak azért sem, mert a kaput korán bezárták, s ez nem falu volt, ahol csak úgy be lehet ugrani az ablakon...

Nem kellett azért minket féltetni: először csoportosan jártunk el mozi-ba, szórakozóhelyekre, s amikor jelentkeztek az udvarlók, egy-egy párra olvadt a társaság. Nem is lehetett volna állandóan bírni a varrogatást. Mindig kerestük az alkalmat a szórakozásra.. Krakkó erre sok lehetőséget kínált abban az időben. A szerződésünk úgy szólt, hogy szállást és teljes ellátást kapunk a házaknál. Fizetést csak a főnökasszony vehet föl, aztán ő osztja szét a lányok között. Időről időre a főnökasszony lakásán találkoztunk, ott adta át a következő munkát, s ha volt valami panaszunk, akkor mondhattuk el neki. Nem fizetett rosszul, igaz, meg is dolgoztunk a pénzért, különösen azokon a helyeken, ahol sok gyerek volt. Tizenkilenc éves voltam, amikor Zakopánéba kerültem, ugyancsak varrólánynak. Itt öt esztendeig dolgoztam, egészen a háborúig.

- *Egy fiatal lány mit érzékelt ebből?*

- Augusztusban már nagy zűrzavar volt az országban. Mindenféle híreket lehetett hallani a németekről. Nem olvastunk újságot, de esténként mindenről értesültünk a vacsoránál.

- Lányok, ki tudja, mi lesz ebből. Menjetek szépen haza! – mondta egyik nap a főnökasszony. Kifizetett bennünket, szétszéledtünk. Nem sokat értettem az egészsből, politikával sohasem foglalkoztam. Haza-

mentem anyámhoz. A testvéreim közben dolgozni mentek, egyedül Hanka maradt otthon, a legfiatalabb húgom. Jóska öcsém egy ifjúsági szervezetnél dolgozott, máig sem tudom, mi volt a munkája. Nemigen értünk rá a másik bajával foglalkozni. A sok testvér mind a maga boldogulását kereste.

Amikor bejöttek a németek, összehívták a város fiatalságát és a munkaképesek javát elvitték a Birodalomba kényszermunkára. Így jártam én is. A családkból rajtam kívül az öcsém és a legidősebb nővérem jutott erre a sorsra. Civilruhás németek járkáltak a vasútállomáson, ők intézték a szállítást. Engem Bécsbe vittek, a másik két testvéremet valamivel beljebb, Ausztriába. A pályaudvaron már vártak bennünket az osztrák gazdák, ott válogatták ki az embereket. Már előre el voltunk osztva, ki hová megy dolgozni. A frontra küldött németeket pótolták velünk.

Közel a magyar határhoz, egy kis faluban kellett munkába állnom. Francia és ukrán lányok dolgoztak velünk. Majdnem három évet töltöttem el itt. Az egyetlen szép emlékem, hogy megismerkedtem a férjemmel. Őt nem a kényszer hozta ide, hanem a szegénység. Magyar fiú volt, a határ túlsó oldalán született. Amint kijárta az iskoláit, átjött Ausztriába dolgozni a testvérével együtt. Itt dolgoztak már a háború előtt is. Megismerkedtünk, s elhatároztuk, hogy összeházasodunk. Persze, nem ment az olyan könnyen. Írtam haza Lengyelországba, hogy küldjék el a szükséges papírokat. Két hónap múlva aztán magam is hazamentem. A férjem Budapesten intézkedett, talpalt a hivatalokban, míg aztán 1942-ben, Rzezawában megtarthattuk az esküvőt. De, hogy mégse menjen minden teljesen simán, a pap az utolsó pillanatban kötözködni kezdett. Talán az idegesítette, hogy a férjem magyar állampolgár, talán más, a lényeg az, hogy újabb dokumentumokat követelt. Krakkóba kellett beutazni a végső engedélyért, ott kötöttük meg a polgári esküvőt. A papunk csak ezután hitte el, hogy érvényes a házasságunk.

- *Ez furcsa. Nem gondoltam volna, hogy a háború alatt egy kényszermunkás és nőlegénye csak úgy szabadon utazgathatott a Birodalomban...*

- Pedig így történt. A férjem építésztechnikus volt, tanult ember. A németek a nemzetközi repülőtér építésvezetésével bízták meg. A repülőtér Tarnów mellett épült volna fel, később azonban változott a helyzet. Már nem hangárokról volt szó, hanem gázkamrákról. Ezeknek az épí-

tését azonban a férjem nem vállalta. Már Ausztriában hallottuk, hogy a zsidókat nem csak összegyűjtik és dolgoztatják, hanem el is gázosítják. Ebben a férjem semmiképpen sem akart részt venni. Hiszen majdnem mi is úgy jártunk: senki nem hitte, hogy Németországból van visszaút. Elvittek munkára bennünket, s ha a házasságom miatt nem engedtek volna vissza, talán egészen másként végződik az életem.

Nagyon féltettem a férjemet: a németeknek nemet mondani? Nagy baj lehet abból. De aztán valahogy elsimult a dolog, nem erőltették. Talán azért, mert magyar volt.

1942-ben született meg az első fiam. Istvánnak kereszteltük el. Elég munkát adott nekem otthon, arra gondolni sem lehetett, hogy én is dolgozni menjek. A férjem keresetére kellett hagyatkoznunk.

Amikor a németek látták, hogy Tarnównál már nem lehet repülőteret építeni, elhatározták, hogy az egész építkezést áteszik Magyarországra. Itt még nem volt olyan közel a front. Mindent fölraktak egy hosszú szerelvényre, mi is kaptunk egy külön vagont, amivel áthozhattuk a holminkat. A férjem különösen kapóra jött nekik, mert tudott németül is, magyarul is. Semmi pénzért nem engedték volna el. Így kerültünk át Magyarországra 1944 nyarán. Kiskunlacházára futott be a szerelvény. Bugyi község mellett akarták felépíteni azt a repülőteret, amiről annyit hallottam akkoriban, de ma sem tudom, mi célt szolgált volna, s hogy miért éppen ide tervezték. Valószínűleg nem csak a német hadsereg céljait szolgálta volna, de a férjem erről sohasem beszélt nekem.

Először egy családnál helyeztek el bennünket, majd lakást kaptunk Lacházán. A front egyre közeledett, már kevés szó esett a repülőtérrel. A németek erős visszavonulásban voltak. Ilyen körülmények között ismerkedtem meg Magyarországgal. Beszélni egy szót sem tudtam, a férjemmel németül társalogtunk. Amikor megkérdeztem tőle, hogy mondják magyarul azt, hogy kenyér, nevetve válaszolta: - Miért mondjam meg? Te megtanítottál engem lengyelül?

Bizony, az első időkben többet sírtam, mint ettem, annyira furcsa volt minden. Kellott néhány év, amíg hozzászoktam az itteni élethez.

1945 májusában jött értem a férjem testvére, s hozott el ide, az ország másik végébe a gyerekekkel együtt. A férjem ott maradt az Alföldön. Akkoriban kezdték összeszedni az embereket, s kivizsgálni, ki mit

csinált a háború alatt. Az uramat internálták. Sehogyan sem értették, hogyan jöhetett el az elfoglalt Lengyelországból ekkora szerelvénnnyel Magyarországra. Azt gyanították, hogy valami sötét ügy van a háttérben, de három hónap múlva kénytelenek voltak elengedni, mert nem tudtak rábizonyítani semmit.

Az egyik kitelepített sváb család házát kaptuk meg Mosonszentpéteren. Néhány év múlva elcseréltük, aztán 1961-ben teljesen új házat építettünk. A háború után a férjem felvásárlóként dolgozott. Sajnos, elég hamar megbetegedett, és negyvenkét éves korában gyakorlatilag munkaképtelenné vált. A ház körül dolgoztatott, más munkát nem tudott elvállalni. Heteket, hónapokat töltött a betegágyban. Amúgy a jókedélye megmaradt, de nem volt többé teljes értékű ember.

Az ötvenes évek elején még két gyerekünk született, egy fiú és egy lány. Amikor már nagyobbak lettek, munkába álltam, hogy több pénz legyen a háznál. Az erdészetnél dolgoztam, követtek oda a gyerekeim is. A legidősebb fiam agrármérnök, a doktorátust is megszerezte. Akkor kezdtünk egy kicsit jobban élni, amikor ő is keresni kezdett. Így épült meg a ház, s azután már arra is gondolhattunk, hogy meglátogatjuk a rokonságot. Mert addig csak halogattuk minden évben.

A férjemnek állandóan nosztalgiája volt Lengyelország iránt. Ő nagyon szeretett kint élni, egész életében szívesen ott maradt volna. Csak muszájból jöttünk át Magyarországra. Én pedig itt szoktam meg, már nem tudtam volna visszatalálni a régi hazámhoz. Ezért is döntöttünk úgy, hogy építünk egy házat öregségünkre. Ha már így alakult, itt maradunk.

- Kiket találtak meg a rokonságból?

- 1962-ben szántuk rá magunkat az első látogatásra. A két kisebb gyerekemmel utaztam ki. Húsz év után akkor találkoztam először az öcsémmel. Ő a háború egész ideje alatt az osztrák gazdánál szolgált. Az oroszok „szabadították fel”, s küldték haza '45-ben. Sziléziába telepedett le, hasonlóan többszázezer lengyelhez, akiket a kitelepített németek helyére költöztettek. Jóska egy gyárban dolgozott, a felesége ukrán nő volt. Az asszony is csak húsz év után találta meg a családját levelezés útján. A fiuk elég sokra vitte, a wroclawi egyetemen lett adjunktus. Szegény öcsémnek nem szánt hosszú életet a sors: tavaly halt meg egy gyógyíthatatlan betegségben.

Stefi nővérem másfél hold földön gazdálkodik Rzezawában. Szánt, vet, állatokat nevel, ezzel tartja el a családját. Amikor engem a háború alatt hazaengedtek a német hatóságok, a szüleink kérvényezték, hadd jöjjön haza Stefi is Ausztriából. De ezt csak azzal a feltétellel engedték meg, hogy a húgom, Hanka fölválja őt a szolgálatban. Úgy szervezték meg a váltást, hogy útközben ne találkozhassanak. Azonos időben ülték vonatra, talán egymás mellett ment el a két szerelvény, de nem beszélhettek semmit, még csak nem is láthatták egymást. Hogy miért, nem tudom.

Hanka is egy gyárban dolgozott a nyugdíjazásáig. Vele tartjuk a kapcsolatot, éppen tavaly járt itt. És mit tesz Isten, megkereste őt a gazda, akinél Ausztriában szolgált! Korábban leveleztek egymással, mert a nyugdíjhoz szükség volt a háború alatti idő leigazolására. Megígértük az osztráknak, hogy ha eljön hozzám a húgom, táviratozok neki. Itt lakik nem messze a magyar határtól, neki semmibe sem kerül átugrani hozzánk. Volt miről mesélniük mindkettőjüknek.

- *Az emlékeihez képest mennyire változott meg Lengyelország?*

- Amikor először kint jártam, semmilyen változást nem vettem észre a háború előtt évekhez képest. A városka ugyanolyan szegényesnek tűnt, mint régen. Az emberek sem változtak, csak megöregedtek, már akik életben maradtak. Gyerekkori ismerősökkel csak Zakopánében találkoztam. Majdnem minden második évben jártam kint, s egyre figyeltem, mikor hidegülnek el úgy az emberek a templomtól, mint nálunk. De ott a vallásosságból semmit sem engedtek! Mindenfelé a lengyel pápa képét lehet látni. Azt remélik, hogy ő majd segít.

Valamikor én is vallásos voltam, a szüleim úgy neveltek. Minden este térdén állva kellett imádkozni az ágy előtt. Előfordult, hogy rábuktam a vetett ágyra, olyan álmos voltam. Olyankor aztán jól rávágtak a fejemre, hogy magamhoz térjek. Az előírásokat szigorúan megtartottuk. Böjtben húst nem is láttunk, csak tejet, vaját, tésztát. A hittan kötelező volt az iskolában. Nagyon sokszor kikaptam a rossz jegyeim miatt. Amióta idősebb lettem, valahogy kikoptam a vallásból. Nem is annyira a hitből, mint inkább a szertartásokból, a templomba járástól. Az itteni pap mindig ugyanazt mondja:

- Adjatok, adakozzatok!...

Évek óta ez megy. De hát én nem tudok neki annyit adni, nekem is be kell osztani a forintokat, a kevéske nyugdíjamat. Ezért aztán inkább a rádióban hallgatom meg a misét, még a protestánsokét és a zsidókéit. Miért ne? Az ő papjaik is szépen beszélnek, s végtére egy Istent tisztelünk, ha más szertartás kíséretében is. Templomba csak nagyobb ünnepeken és nyáridőben járok el, mert télen a templomot nem fűtik, s igen hideg van odabent.

Tíz évvel ezelőtt, hatvanéves korában meghalt a férjem. A gyerekeim szétszéledtek, azóta egyedül élek. Nem keresem a társaságot, eléggé zárkózott természetű vagyok. Szívesebben veszek a kezembe egy könyvet, mint hogy átmenjek a szomszédba beszélgetni. Egyedül a könyv tud elszórakoztatni.

- *A lengyel szív? Az anyanyelv? A lengyel érzület? Megmaradt az évtizedek során?*

- Lengyel és magyar olvasmányaim egyaránt vannak, bár mostanában inkább csak magyarul olvasok. Pedig milyen nehéz volt megtanulnom ezt a nyelvet! Nálunk nem az anya tanította beszélni, olvasni a gyerekeit, hanem fordítva: ők az anyjukat. A nagyobbik fiammal együtt bújtam az iskolakönyveket, hogy ne maradjak szegényben előtűk. Lengyelül csak akkor beszélek, ha turisták mennek át a falun, s megállnak egy-egy imára a templomnál. A jómultkor is járt nálam négy lengyel, késő este mentek tovább. Jólesett velük beszélgetni.

Addig nem volt gondom, amíg élt az öreg doktor, aki lengyel katonaorvos volt a háborúban. Jókat beszélgettünk, ha volt rá ideje. Sohasem politizáltunk – én ahhoz nem értek –, de mindig akadt közös témánk. Amióta meghalt, lesni kell az alkalmat, hogy lengyelül szólalhassek meg. Kiskorában még a fiam is tudott, de szép lassan mindent elfelejtett. Most már bánja, de az elmulasztottakat nagyon nehéz lenne pótolni.

Mosonszentpéter, 1981

Aki Chevroleten kísért Rákosit

Harsányi János

Az interjú Szekszárdon készült. Különös, de Harsányi úr eredeti lengyel nevét nem tüntettem föl a letisztázott kéziratban. Jegyzeteim azóta elkallódtak, s emlékezetből sajnos nem tudom felidézni ezt a fontos adatot. Próbálkoztam, hogy egykori szekszárdi munkatársaitól kapjak segítséget, nem jártak eredménnyel.

- Lengyelország melyik részéből származik?

- Tarnopol mellett laktunk egy kis városkában. Járási székhely volt Kelet-Lengyelországban. Engem a nagybátyám nevelt gimnazista koromig. Az elemi iskola után Tarnopolban tanultam tovább. Nappal a gimnáziumba jártam, éjjel dolgoztam: spediterna voltam, áruszállító. Egészen Katowicéig jártunk zöldséggel, gyümölccsel. A nagybátyám később már egyáltalán nem tudott támogatni, magamnak kellett a pénzt előteremteni tandíjra, étkezésre. Bányamérnök szerettem volna lenni. Be is iratkoztam érettségi után az akadémiára, de elvégezni már nem tudtam. Közbeszólt a háború.

Krakkó alatt szolgáltunk, Kosciuszko-hegynek hívják azt a helyet. Ott ástuk be magunkat augusztus utolsó napjaiban. Nyilvánvaló volt, hogy támadni fog a német. A legfőbb parancsnokság is tudta, a tisztjeink tájékoztatva voltak. A németeknek ugyan semmi okot nem adtunk rá, hogy eltiporjanak minket, mégis fenték ránk a fogukat. Évszázados indulatok ezek, sohasem voltunk jó viszonyban velük. Gleiwitzben felöltöztették rabokat lengyel egyenruhába - de hiszen ezt mindenki tudja - és megtámadták a rádióadót. Mindjárt megvolt az ok.

Elkezdődött a cirkusz. Szeptember 1-én hajnalban megjelentek az első német bombázók. Hallottuk, láttuk a robbanásokat. Magát Krak-

kó városát nem bombázták, talán meg akarták tartani a maguk számára múzeumnak. Elhiszem, hogy kellett volna nekik, hiszen gyönyörű város.

Dél előtt tíz óráig álltunk tétlenül, mert nem volt szabad lőni. Néztük a pusztítást, a fegyvereink pedig hallgattak. El lehet képzelni, mit műveltek ezek reggel 4-től dél előtt 11-ig. Elsősorban az állomásokra, fontos ipari célokra szálltak rá. A gócpontokat bombázták - háborítatlanul.

Tizenegy órakor kaptuk meg a parancsot, hogy lehet lőni. Na, akkor elkezdtünk puffogatni jobbra-balra. Nem sok kárt tudtunk tenni bennük, hiszen amit akartak, már elérték. Krakkó körzete megbénult. A helyzetre jellemző, hogy szabotázsok is előfordulhattak. Mellettünk egy földalatti repülőtér volt, rajta húsz prima vadászgép. Amikor megtudtuk, hogy kitört a háború, a pilóták föl akartak szállni. Csakhogy nem bírt kigurulni egyik gép sem. Mindegyiknek a benzincsővet eltömték vattával, s mire a szerelők észrevették ezt, már nem volt idő fölszállni. Jöttek a német tankok.

Nem volt mit tenni, összeszedtük a holminkat, az ágyúkból kiszereeltük a zárszerkezetet, és elindultunk kelet felé. Nagyon keserves menet volt. Az országutak tele menekülőkkel, gyerekek sírtak, asszonyok futkostak fejtellenül. Mindenki igyekezett menteni a kis motyóját, amit aztán rendszerint otthagytak az árokparton, mert már nem volt ereje tovább cipelni. Akinek szerencséje volt, kocsira kapaszkodhatott, de gyakran az öregeknek, rokkantaknak is gyalog kellett vándorogniuk. Jöttek velünk szemben olyanok is, akik be akartak vonulni, csak nem kaptak ruhát, nem kaptak felszerelést. Hogy miért nem? Szabályos árulás történt a lengyel kormány részéről. De ha nem a kormány, akkor a beépített emberek hibáztathatók ezért a borzasztó káoszért.

Az úton nagy nehezen végigvergődtünk, s beértünk egy városba. A nevére már nem emlékszem. A benzinünk elfogyott, autózni nem lehetett tovább. Fölpakoltak bennünket egy tehervonatra, elkezdtek tologatni a szerelvényt egyik vágányról a másikra: pár percig állt a vonat, pár percig ment. Idegőrlő órák voltak. Számptalan menekülő zsúfolódott össze a kocsikban, minden helyért verekedés folyt. Aztán végre elindultunk. A Stukák mintha csak erre vártak volna: egymás után kaptuk a légitámadásokat. A gépek majdnem a földet súrolták, úgy kaszálták a vagonokból kitódult népet. Asszony, gyerek nem számított nekik, halomra lőtték őket. Ugyanígy járt a többi vonat is.

Nem tudom, honnan van annyi erő az emberben, hogy sokszor a lehetetlenre is képes. Mi háromszor csináltuk meg azt, hogy letoltuk a használhatatlan vagonokat a töltésről, és a hátunk mögött fölszedett síneket leraktuk a mozdony elé. Így jutottunk tovább. Az egy órával azelőtt még csürhének bizonyult tömeg vezényszóra adta kézzől kézre a talpfákat, síneket. A tíz ujjunkkal kotortunk kavicsot a talpfák alá, hogy a pályának valami tartása legyen.

Mentünk, keletre, de már nem volt hova. Nem emlékszem pontosan a napra, de egyszer csak szovjet katonák álltak előttünk, és mindenkit lefegyvereztek. Azt is mondták, most már mindenki mehet haza...

En Krakkó felé indultam el. A németek már eljutottak addig, ameddig a Hitler és Sztálin közötti egyezményben ki volt nekik jelölve, így már nem bántották a civileket. Sokan jöttek visszafelé a szovjet zónától. Én azonban egyenruhában voltam, s ezt már a német nem nézte el. Összefogdostak bennünket, katonákat, föl a teherautóra, és irány a hadifogság.

Először Krakkóba kerültünk, nagy gyűjtőtábor volt ott. Igen sok lengyelt szedtek össze, s hamarosan elkezdődött a szelektálás. A mi csoportunkat Csehszlovákián keresztül Bécsbe vitték, ahol mindenkit lekopaszítottak, majd újra szortírozták az egész állományt. Nekem szerencsém volt, mert Salzburgba szállítottak, onnan pedig egy kisvárosba, ahol hatalmas alagút épült. Itt már osztrák katonák vigyáztak ránk, akik mégsem németek, és ugyanúgy leigázott nemzetnek számítottak, mint mi. Nem nagyon foglalkoztak velünk, persze azért nagyon kellett dolgozni. Az őrizetünk azonban - szándékosan, vagy hanyagságból - igen gyöngye volt.

A háború folyt tovább. A németek már Franciaország elfoglalásáért harcoltak, teljesen körülfogták Párizst. Egyre többet foglalkoztunk a szökés gondolatával, mert éreztük, hogy ott a helyünk, ahol a németek ellen kell harcolni. Erre pedig Franciaország volt a terep, Sikorski hadserege.

Kilencen laktunk két kis barakkban. Egyik vasárnap délután elindultunk kirándulni, természetesen a svájci határ felé. Ez olyan tizenöt kilométerre lehetett tőlünk. Fönt, a havasokban nem volt rajtunk kívül senki. Csak sziklák és erdő, meg néhány madár. Így hát simán eljutottunk a határhoz, anélkül, hogy valaki is megkérdezte volna, hová megy ez a kis különítmény.

A határ környete igen nehéz terep volt. Vízesés, vízmosások, a hegyeken már hófoltokat is láttunk. Ezen a szakaszon egy bunker védte a határt. Őrséget nem láttunk, de a határőrök visszahúzták azt a pallót, ami egy veszélyes patakon biztosította az átjutást. Nem volt mit tenni, egy bátor gyerek közülünk átmászott a sziklákon, s visszalökte a pallót. A senkiföldjén már egy kicsit nyugodtabban mozoghattunk. Igyekeztünk minél hamarabb kiérni a lőtávolságból, és elbújni a hegyekben, mert a hátunk mögött még jól látszottak a bunker géppuskái.

Este volt, s előttünk tornyosult egy hatalmas sziklafal. Megkerülni nem tudtuk, megmászni még kevésbé. Svájc itt volt tőlünk egy lépésre, de éppen a legnagyobb lépésre. Szerencsére találtunk egy szűk hegyszorosot, ami átvezetett a semleges földre.

Holtfáradtan vánszorogtunk az úton. A svájci határőrök látták, hogy jönnek itt mindenféle katonák, de nem szóltak, csak álltak némán, lövésre készen. Igyekeztünk gyorsan tovább menni. Egy autó jött velünk szembe. Láttuk, hogy villant a lámpájával, ezért gyorsan beugrottunk az árokba. Elment, de hamarosan visszajött, és ugyanezt csinálta. Megint fejest ugrottunk a bozótba. Nem tudtuk mire vélni ezt a villogtatást. Mentünk tovább. Már legalább húsz kilométerre voltunk a határtól, amikor hajnalban egy falu határához érkeztünk. A szélső házaknál állt egy civil, és megkérdezte, honnan jövünk, hová megyünk.

Németül majdnem mindegyikünk tudott, meg oroszul: kötelező volt az iskolában.

- Hogy jöttek át a határon? Nem látta önöket senki? - kérdezősködött. Mit lehet erre mondani?

- De igen, láttak a határőrök, csak nem állítottak meg.

- Autók is mentek az úton...

- Láttuk azokat is.

- De azok nem látták magukat!

- Persze, mert elbújtunk. Azért jöttünk el minél messzebb a határtól, nehogy visszadobjanak bennünket.

Bekísértek minket a faluba. A legnagyobb épület az iskola volt, oda hoztak szalámit, kenyeret, innivalót. Pihenjünk. Jöttek sorra a civilek, kezdték hordani a ruhát, cipőt, kalapokat. Annyit összehordtak, hogy tíz évre elegendő lett volna. De vadonatújat ám, az üzletből, nem használtat!

Amikor kipihentük magunkat, jöttek a svájci tisztok: kihallgatás, egyenként. Honnan jövünk, mit akarunk.

- Elszöktünk a táborból.

- Mi semlegesek vagyunk, vissza kellene szállítanunk magukat - mondta az egyik tiszt.

- Nem úgy van az - mondtuk neki - a nemzetközi törvények nem ezt mondják. Katonákat nem lehet visszaadni, mert ön is tudja, hogy mi vár ránk akkor. Különösen, mint foglyokra. A hadifogoly úgy menekül, ahogy tud, ehhez joga van. Semleges területről miért dobnák vissza?

A tiszt elmosolyodott:

- Jól van, rendben lesz minden. Mi a további céljuk?

- Föl akarjuk venni a kapcsolatot a berni lengyel követséggel...

Körülbelül három hétig vártunk ott. Szabadon járkáltunk a faluban, senki nem törődött velünk. Már ami a hatóságokat illeti. Egyébként a falusiak hordták az iskolába az ennivalót rogyásig, sokszor meg is hívtak magukhoz. Nagyon jó életünk volt, akár egy üdülőparadicsomban.

Egyszer aztán jött egy civil, egy lengyel. Bemutatkozott, hogy a követségről van, menjünk vele Bernbe. Jó, menjünk. Elbúcsúztunk a falusiaktól. Látja, a község neve már nem is jut eszembe, pedig nagyon sokat köszönhattunk nekik. Mi voltunk az első lengyel menekültek Svájcban. A nagykövet fogadott minket, s együtt törtük a fejünket, mi legyen a további sorsunk. A németek időközben már áttörték a Maginot-vonalat, dúlt a háború Franciaországban. Mit csináljunk, mit csináljunk? A követésen nem maradhattunk, ahhoz túl sokan voltunk. Elhatározták, hogy elküldenek bennünket Sikorskihoz, Franciaországba. Elutaztunk Genf-be, onnan pedig a tavon keresztül áthajóztunk a francia oldalra. Egyenesen Lyonba vittek, majd a Bretagne-félszigetre. Szép utazás volt, még háborús körülmények között is. Először jártam külföldön. Franciaországról sokat olvastam, hiszen a lengyelek mindig fölnéztek erre a népre.

Bretagne-ban újra besoroztak minket, s felöltöztettek kiskatonának. A ruha francia volt, csak a sapka származott Lengyelországból. Ez különböztetett meg bennünket. Táborba kerültünk, rövid kiképzést kaptunk, megismerkedtünk a francia fegyverekkel.

A front egyre közeledett, a németek úgyszólván ellenállás nélkül jutottak előre. Sok volt az áruló a francia vezetésben is. Szegény népük

nagyon megsínylette ezt. Ellenállás igazából akkor volt, amikor a lengyeleket vetették be valahol. Mindegyikünkben élt a bosszú vágya, elvesztett hazánkért harcoltunk az idegen földön.

A tüzérekhez kerültem, ha jól emlékszem 24-es ágyúkat kezeltünk. Jó hangos szerkezetek voltak. Ravaszak voltak a franciák: a gyarmati katonákat és minket küldtek előre, ők pedig szépen hátul maradtak. Hulljanak az idegenek! A feketék sokkal szívesebben szálltak táborba velünk, mert mi ugyanúgy embernek néztük őket, mint a saját honfitársainkat. Nem így a franciák, akik igen komiszul bántak a gyarmatiakkal. Mintha nem tettek volna máris annyi szolgálatot a francia zászlónak.

Ahogy szorítottak minket a németek, úgy kerültünk mindig délebbre. Lekeveredtünk egészen a svájci határ közelébe. Lőttük a németeket, ahogy csak bírtuk. Néha akadozott a lőszerutánpótlás, máskor pedig a konyha maradt le valahol. A lőszerhiányt jobban megéreztük, mint az éhséget. Az ember háborúban sok mindenhez hozzászokik, de az étvágya – legalábbis az enyém – nemigen jön meg a sok hulla között.

Lőjük a németet, egyszer csak gránát csapódik le az orrunk előtt. Jön a második, a harmadik. Nézzük, ki lőhet ránk, hiszen arrafelé, ahonnan az áldás érkezik, nincs is ellenséges csoport. Lőnek ránk a franciák! Szorítanak a németek. Biztos, hogy nem szándékosan, de így is roppant kellemetlen. Mellettünk a svájci határ, előttünk a német, mögöttünk a francia tüzérség zöme. Jelezni nem lehet, a hírendszert szétverték.

Mit volt mit tenni, átléptünk Svájcba, s onnan lőttük az ellenséget. Semleges területről. Ezt nem nagyon szabad hangoztatni, tán még ma sem, akkor meg egyenesen botrány lett belőle. Lengyelek Svájcból lövik a németeket! Ma már ez nevetségesen hangzik, akkor majdnem a fejünkbe került. Azóta sem dicsekedtem el vele senkinek, bár valószínű, hogy nem írnák át a történelmet ez a kis incidens miatt.

Rettenetesen fölháborított minket a franciáknak ez az ostobasága: a szövetségesekre lőni, mintha nem volna elég, amit a németektől kaptunk. Lehet aztán az is, hogy valami németbarát adott parancsot a lengyelek és a gyarmatiak „megtréfálására”.

Vagy tíz percig tömtük az ágyúkat, amikor megjelent a svájci katonaság és mindenkit lefegyverzett. Néhány órán belül az internálótáborban találtuk magunkat. Némi elégtételül szolgált, hogy voltak ott már fran-

ciák is, szép számmal. Fogalmam sincs, miért internálták őket a svájciak. Talán hasonló okokból, mint bennünket. Mindenesetre a gyarmatiakkal ott sem fértek meg. Szerencsétlen feketéket – akik elsősorban szenegáliak voltak – mindenünnen kiutálták. Nem voltak hajlandók egy barakkban lakni velük, a konyhához sem engedték őket, ameddig a francia urak meg nem ebédeltek. De az afrikaiak sem igen vonzódtak hozzájuk, úgyhogy amikor mégis közös táborrészbe vitték őket, mindenáron a lengyelekkel akartak maradni. Emlékszem, egy kölyökképű, szép arányos fickó a mi parancsnokunknál könyörgött, hogy kérjük ki a francia táborból, mert ott nem veszik emberszámba. Persze, nem segíthettünk rajta, mégiscsak francia állampolgár volt.

A háború ezzel számunkra véget ért. Néhány nap múlva kijött a lengyel nagykövet a táborba és végiglátogatta a barakkokat. Megismert minket – mind a kilencen együtt laktunk még. Örült, hogy életben maradtunk.

- Nyugodjanak meg, nem fognak sokáig itt maradni. Jó kapcsolataink vannak a svájci hatóságokkal, majd keresünk maguknak valami munkahelyet – mondta.

Egy hét múlva bennünket kilencünket elvitt Bernbe. Jól esett egy kis csönd a háborús napok után. Svájc maga volt a nyugalom, az édenkert. Ha a lengyeleknek is ilyen lehetett volna a történelmük...

Ki a nagykövetségen, ki a konzulátuson kapott állást, többnyire az attasé mellett. Ilyen mindenek firkálók voltunk, aligha hozott hasznót, amit ott hétszámra csináltunk. De hát nem is ez volt a lényeg, hanem az életben maradás.

Ez a jóvilág 1942-ig tartott. Keresztül-kasul beutaztuk Svájcot, minden hétvégénket a hegyekben, a gyönyörű kirándulóhelyeken töltöttük. Már-már azt hittük, hogy ebben a paradicsomban fogjuk átvészelni a háborút, amikor újabb árulás történt: megjelent egy cikk a Zürcher Zeitungban: *Polen in der Schweiz*. Néhányunkat le is fényképeztek. Könnyen tehettek, hiszen a német követség pontosan szemben volt a lengyelrel. Akár az ablakból is elkattinthaták a gépet. (Csak azt csodálom, hogy nem tették meg előbb). A németek rájöttek, hogy itt valami nem stimmel, túl sokan vagyunk a követségen. A svájci hatóságokhoz fordultak, hogy illegálisan tartózkodnak lengyelek az országban, csináljanak rendet.

Hamarosan összehívtak bennünket a svájci parlament épületébe. Egy idősebb bácsi fogadta a csoportot. Kitűnően beszélt lengyelül, igen barátságos volt.

- Uraim, meg kell, hogy értsék, Svájc semleges ország, és az is akar maradni. Kizsuppolni nem akarjuk önöket, de valahogy el kell hagyniuk az országot.

Hosszasan mentegetőzött még, de a lényeg egy volt: mennünk kell. Úgy hallottam, hogy hatvan-hetvenezer lengyel húzódott meg akkori-ban Svájcban. Mi csak kilencen voltunk Bernben, a többiek táborokban laktak.

Szomorúan hagytuk el a parlamentet. Odafele még a főkapun keresztül érkeztünk, kifelé már egy titkos ajtón kísérték ki. lementünk az alagsorba, s ott – ugyanúgy, mint a budapesti parlamentnek van kijárata a rakpartra – titkos ajtó vezetett a felszínre. Ezen keresztül jutottunk vissza a követségre, ahol kiadták az útleveleinket – a Bermudákra szóló vízummal. Hogy miért pont oda, máig sem tudom. Az érdekes csak az volt, hogy átutazó vízumot viszont sehová sem kaptunk! Sem Olaszországon, sem Franciaországon keresztül nem utazhattunk el, még repülővel sem. Hát akkor hogyan jussunk el a Bermudákra? Gondolkodásra nem sok idő maradt. Felszólítottak bennünket, hogy kettes csoportokra oszolva huszonnégy órán belül hagyjuk el Svájc területét. A német követség egyre sürgette a távozásunkról szóló jelentést. Elindultunk Olaszország felé.

Előzőleg tanultunk egy keveset olaszul, hogy tudjunk válaszolni, ha kérdeznek tőlünk valamit. Elláttuk magunkat olasz pénzzel is, pontosabban a követség adott egy bizonyos összeget. A célunk az volt, hogy Olaszországon és Jugoszlávián keresztül elvergődjünk valahogy a Közel-Keletre. Tudtuk, hogy szétverték az Anders-hadsereget, s az most ott gyülekezik valahol Irakban vagy Iránban. Gondoltuk, hogy Törökországból hajóval átkeveredünk valahogy.

Egészen Milánóig gyalogoltunk. Szabályos hegymászók lettünk az Alpokban, hiszen a rendes határon, a járható hágókon nem mehettünk, mert ügyelni kellett a hatóságokra is, akik nem vették volna jó néven, hogy még mindig ott bolyongunk Svájc határán. Milánóban aztán fölültünk a vonatra, és Velencén át Udinébe utaztunk. Onnan megint gyalog indultunk el a jugoszláv határ felé. Elég nagy nyomorúságot láttunk azon

a vidéken, senki nem törődött velünk. Kettesével haladtunk, természetesen civil ruhában, aránylag rendesen felöltözve. Tél volt már, karácsony után. Elértünk a határvárosba. A határ bent volt a központban, onnan már nem kellett tovább gyalogolni. Megörültünk

ennek, s betértünk egy kávéházba. Egy idősebb embernek kezdtük mondani, hogy át akarunk lépni Jugoszláviába. Németül próbáltunk vele szót érteni, de kinyögte, hogy csak olaszul tud. Nem baj, legalább gyakoroljuk a nyelvet.

- Vigyázzatok nagyon, gyerekek, a carabinieriók erősen figyelik az utat, mindenkit igazoltatnak. Rendben vannak a papíraitok?

Rendben hát. Nagyon jópofa öregúr volt, még fizetett is egy kört indulás előtt. Nem úgy nézett ki, hogy be akarna sügni minket a rendőrségen. Különben is, én megismerem azokat messziről, már a szemük állásáról.

Szépen átsétáltunk a határon, a város másik részébe. Ott aztán gyorsan leállítottak minket, és bekísértek a határőrség-parancsnokságra. Azok meg éppen szilvesztert ünnepeltek. Odajött a parancsnok, kérdezte mi járatban vagyunk itt. Olaszországban azt hazudtuk, hogy diákok vagyunk, Bernben tanulunk, és a Bermudákra megyünk kirándulni. Ezt ott el is hitték. Jugóban, ahol pedig nagyobb biztonságban éreztük magunkat, az őrsparancsnokkal rengeteget kellett vitatkozni.

- Itt nem lehet átmenni, ha százszor diákok is. Hogy képzelik ezt, hogy itt csak úgy utazgatni lehet? Háború van...

Addig-addig vitatkoztunk, míg megkínált vacsorával, s azután rábólintott:

- Jó, nem küldöm vissza magukat, elvégre Olaszországban fasizmus van, ott hamar elkapnák magukat. Még csak nem is jelentem, hogy átlépték a határt, de úgysem tudnak néhány kilométernél tovább menni, mert igen erős az ellenőrzés. Három-négy hadsereg áll szemben Európában, azokon úgysem tudnak átvergődni.

Igaza lett a tisztnek. Hajnalban elindultunk, két óra múlva már foglyok voltunk. A horvátok közvetlenül a háború előtt álltak - tudták, hogy a német nem fogja békén hagyni őket - s nem bíztak azok már senkiben. Az utak tele voltak katonákkal. Bezártak a katonai parancsnokságra, itt töltöttünk egy napot, amíg tisztázták, kifélék vagyunk, azután vissza-

vittek a határra. Hiába magyaráztuk, hogy mi csak átutazóban vagyunk Törökország felé, visszadobtak Olaszországba. Nem azon a helyen, amelyiken átjöttünk, hanem egy másikon, de hát a lényegen ez nem változott. Ismét gyakorolhattuk az olasz nyelvet.

Elkaptak a csendőrök. De ők nem azt kérdezték először, hogy kifelé-miféle vagy, hanem azt nézték: éhes-e, fázik-e? Tél volt, látták, hogy honnan jöttünk... Megetettek, megittattak, és aztán lefektettek az őrszobában. Mire fölkelünk, mindkettőnk cipőjét kipucolták! Ennyire rendesek voltak az olaszok! Reggelit hoztak, és csak azután jött oda egy olasz tiszt, s kezdett kérdezősködni, kik vagyunk, hová akarunk menni. Elmeséltük, hogy az úticélunk Törökország, Jugoszlávián keresztül, de a horvátok visszadobtak bennünket. A határőrök elkezdtek pusmogni egymás között.

- Nem akarnak beljebb menni Olaszországba?
- Eszünk ágában sincs!

Attól féltünk, hogy internálnak bennünket. Követségen dolgoztunk előtte, tudtuk, hányadán állnak a lengyelek Olaszországgal.

- Este visszadobjuk magukat Jugoszláviába.
- Pontosan ez kell nekünk!

Este elkísértek bennünket a határig, és áttettek Jugoszláviába. A jugók megint elkaptak, s pár kilométerrel távolabb visszadobták Olaszországba. Macska-egér játék volt. Nevettünk, mit tehetünk volna mást? "Ott-hon vagyunk". Ugyanott, abban a határőrházban.

Az olaszok ekkor elhatározták, hogy hivatalosan átkísérnek bennünket, és jegyzőkönyv szerint átadnak a horvát határőrségnek. Így történt, s a jugók ekkor már kénytelenek voltak foglalkozni velünk. Először egy kis városka fogdájába vittek. Két hetet töltöttünk ott. A községháza pincéje lehetett ez valamikor. Szabadulásunk után kijárhattunk a városba, pénzünk is volt: a jugók akkoriban mindent megvettek, ami fénylett.

Egy nap eljött értünk egy civil, és elkísért bennünket Ljubljánába. Egyenesen a városi börtönbe vitt, ahol megint lehúztunk egy hetet, igaz, elég jó körülmények között, mert csak ketten voltunk egy cellában. Egy hajnalban aztán közölték: "Magyarországra mennek".

- Magyarországra? Törökországba akarunk menni, nem Magyarországra. Mit keresünk ott?

- Ez a parancs, oda kell magukat kísérni.

Jó, hát mit lehet tenni. Hiába mondtuk nekik, hogy engedjenek tovább kelet felé, nem kell azt megtudni senkinek, erre nem voltak hajlandók. Elkísértek a határhoz, Gyékényesnél átengedtek a Dráva-hídon. Mindjárt el is kaptak minket a magyar csendőrök, ezek a kakastollasok. Magyarul persze egyikünk sem tudott, így németül hallgattak ki.

Átkutattak bennünket, igen alaposan, még a fehérneműt is, hogy nincs-e valahová papír bevarrva. Természetesen semmit sem találtak. Magyar pénzünk sem volt, csak dinár, líra meg egy kevéske svájci frank. Ezeknek a csendőröknek már eszükbe sem jutott megkérdezni, éhesek vagyunk-e. Este, ugyanazzal a vonattal, amellyel jöttünk, visszatoloncoltak Jugoszláviába. Ez volt az ötödik jugoszláv határátlépésem. Reggel tehát megint ott találtuk magunkat a határőrségen. Akkor aztán elvittek bennünket vagy húsz kilométerre az osztrák határ felé. Egy öreg bácsi álldogált ott az őrbódében. Azt mondta:

- Gyerekek, ne próbáljatok visszajönni, mert a határőrség megkapta a parancsot, hogy ha újra meglátnak benneteket itt, valamennyiőtöket le kell lőni. Ott vannak a szőlőhegyek, arrafelé menjete, talán nem vesznek észre benneteket.

Átsurrantunk a határon, igyekeztünk minél messzebbre kerülni a veszélyes zónából. Egy Pacsa nevű Zala megyei községhez érkeztünk el estére. Különálló házakra emlékszem, eléggé szórt település volt. Kéz-lábbal magyaráztuk, hogy valahol aludni szeretnénk. Be is fogadtak az egyik házhoz, azt mondták, megalhatunk az istállóban a tehenek mellett. Remekül bevacskoltuk magunkat a szalmába, na, alszunk egy jót. Éjjel aztán nagy zörgetés az istállóajtón. Ki kellett nyitni. Ott állt négy csendőr, a kakastollaik sziluettjét láttuk a lámpafénynél.

Följelentettek minket. Hiába, féltek az idegenektől. A csendőrök bekísértek Pacsáral, az őrsre, ujjlenyomatot vettek, elkezdődött a kihallgatás.

Németül nem tudott egyikük sem, de nagyon sok ukrán legény szolgált akkoriban a csendőrségen. Egy ilyen legény hallgatott ki, aztán elkísértek a községházára. Becsuktak minket egy szobába, de az ajtót nem zárták ránk. Amolyan áristom féle volt. Hamarosan jött a főjegyző, aki jól beszélt németül. Kérdezte, hová akarunk menni. Természetesen a lengyel követségre. Jó, fölvette a jegyzőkönyvet, s azután már kint a

faluban sétálgattunk. Bementünk a csendőrségre ebédelni, az az ukrán gyerek még örült is, hogy van kivel beszélgetni.

Elhatároztuk, hogy fölmegyünk Budapestre, de akkora hófúvás volt 1942 januárjában, hogy ki sem tudtunk mozdulni a faluból. Abban az áris-tomban laktunk egész idő alatt. Három nap fogdát kaptunk tiltott határátlépésért, de ez már régen lejárt. Hová is mentünk volna lakni a börtönből?

Amikor jobb lett az idő, egy csendőr fölkísért minket Budapestre, a lengyel konzulátusra. Ez a Dunaparton volt, ha jól emlékszem. A ruszin gyerek mondta, hogy vegyenek át bennünket, mert haza akar utazni a következő vonattal. S akkor a lengyel tisztviselő mondott valamit magyarul a csendőrünknek, aztán hozzánk fordult:

- Mindjárt visszajövök.

Vártunk egy fél órát, a csendőr sem tudta, hogy mi van. Egyszer csak beállít két magyar rendőr az akkori fekete egyenruhában:

- Jöjjön velünk a két lengyel.

Bevittek a Keleti pályaudvar mellé, a toloncházba. Elképzelheti, mit éreztünk: egy lengyel árult el, akit talán a németek raktak ide.

Nem volt igazi lengyel hazafi, az biztos. No, akkor a csendőr odavágta a puskáját: - Ilyenek a lengyel testvérek? Rögtön elvitetik a másikat...

Ukránul mondta. "Ilyenek a lengyel testvérek." Máig visszhangzik bennem. Akkor határoztam el, hogy én többet nem kérek a lengyelségből. Ha így el lehet bánni velünk, amikor szorult helyzetben vagyunk.

A toloncházban mindenünket átkutatták, végiglapozták, azután bezártak bennünket egy hatalmas cellába: legalább harmincan raboskodtak bent, a legkülönbélebb nációkból. Volt, aki civilben, volt, aki egyenruhában. S hogy meddig tart ez a fogság, senki sem tudta.

Naponta egyszer lencsét adtak - ma is utálom! - hideg volt, fekete, kemény, és tele volt apró fehér lárvákkal. A tetvek szabadon garázdálkodtak abban a nagy cellában, bár naponta vadásztuk őket. Senki sem akart teljesen megtetvesedni. Valamennyien politikai foglyok ültünk ott, nem bűnözők.

Nem tudom, mennyi ideig voltunk ott. Talán egy hónapig is. Aztán elterjedt a foglyok között, hogy ha valaki meg tudja vesztegetni az őrköt, hamarabb szabadul. Volt nekem egy szép vastag aranygyűrűm. Egyik nap megmutattam az őrnek:

- Nem érdekli ez a gyűrű?

Megnézte, megtapogatta.

- Holnap délután megy innen egy transzport. Maga is benne lesz...

Így sikerült kiszabadulnom. Az őr másnap lejött velem az induláshoz, és apró jellel figyelmeztetett: a gyűrű. Jöhet a gyűrű...

Nagykanizsára kerültem, nagy lengyel menekülttábor volt ott. Szögesdrót, őrség, de mégsem börtön. És ez a különbség akkor nagyon sokat számított.

Amikor megszűnt a nagykanizsai gyűjtőtábor, én Kadarkútra kerültem. Civilek között osztottak szét bennünket, magánházakhoz. Ez már egész normális élet volt: a községi előjáróság minden nap fizetett két pengőt. Persze, nem a saját pénzéből, hanem abból, amit az angol kormány küldött a lengyel menekültek segélyezésére. Bónokat kaptunk, ezzel fizethettünk az üzletben, étteremben. Aki ismeri a pénz akkori értékét, tudja, szép összeg volt az a napi két pengő. Még a háború alatt is, pedig akkor már megindult az infláció. Tisztességesen elláthattuk magunkat belőle.

Hanem, én már akkor rajta voltam a feketelistán. Kitudódott, hogy kommunista vagyok, lengyel kommunista: „veszélyes felforgató elem”. Diákkoromban léptem be a pártba, ami Lengyelországban is csak illegálisan működhetett. Jön egyszer két csendőr. Bekopogtatnak, engem keresnek: - Öltözzön, velünk jön!

Összekötözték a kezemet - biztosan azt tanulták a csendőriskolán, hogy a kommunistát meg kell költözni, - így mentünk végig az utcán. Az emberek bámultak, sugdolóztak.

- Hová visznek? - kérdeztem a rendőrt.

- Komáromba.

Komárom, Komárom... Merrefelé lehet az? De hiába kérdezősködtem, többet nem mondtak. Végül is Igmándra kísérték, van ott egy földalatti börtön, akkor tele volt lengyelekkel. Ültek ott angol, francia katonák is, többnyire pilóták, akiket leszedett a légelhárítás. Talán még képek is. Nagy erődrendszer volt, bent a faluban. Szerintem még ma is megvan.

En még viszonylag jó helyre kerültem, az első emeletre. Az oroszoknak sokkal rosszabb sors jutott: a pincébe rakták őket, kevés ennivalót kaptak, ütötték-verték a gyengébbeket is, hiába próbáltunk protestálni mi, len-

gyelek. Néha rákiáltottunk az őrről: ne üssétek őket! De nem használt semmit. A jóisten tudja, hányan voltak lent a pincében.

Jó két hónapot lehúztam már, gondoltam ideje lesz megszökni. Miért legyen nekem rosszabb életem, mint a többi lengyelnek, amikor nem követtem el semmit? Nyomasztó hely volt ez a katonai erőd. Milyen ember lehetett, aki megtervezte, fölépítette?

Kikértem magam munkára. A telepen megismerkedtem egy zsidó munkaszolgálatossal, ő szerzett nekem taxit. Esztergomba vittem magam. Ez most egyszerűen hangzik, de komoly szervezést igényelt. A háttérben valószínűleg a magyar illegális párt állhatott, mert ha a taxis nem lett volna megbízható, beszerezett ember, az első faluban föladott volna a csendőrségnek.

Fölmentem aztán Pestre, de a követségtől jó távol tartottam magam. A fővárosban nem voltak kapcsolataim, így csak ténferegtem jobbra-balra. A vége az lett, hogy visszautaztam Kadarkútra. Néhány hét múlva újra elfogtak a csendőrök, s én újra megszöktem. Megint visszakerültem a faluba. Nem féltem, hiszen nem követtem el semmit.

Nem, mintha ártatlanul nem hurcolhattak volna meg, de én mégis bíztam a szerencsémben. Jól okoskodtam. A csendőrök látták, hogy nem ugrálok, nem agítálok, nem zavarom a köreiket, így aztán békén hagytak.

1942 szeptemberében Szekszárdra kerültem. A MATEOSZ-hoz álltam be gépkocsivezetőnek. Ez a TEFU-hoz hasonló szállítócég volt, főleg a vasúttal állt szerződéses kapcsolatban. Nekem már a háború előtt megvolt a nemzetközi jogosítványom, csak nem hoztam magammal Lengyelországból. Egy ismerősöm hozta utánam a nagykanizsai táborba. Értékes papír volt, még most is megvan valahol.

Azóta itt élek Szekszárdon. Sikerült átvészelnem a háborús éveket, a nyilasok uralmát is. Sokat köszönhetek egy rendőrfogalmazónak - később kiszökött Nyugatra, - aki nem adott ki a nyilasoknak, pedig nagyon vadásztak a lengyelekre. Igaz 1944 őszén mégis a kezükre kerültem néhány órára: az útkarbantartó vállalat kocsijával vittem építőanyagot a nyugati határszélre, amikor megállított egy járőr. Csak nagyon nehezen sikerült kimagyaráznom magam. (A nyilasok és a németek legszívesebben már 1940-ben minden lengyelt elvittek volna, de nagyobb hangjuk csak 1944. március 19-e után lett. Megszűnt akkor a két pengős zsold is,

de Horthynak sikerült megakadályoznia megsemmisítésünket. A proklamáció után aztán már nem volt neki semmi szava, ő is üldözötté vált.)

Amikor visszatértem Szekszárdra, a rendőrfogalmazó már kiszökött az országból, csak a nagybátyja maradt itt. Nagyon rendes orvos volt, most halt meg nemrég. Nemsokára ismét akadt egy fuvarom Körmentre, de vissza már nem tudtam hozni a kocsit, mert közben befutottak az oroszok. Otthagytam az autót egy parkolóban, elindultam gyalog. Előzőleg megrongáltam a motort, hogy ne tudjak vele tovább menni. Igaz, különben sem kellett volna féltetni, mert dízelkocsi volt, elég ritka márká, azt sem tudták volna, hol kell elindítani.

Elindultam gyalog, Csabrendekbe. Ott aztán elkaptak a nyilasok és bevitték a rendőrségre. Háromszor engedett ki egy csendőr százados – szeretnék vele találkozni, megköszönni neki, – háromszor vittek vissza a nyilasok. Különösen egy Szabó nevű buzgólkodott. De hát a százados látta, hogy semmi bűnöm sincs, a végén leültetett a szobában. Akkor már csak ketten voltunk.

– Üljön csak le, majd én elrendezem ezt a dolgot.

Kiszólt a nyilasoknak, jó mérgesen elbocsátotta őket. Este kilenc órakor bekísértetett egy közeli kolostorba. Hogy mit beszélt az apáttal, nem tudom, elég az hozzá, hogy kaptam egy kis szobát. Egyszerű szállás volt: ágy, asztal, szék és egy kereszt volt benne, de nekem nagyon megfelelt. Barna csuhás barátok voltak ezek állandóan szandált hordtak. Reggel ennivalóval kínáltak, de szólni egyikük sem szólt hozzám. Mintha némák lettek volna. Annál többet imádkoztak fölöttem. Hiába, ők sem tudták ki vagyok, talán azt hitték, valami rablógyilkos, akinek imádkozni kell a lelkiüdvéért.

A kolostor körül ropogtak a fegyverek. A nyilasok ide nem mertek bejönni, tehát biztonságban voltam, mégis nyugtalanított mi történik odakint. Bezárva ülök egy szobában nincs hírem a világról... Úgy éreztem, hogy kiesett a kezemből a gyeplő, hogy elvesztettem a lehetőséget sorsom irányítására. Egy este megszöktem a kerítésen keresztül. Nem volt nehéz, a barátok ilyesmivel sohasem akartak kísérletezni. Ajkára kerültem, egy bányász fogadott be. Ott már szervezetten működött a baloldal, az ajkai erőműnél kaptam egy igazolást, hogy ott dolgozom.

A németek azonban keresni kezdték a szökevényeket, a nyilasok pedig mindenkit, aki nem tetszett nekik. El kellett rejtőznünk. Egy Tánczos nevű

illetővel - később a pártközpontban találkoztam vele - a bányász házának a padlásán, egy külön kialakított rekeszben bújtunk el. Összeszedtünk egy halom kézígránátot, gondoltunk, ha megtalálnak, nem adjuk könnyen magunkat. De nem nézett felénk a kutya sem. A csendőröknek kisebb gondjuk is nagyobb volt annál, hogy minket keressenek, amikor végre Ajkán is elkezdtek dörögni a fegyverek. Húztak el a fejünk felett a lövedékek, állandóan arra gondoltunk: most fogunk megdöglenni, az utolsó percben?

Egy hajnalban aztán bejöttek a szovjetek. Volt ott egy ezredes, vizet kért a házigazdától. Melegvizet a mosakodáshoz. Persze, nem értettek azok semmit. Akkor leszóltam oroszul, hogy majd tolmácsolom a kérést. Az ezredes igen meglepődött, kifaggatott, honnan jövök, mit keresek itt. Elkísértem egy darabon a katonái közé. Nagyon dicsérte a lakosságot, hogy nem ellenségeskedtek velük szemben. Valóban nem volt semmi probléma. Az egyetlen nehézségük az volt, hogy a kilőtt német tankok hosszan eltorlaszolták a 8-as utat. Nem is tudtak menni rajta egy ideig, csak az út mellett. Úgy beszélgetett velem az ezredes, mintha régi ismerőse lettem volna. Annyira örült a szláv szónak...

Ajkáról visszakerültem Szekszárdra. Ismerős voltam már itt, nem akartam helyet változtatni. Akkoriban kezdték szervezni a pártokat, én az MKP-ba léptem be. Pénzem volt, egyelőre nem álltam be dolgozni. A pengő még mindig jól tartotta magát. Ha nehezen is, de mindent be lehetett szerezni érte. Lassan újra indult az élet, kezdtünk helyre rázódni. Egyedül éltem, független, valóban felszabadult embernek éreztem magam.

1946-ban kerültem föl a Pártközpontba, amikor kezdték összegyűjteni a megbízható embereket. Gépkocsivezetőnek alkalmaztak, nem is szerettem volna magasabb beosztást. Személyi sofőr voltam, ma biztonsági embernek mondják. Két hónapig a Rákosi testőre voltam! A pisztoly a zsebemben, a géppisztoly mellettem, úgy kísértük az öreget. Chevroleteken jártunk, vadonatúj kocsikon. Rákosi, ha jól emlékszem később egy ZIL-t kapott Sztálintól. Vidékre elég keveset mentünk, főleg hivatalokba kísértük, aztán haza a lakására. Budán lakott egy villában. Állandóan ült mellette egy testőr, a sofőrrel sem beszélgetett. Mi két kocsival kísértük, még ebédelni is. Látni nemigen láttuk, mert az autója le volt függönyözve. Gerővel, Rajkkal többször találkoztam, de személyesen velük sem beszélgettem. Kádárral pedig itt Szekszárdon ta-

lálkoztam, persze ilyen nagy embernek nem mondhatja el az ember csak úgy, hogy valamikor a közelében dolgozott.

1950-ben visszakértem magam Szekszárdra. Nem bírtam cérnával az állandó feszültséget, egyáltalán azt a légkört, amit a Rákosi maga körül teremtett. Éjjel-nappal készenlétben voltam, még egy moziba sem mehetttem el soha. Különösen azután a két szoros hónap után csömörlöttem meg. Nagyon-nagyon nehezen sikerült megkapnom az engedélyt a költözésre.

Az állampolgárságot 1949-ben vettem föl, amikor megnősültem. A nevemet akkor még nem magyarosítottam, csak 1956-ban, amikor a kislányom iskolába ment. Ahányan voltak, annyiféleképpen írták, gondoltam, ez nem jó senkinek. Magyarosítottam, minek vesződni, ha egyszer úgymagy magyar állampolgár vagyok. A lengyelben egészen másként ejtik az l-t, a nazális hangzókat. A magyaroknak ez furcsa, pedig az ő nyelvük még sokkal nehezebb, mint a miénk. Egyedülálló a világon. Mondják, hogy rokona a finn, de hallgassa meg a finnek beszédét, az egészen más. Talán egy-két szó, ha stimmel, például a rozs, meg effélék. A finn nem tud a magyarral értekezni. Ahhoz legalább magyar iskolába kell járni már gyerekkorban, hogy valaki rendesen megtanulja ezt a nyelvet.

Az első feleségem meghalt, amikor a lányom született. Ez volt az ára, hogy gyerekem lehessen. S az egyik indok, hogy nem mentem haza. De már a letartóztatásom megrendített a lengyelségemben, amikor a saját konzulátusunk adott ki a magyar hatóságoknak. Ez már egy „rosszpont” volt a szememben, és végig az is maradt. Meg aztán, hova is mehetttem volna? Kihez? A szülőföldemet elvették, testvérem nem volt, csak egy nagybátyám, akiről semmi hír nem érkezett, hiába írtam a leveleket. Így aztán honvágym sem támadt. Sohasem éreztem azt a megkülönböztetést, hogy „te azért nem kapsz meg valamit, mert lengyel vagy”.

Elfogadtak annak, aki vagyok. Könnyen megkaptam a magyar állampolgárságot is. Csak be kellett adnom a kérvényt, hamarosan jött az értesítés. Az állásom miatt maradhattam volna lengyel állampolgár, hiszen a pártközpontban sok idegen dolgozott, egyebek között szerbek is. A házasság miatt azonban jobbnak láttam változtatni, a lengyel állampolgárságról való lemondás nem is okozott különösen nagy bánatot nekem.

Amikor visszakerültem Szekszárdra, a TEFU-nál kezdtem el dolgozni, mint műszaki vezető. 1954-től dolgoztam a megyei tanácsnál, gép-

kocsielőadóként innen mentem nyugdíjba, huszonöt évi szolgálat után. Szerettem a tanácson lenni, jó kollégáim voltak. Itt ismerkedtem meg az első feleségemmel, sőt a másodikkal is, mert ők ketten barátnők voltak. A lányom egy lengyel fiúhoz ment férjhez. Budapesten találkoztak össze a Műszaki Egyetemen. Egy darabig kint éltek Lengyelországban, de egy pár éve hazajöttek. A lányomnak könnyen ment a hazatelepülés, hiszen magyar állampolgár maradt a gyerekükkel együtt, de a vóm úgy van itt, mint turista. Nem tudom, mi lesz vele, ha lejár az engedélye. Feketén nem maradhat nálunk az biztos. Kérvényezte az állandó tartózkodási engedélyt, de valahol elakadt az ügy. Saját házuk van már, szóval nem babra megy a játék. Remélem, ők is rendbe jönnek egyszer.

Én kezdettől fogva itthon éreztem magam Magyarországon. Kivéve a nyilas időket. Arra nem szívesen gondolok vissza, de azt hiszem, sokan vannak így. Már az iskolában elég sokat tanultunk Magyarországról, persze, annak mindig leckeíze volt, amíg nem szereztem személyes élményeket. Svájcban, amikor a követségen rejtőzködtünk, többször találkoztunk egy magas rangú Horthy-tiszttel. Ha jól emlékszem, ő volt a magyar katonai attasé. Erősen baloldali érzelmű emberként ismertem meg. Sokat beszélgettem vele Magyarországról, a németekről, akkor tapasztaltam először, hogy itt sem volt minden tiszt fasiszta.

1980 őszén jártam utoljára Lengyelországban. Akkor már javában állt a cirkusz. Éppen sztrájkolt a vámőrség, amikor a cseh-lengyel határra értünk. Egész nap ott rostokolt a vonat az állomáson, ezernyi nép várta, hogy átengedjék. A közúton ugyanaz. Esett az eső, több kilométeres kigyóban sorakoztak az autók. Óránként egyet, ha átengedtek. Teljesen megállt az élet. Nem tudom megérteni őket... Annyira beleavatkozott ott a jobboldal a politikai életbe, hogy nehéz lesz kilábalni a válságból.

Akkor még kint lakott a lányom, hozzá igyekeztem, előtte pedig turistaként jártam egyszer, Gdanskban. Nemigen beszélgettünk a háborúról. Egyszerűen nem volt kivel. Nem akartam kapcsolatokat kiépíteni, az a véleményem, hogy kár a múltat bolygatni. Elég bajunk van a jelenrel is. Itt, a városban egyetlen lengyellel tartom a kapcsolatot, egy nővel, aki a háború alatt ment férjhez egy magyar tiszthez. Vele néha összejárunk, ez minden.

Két világháború veteránja

József Swirniak – Szvirnyák József

Szülőfalumban, Kaposszekcsőn sokáig szemközti szomszédunk volt a Szvirnyák-család. Ha jól emlékszem, Klári nevű kislányukkal az óvodában egy csoportban hallgattuk a mesét. Aztán elköltöztek valahová, anélkül, hogy furcsa nevük eredetével valaha is foglalkozhattam volna. Negyedszázad elteltével vált érdekessé számomra polyák hangzású családnevük, amikor a Magyarországon letelepedett lengyel menekültek sorsát kezdtem nyomozni. Így akadtam rá Szvirnyák Józsi bácsira az észak-baranyai Szalatnagon.

– *Ha jól tudom, ön harcolt már az első háborúban is?*

– Harcoltam bizony! Szinte gyerek voltam még, amikor bevonultam. Légionárius lettem, Pilsudskira esküdtem föl. Tizenhat éves fejjel mit tudtam én, ki az a Ferenc Ferdinánd, és hogy valójában mi is történt Szarajevóban.

Önkéntes voltam, ott vetettek be minket, ahol már senki sem tudta visszaszorítani az ellenséget. Kaptunk egy *manierka* rumot, vagyis egy flakával, és utána a légios már nem félt az ördögtől sem. Ölni megtanultunk, igen, ahhoz nagyon kellett érteni, ha életben akartunk maradni. Az első világháborúban hatszor sebesültem meg. A homlokomon ma is lyuk van, ide nem nőtt vissza a csont. A számat is eltalálták, két fogamat köptem ki a szilánkkal együtt, de begyógyult. Aztán jött egy másik golyó, bement a nyakszirtemen, végigtépte a tüdőmet, a beleimet, s végül a hasamon jött ki, a vakbelem helyén. Az egyik tüdőlebenyt teljesen ki is kellett kapcsolni, a másik megbetegedett, azért esik annyira nehezemre a beszéd. Néha úgy érzem, hogy megfulladok. Én mindig ott voltam, ahová állítottak, ahová a parancs rendelt. Szinte a

gyerekkoromtól kezdve katona voltam, hozzám nőtt az egyenruha és a fegyelem. Végigszolgáltam az első háborút, a végére már törzsőrmester lettem. 1918 után a lengyelek és az ukránok között kezdődött háborúsodás. Négy évig harcoltam partizánként a bolsevika ellen. A végén már hadnagy úrnak szólíthattak. Megőriztem az irataimat: számomra 1922. június 26-án ért véget a háború.

Voltam partizán, s lettem hivatalnok. A kiegészítő parancsnokságon kaptam állást. Olyan hivatal ez, mint mindenütt a világon: emberekkel foltozza a hadsereg a hiányait. Itt dolgoztam 1939-ig, s közben tanultam. Vizsga, vizsga... Egyik a másik után. Elvégeztem a katonaorvosi iskolát, felcser lettem. Hány és hány katona hátát végigkopogtattam a sorozásokon! Sokszor hívtak balesetekhez is; a hadseregben gyakran előfordult ilyesmi.

- *A családjáról mit tudhatunk meg?*

- 1927-ben nősültem meg, Przemyśl-ben volt lakásunk. A szüleim Drogobicsban maradtak, apámnak nagy gyára volt, a POLMIN, őt el sem lehetett volna mozdítani onnan. A petróleumgyár annak idején jó befektetésnek bizonyult, sohasem voltak kenyérgondjaink gyerekkoromban. De jól fizetett a hadsereg is, máskülönben talán nem maradtam volna egyenruhában az ukrán háború után.

- *A német-orsz. megszállásról milyen emlékei vannak?*

- Senki sem számított arra, hogy háború lesz. Tudom, hihetetlenül hangzik, de valóban így volt. Elfoglaltak bennünket a napi dolgok, nem igen értünk rá az újságokat bújni. A katonaságnak is port hintettek a szemébe a különböző nemzetközi egyezmények, amiket a németek kötöttek. Vakok voltunk, látni kellett volna, hogy mi következik.

Akkor ocsúdtunk föl, amikor már hullottak a bombák. Újra mozgósították az egész hivatali állományt. Kiküldtek a frontra engem is. Harcoltunk, ameddig lehetett. Gyenge volt az erőnk, mintha egy óriás verekedett volna egy cingár kis emberkével, semmit nem ért a híres lengyel vitézség.

Vitézség? Látja, milyen hazugság ez. Az első világháborúban a rum tartotta bennünk a lelket, meg az, hogy fiatalok voltunk. Most igaz szívből gyűlöltük a németeket, de már nem segített az ital, és nem segítettek a puskák sem a géppisztolyok ellen. Rohant a lengyel most is, mert a véreben van az elszántság, de legyőzte a hódításra kiképzett hadigépezet.

Gépek voltak a németek. Szívós, konok gépek. Ha mégis sikerült elakasztani a támadásukat, visszahúzódtak, de már megint ott voltak a sűrke sisakok az arcunk előtt. Egy faluban, Kielce környékén, futárként küldtek hátra. Meglepett egy német felderítő raj. A motort az árokba löktem és halottnak tettettem magam. Amíg élek, nem fogom elfelejteni azokat a borzalmas percek, amikor tanakodott a fejem fölött a német járőr. Ha csak egy kicsit megmozdulok, végem van. Elzsibbadt a kezem, lábam, a fejemet is alig bírtam tartani. Csak túlélni, túlélni...

Harcoltunk, ameddig lehetett. A Kárpátoknál aztán keresztűzbe kerültünk: keletről Sztálin támadt ránk. Csak egy egerút maradt, Románia és Magyarország felé. A tisztek a magyar határ felé irányították az ezredet. Körösmezőnél léptünk át a Kárpátokon.

Senki sem számított arra, hogy ilyen sorsot élünk. Ezért nem érdekes tervezni az életben. Jön valaki, vagy valami, és keresztülhúzza a szép szállításokat. És még csak nem is hibáztathatom magam, hogy ezt-azt elrontottam. Hogy miért lettem katona? A tartalékosokat is behívták, ott maradt közülük nagyon sok, mert a golyó nem nézi, hogy ki áll előtte. Felcser voltam, mentettem az embereket, amíg tudtam, de a kiforgatott beleket, levágott karokat talán még az Isten sem tudja újra élővé varázsolni. Kötöztem én német sebesülteket is. Akkor már nem voltak olyan nagyfiúk, mint a Tigrisekben, a Messerschmittjeik fedélzetén. Emberek voltak ők is, mint mi, a legázolt lengyelek.

Azóta is sokszor eszembe jut, mi lett volna, ha a magyarok nem engednek át minket. Ha a szövetségesi hűségre, magasabb érdekekre hivatkozva lezárják előttünk a határt. És azon is elgondolkodtam, vajon mi megtettük volna ezt a gesztust a magyaroknak, ha fordítva áll a helyzet.

Sok borzalmat láttam az alatt a tizenhét nap alatt. Az első háborúban még fiatal voltam, a másodikban már tapasztalt harcos. Ez mégis más volt. Kilátástalanabb, embertelenebb. Ijesztő volt a kiszolgáltatottságunk, az a tudat, hogy ismét megszűnik a lengyel államiság, és vagy hadifoglyok, vagy hontalanok leszünk.

Az utolsó sebesültet Przemyśl alatt kötöztem be. Aknára lépett, elvitte a fél lábát a detonáció. Aztán már csak a menetelés következett, a sebesülteket elvitték valamerre, a jóisten mondja meg, hol vészelték át azokat a zűrzavaros napokat. Körösmező felé tartottunk, persze csak később

tudtuk meg, hogyan is hívják ezt a szorost, mint ahogy a tisztek azt sem közölték velünk, mi lesz a sorsunk, ha összeszorul körülöttünk a gyűrű.

– Megyünk Magyarországra! – ez csak az utolsó pillanatokban derült ki. Megvallom őszintén, ha nekem valaki azt mondja akkor, hogy Egyiptomba megyünk, az sem érdekelt volna. Túlságosan elfáradtam, elfásultam ezekben a napokban ahhoz, hogy földidézzem a földrajzórán tanultakat. Magyarokhoz, hát jó, a magyarokhoz... Mindegy, csak ne a német tegye ránk a kezét.

– *Milyennek látta a fogadtatást?*

– A határon mindenkit lefegyvereztek. Volt akinek tetszett, volt akinek nem. Igyekeztek megmagyarázni, hogy Horthy így is nagy kockázatot vállal a németekkel szemben, nem tetézhetjük azzal, hogy megtartjuk a fegyvereinket. Magyarország végül is semleges maradt a mi háborúnkban, így kaptunk lehetőséget a menekülésre. A fogadtatásra egyébként sem panaszkodhattunk: amerre elhaladt a vonatunk, kint állt a nép, éljenzett, kezét nyújtotta, kenyeret adott fel. Le a kalappal a magyarok előtt. Valóban úgy fogadtak, mint testvéreket. Ezt mi, lengyelek sohasem fogjuk elfelejteni nekik, akkora tett volt ez abban az időben, azok között a viszonyok között.

Nem vagyok politikus, sem filozófus, csak öreg. Senki sem hiszi, mennyire öreg. Azt sem tudom igazán, hogy lengyelként halok-e meg, vagy magyarként. Itt én többet kaptam, mint odahaza, ezt nyugodtan kimondhatom, nem ártok vele a hazámnak.

A határt átlépve már nem kellett sok próbát kiállunk. Részei lettünk egy gépezetnek, amit mások irányítottak, immár Budapestről. Gondolkodni még annyit sem kellett, mint a harc közben. Vonaton vittek bennünket Nagyberkibe. Ez egy közepes nagyságú falu Somogy megyében, közel Dombóvárhoz. Kiszállítottak, s útba indítottak Mosdósra. Jó hat kilométert gyalogoltunk, mire egy kastélyhoz érkeztünk: ez volt a tiszti tábor. Ma tudószanatórium van benne, a lengyel katonákat talán már el is felejtették. Mivel én főhadnagy voltam, engem is ide osztottak be. A táborot sváb katonák őrizték, a parancsnok is magyar egyenruhás, de német anyanyelvű tiszt volt.

Szép, dombos vidékre kerültünk. Hasonlított az én hazámra, csak a faházak hiányoztak. Itt mindent téglából, vályogból, kőből építettek.

Szép volt a kastély a park közepén, a sok rémség után felüdülés a nyugalom, a csend a fák alatt. Orvos voltam, gondoltam így tudok érvényesülni majd itt is. A beteg itt is beteg, nem érdekli, ki gyógyította meg, milyen nyelven beszél, ha egyszer sikerült visszakapnia az egészségét.

Az igazolványomat Mosdóson állították ki: „Magyar Királyi Katonai Gyűjtőtábor”, sorszáma: 45. Itt a fénykép is. Akkor már erősen kopaszodtam, szemüveget is viselnem kellett. A táborban nem volt okunk a panaszra: tíz naponként negyven pengő zsoldot kaptunk, szabadságra is el lehetett menni. Néhányan munkát vállaltak a környéken, persze inkább csak kedvtelésből. Könnyű munkát, mert tisztak voltak, s pénzre nemigen volt szükségünk. Én a szabadságaimat arra használtam föl, hogy Pestre utaztam, és különböző kórházakban praktizáltam. Nem akartam kiesni a gyakorlatból, sőt, gyarapítani a tudásomat, megismerni a magyar orvosok módszereit. Gyógyítottam Mosdóson és a szomszéd falvakban is. Gyakran helyettesítettem a körzeti orvost. Szerettek az emberek, mert nem kértem pénzt a vizitekért. A gyógyszerek árát is gyakran mi, lengyelek adtuk össze.

A tisztjeink között sok betyár akadt, ivósak, verekedősek. Különösen az egyik fiatal főhadnagy ugrált sokat, ki is vívta az ellenszenvemet. Tudom, hogy a lengyelek vérében van egy kis kakaskodásra való hajlam, de ez túltett mindenkin. Az egyik este jól berúgott, éjfél után jött haza. Vízelni kellett neki, de lusta volt kimászni a vécére. Egyszer csak érzem, hogy valami meleg csurog a tarkómon: hát nem rávizedt az ágyamra? Felugrottam, rögtön lenyomtam neki két pofont. Lett mindjárt nagy verekedés. Rám sütötték, hogy én voltam részeg, én kezdem a csetepatét. Bezárattak Siklósrá, a büntetőtáborba.

Ez a tábor fönt volt a várban. Akik ismerik Siklóst, tudják, hogy merre van. Régi híres várkastély, sok turista fölkeresi manapság. Néhány évvel ezelőtt emléktáblát avatták föl a barbakánban, az itt fogva tartott lengyel katonák emlékére. Azokat hozták ide, akik az internáló táborokban valami szabálysértést, fegyelmi vétséget követtek el. Ide kerültem én is. Svábok őriztek bennünket, németül kellett kérni, jelenteni. Az udvarból nem volt szabad kimenni, csak bent sétálgathatunk. Ha fürödni mentünk a faluba, katonák vettek körül. Kettő-négyszemélyes kicsi szobákban laktunk, látszott, hogy nem ilyen célokra méretezték. Régi vár lehe-

tett, láttuk a kínzókamrát is, ahol a középkorban a rabokat gyötörték. A vár-kápolnában miséztünk, erre emlékszem, szép gótikus építmény volt. A lengyelek emlékkoltárt hagytak ott a háború után.

Volt időm mindent megfigyelni: három hónapot töltöttem Siklóson. Sávárogra néztem a szép vidéket, a közeli hegyek szikláit, a virágzó szőlőket. A lakossággal nem sok kapcsolatunk volt, nem is lehetett. Magasak voltak a falak, erős az őrség. Lassan telt az idő, alig vártuk már a misét, mert akkor legalább biztos volt, hogy eltelt egy hét.

Mosdós valóságos paradicsomnak tűnt ezután. Jó életünk volt ott. A lengyelek többsége csak unalomból vállalt munkát, sokat mulatoztak. Én jártam tovább a körzeti orvost helyettesíteni.

Amikor az igazolványt kaptuk, két tanúval kellett igazolnom, hogy orvos vagyok. Én két mosdósi magyarra hivatkoztam, akik hajlandóak voltak bizonyítani, hogy kezeltem és meggyógyítottam őket. El is fogadta a bizottság. Volt nekem balatonboglári páciensem is: kétszer megműtötték a magyar orvosok, mégsem sikerült meggyógyítani. Én megoperáltam, és felépült. Most halt meg néhány éve, sajnos nem tudtam elmenni a temetésére...

- *A háborús éveket végig Mosdóson töltötte?*

- Igen, egészen 1944-ig ebben a táborban éltem. A kastélyban nem éreztük a bezártságot, különben is úgy dolgoztam, mint odahaza, nem kíváncsoztam máshová. A háború további részéről már lemaradtunk, egyszerűbb, nyugodtabbá vált az életünk a somogyi dombok között. Csak azt kellett kívánni, hogy egyszer vége legyen a háborúnak.

1944 őszén aztán vége szakadt a jó világnak. Jött a parancs: kocsira föl, indulás. Igen ám, de hová? Ezt nem tudta senki. Csak sejtettük, hogy ebből nem sült ki jó, hiszen a nyilasok nagyon erősen ugrándoztak a községben. Előálltak a kocsik, fölpakoltunk és elindultunk Kaposvár felé. Az út további részére nem emlékszem, mert az első éjjel megszöktem. Kikéretőztem vécére, és elfelejtettem visszajönni. Ezt csinálták még nagyon sokan rajtam kívül. Kinek lett volna kedve a németek karmaiba kerülni?

Erdőkben, tanyákon bújkáltam sokáig. Ahol befogadták, ott fát vágtam, vizet hordtam, segítettem az istállóban, azzal igyekeztem meghálálni a szíveségüket. Baranyának vettem az irányt. Az oroszok már bent voltak a Hegyháton, amikor Kaposszekcsőre kerültem. Működött egy

orosz katonai kórház Dombóváron, először ott alkalmaztak. Nem volt rendes munkám, ezért hamar eljöttem. A rendőrségre kerültem: a kitelepítésre ítélt volksbundosokat kellett megvizsgálok, hogy kibírják-e egészségileg a kitoloncolást. Közvetlenül a rendőrség mellett kaptam egy házat a faluban. A másik szomszédom a plébános volt.

Sok bundost megmentettem. Túl voltunk a háborún, engem már nem érdekelt a bosszúállás. Dolgozott velem egy másik lengyel is. Több neve volt, de leggyakrabban az Uczinskit használta. Itt nősült meg és az apósa állandóan piszkálta valamiért. Talán a neve miatt, bár konkrét oka nem lehetett rá, hiszen azt sem tudta, mit jelent. Felajánlottam ennek a lengyelnek, hogy ha akarja, használja az én nevemet, abból biztosan nem lesz kellemetlensége. Sokan még most is azt hiszik, hogy testvérek voltunk, pedig dehogy: csak kölcsönadtam neki a nevemet.

Nagy volt az orvoshiány Baranyában. Amikor megtudták, hogy orvos vagyok, a járás kinevezett az alsómocsoládi körzetbe. Kis falu ez az Isten háta mögött, húsz kilométerre Dombóvártól. Alighogy megérkeztem, küldöttség keresett föl Szalatnokról, a szomszéd községből, hogy menjek át hozzájuk, mert ott még nagyobb szükség van orvosra.

Már nem tudom megmondani, mivel sikerült rávenniük, de végül ott hagytam a mocsoládiakat, és átjöttem Szalatnakra.

Megkaptam egy kitelepített sváb gazda házat. Jó nagy porta volt. Később az illető visszajött, egy darabig együtt laktam vele. Nem bírtam tovább cénával, kiköltöztem; nem kell nekem olyan ház, amit nem fizettem ki. A plébánián kaptam szállást, ott folytattam a rendelést is. A pap azonban egyre kevésbé szívelte, hogy nála lakom, és a vége az lett, hogy följelentett azzal a váddal, hogy magzatokat hajtok el. Azt mondta, vödör számra hordják ki a vért a szobámból...

Még ma is élnek azok az asszonyok, akiket állítólag tönkretettem. Gyerekük van, mind egészségesek. Meggyógyítottam olyan asszonyt is, akit kiadták a kórházból, hogy otthon haljon meg. A vád azonban elhangzott, s ez elég volt ahhoz, hogy 56-ban, a forradalomkor elvegyék a műszereimet. Azóta nem praktizálok.

Sokan furcsállják, hogy ilyen rücskösek a kezeim. Egy orvos nem így szokott megöregedni. A házam sem olyan, mint általában a nyugdíjas doktoroké. Az igazság az, hogy én sem ilyennek képzeltem az életem

utolsó éveit. Ágyhoz nyomott a betegség, mozdulni is alig tudok. A legkisebb erőfeszítés után kapkodom a levegőt, nehezen tudok magamhoz térni. A feleségem ápol hűségesen, ő mezőlaki lány volt, Veszprém megyei. A háború után ő is megjárta a maga kálváriáját, szegény. Előbb Debrecen környékére, aztán a Dunántúlra költöztek. Ugyanolyan telepések voltak Baranyában, mint a felvidékiek, vagy a csángók. Az itteni svábok énrám, lengyelre sohasem haragudtak, de a „jöttment” magyarokat nagyon gyűlölték az első időkben, mert elfoglalták a kitelepítettek házait. A sógornője ajánlotta nekem az asszonyt, úgy kerültünk össze. 1949-ben tartottuk meg a lakodalmat, ötvenben született a fiunk, Kázmér. Itt lakik ő is a faluban, gépész az erdészetnél.

- *A régi családjával mikor sikerült fölvenni a kapcsolatot?*

- Csak jóval később, az ötvenes években találtam meg őket. A testvérem jelentkezett Lublinból, ő írta meg, hogy anyámat kitelepítették Drogobicsból, és Wrocławban él. Ez az öcsém a háború alatt otthon maradt, már nem tudom milyen törvény alapján őt mentesítették a katonai szolgálat alól. Sajnos a másik testvérem rosszabbul járt. Állomásfőnök volt valahol Kelet-Lengyelországban. Amikor bejöttek a szovjetek, megparancsolták neki, hogy állítson össze egy dupla szerelvényt. Fát és hadianyagot szállítottak valamerre. A vonat kettészakadt a nyílt pályán, és a vége elkezdett visszafelé gurulni. Belerohant egy másik szerelvénybe, hatalmas karambol lett. Az egészet szegény bátyámra kenték, hiába mondta, hogy parancsot kapott, terhelje meg a szerelvényt ahogyan csak bírja. Elvitték Szibériába, és ott pusztult. Amikor a GPU elvitte, a felesége megőrült. Még ma is él valamelyik intézetben, de hogy hol, azt nem tudom.

Édesanyám százhat éves volt, amikor meghalt! 1968-ban temették el, a csehszlovákiai események idején. Azért nem tudtam elmenni a temetésére.

Lehet, hogy haza kellett volna térnem a háború után. De hová mentem volna? A lakásomat tönkrebombázták, a feleségem, a kislányom meghalt. Anyámról és a testvéreimről semmit sem tudtam. Mindenkit kitelepítettek a szülővárosomból. Itt pedig megtaláltam a helyem, újra kezdettem az életem. Gondoltam, katona már úgysem lehetek, az egészségem tönkrement, akkor pedig mindegy, hol lakom. Megnősül-

tem. Házát, szőlőt, földet vettünk, gazdálkodni kezdtünk. Ez kárpótolt azért, hogy az orvoslást nem folytathattam.

Az állampolgárságomat viszont nem hagytam el. Én nem leszek sohasem *zdrajca*, hazaáruló! Mert aki leadja a lengyel állampolgárságot, az eladja Lengyelországot. Én ezt így gondolom. Egyszer, 1918-ban fogságba estünk valahol Galíciában. Megpróbáltalak rávenni bennünket, hogy vegyük fel az osztrák-magyar állampolgárságot. Senki nem mondott le a lengyelségéről, pedig tizedeléssel fenyegetőztek. És nemcsak fenyegetőztek: meg is tették. Én voltam a nyolcadik. Hát, ha akkor kitartottam, kitartok most is. Pedig, ha magyar állampolgár volnék, már régen kapnám a nyugdíjamat a tizenegy évem után. Lengyelországból egy fillért sem kaptam még, a magyarok adnak most egy kis szociális segílyt. Talán kellett volna a nyugdíjat kérni, de akkor úgy gondolkodtunk, hogy Lengyelország nagyon szegény, szüksége van minden zlotyra. Aztán rájöttünk, hogy mi még szegényebbek vagyunk, mint Lengyelország. Most már hiába kérünk: csak levél jön néha, pénz nem. Nekem súlyos asztmám van, egy év óta állandóan fekszem, már az SZTK-ba sem tudok bejárni. Úgy lesz hamarosan, hogy ha megjön is a nyugdíj, már nem lesz kinek odaadni.

Szalatnak, 1981

Lengyel toronylövészből magyar bányagépész

Feliks Drecki - Dretzky Félix

Félix bácsit a lánya révén ismertem meg. Katalin a pécsváradai művelődési ház közszerepének örövendő igazgatója volt, aki a hetvenes-nyolcvanas években számos nagyrendezvénnel öregbítette a kisváros hírnevét. Az ilyen alkalmakat kísérő beszélgetések során olyan részleteket is elárult családjuk életéről, amelyek fölkeltek az érdeklődésemet, s ezen interjúkötet egyik mozgatórugójává váltak. Kati lengyel származása köztudott volt, de ennek történelmi háttere az akkori viszonyok között a „nicht vor dem Kind” kategóriájába tartozott. Végül Katalin egyengette utamat édesapjához, így a még öregen is szálfa-termetű Félix bácsi nagy megkönnyebbülésemre nem kérte magát, amikor eléje tettem a mikrofont. Háborús emlékeinek – például légi harcainak – néhány epizódja kissé meszeszerűnek tűnik, de élettörténetének számos eleme kitűnő korrajz.

- Anyám sohasem bocsátotta meg, hogy itt maradtam. A haláláig neheztelt rám. Nem is csodálom, hiszen egyke voltam, ráadásul fiúgyerek. Az apám elesett az első világháborúban. Meg sem várta a másodikat, pedig ráért volna elmenni, a nagyobb, a korszerűbb háborúban. Akkor legalább ismerhettem volna. De én csak másfél éves voltam, amikor édesanyám 1914 karácsonyán megkapta az értesítést: „Férje hősi halált halt a hazáért.” Nem is volt nekünk többé karácsonyfánk. Anyámat minden fenyő arra az estére emlékeztette.

- *Milyen emlékei vannak a gyerekkoráról?*

- Nyolc éves koromig a nagyszüleim neveltek, Varsótól hatvan kilométerre, Skierniewicében. Édesanyámnak dolgoznia kellett, hogy pótolni tudja apám keresetét. A nagyapám birtokos volt, gazdag ember. Per-

sze, az első világháború az ő vagyonát is megnyirbálta. Állandóan jöttek a katonák rekvirálni. Kisgyermek voltam még, de mindenre emlékszem.

A ház mellett az utat fűzfák szegélyezték. Arra hajtották el a rengeteg állatot. Bőgtek a tehenek, tépték volna le a fejükről a kötelet, de erősen tartották a kivezényelt bakák. Vittek mindent, amit láttak. Adtak ugyan valami papírt az állatok után, de pénzt nem küldtek, sem akkor, sem később. Ez már örök tartozása marad Mars istennek. Nagyanyám sírt, toporzékolt, én próbáltam vigasztalni: - Ne sírjon, mama, hamarosan minden visszaszerzek.

Akkor nem volt kedve nevetni, de később sokat emlegette, mit mondott neki az a négyéves csöppség.

Amikor betöltöttem a nyolcadik évemet, anyám visszavitt Varsóba, és beíratott az előiskolába. Úgy emlékszem, elég jó eredménnyel végeztem el, de utána versenyvizsgát kellett tennem, mert az Adam Mickiewicz-ről elnevezett líceumba nem volt könnyű bekerülni. A családuk viszont nem engedhette meg magának, hogy ennél alább adja. Apai részről is igen erőltettek. Nagyapám körzeti főorvosként szolgált Kalisz városában. Mindenáron azt akarta, hogy én is orvos legyek.

- Legalább egy esküdjön fel Hippokratészre a huszonhárom unoka közül – szokta mondogatni.

Ha meglátogattam néha, fehér köpenyt adott rám, végigkísért a kórházban. Magyarázott, mutogatott, szinte egyetemi előadásokat tartott nekem, hogy meg hozza a kedvemet. Aztán meghalt, s az egész abbamaradt. Nem mondom, hogy örültem a halálának, mert igen jó ember volt, de megkönnyebbültem. Mondtam is gyorsan anyámnak: én orvos soha nem leszek. Nem akarok örök életre rabszolga lenni.

A politikai tudományok akadémijára jelentkeztem. Jó iskola volt, ki tudja, mi lehetett volna belőlem, ha nem jön közbe a háború. Anyám nagyon elkényeztetett engem, igen-igen lazára engedte a gyeplőt. Nekem az égvilágon nem parancsolt senki. Éltem a világomat, táncolni, strandolni jártam, a mozikban, mulatókban törzsvendégnek számítottam.

- *Ez a harmincas évek legelején lehetett. Válság a világgazdaságban, de a háború előszele talán még nem érződött. Katonai szolgálatot kellett-e teljesítenie?*

- Természetesen. Összeszorított fogakkal szolgáltam le a katonaságot. Máig csodálkozom, hogyan sikerült ennyire fegyelmeznem magam.

Amikor letelt az időm, a parancsnok sokáig erősködött, hogy maradjak bent, mert, hogy milyen rendes vagyok és katonás. Ami igaz, az igaz: az ágyam mindig úgy nézett ki, mint a skatulya. Egyszer kaptam öt nap szabadságot, mert az én holmim volt a legszebben összehajtogatva. Az egész eskadra elvonult előtte.

Mégsem lettem katona. Egy cukorbankban kezdtem el dolgozni. Ez volt az első munkahelyem. Ismertem a céget, diákkoromban sokat jártam ott, mint gyakornok. Három-négy osztályon is kipróbáltak, mert a direktor meg akart győződni a képességeimről. Elégedett volt a próbaidő végén, fényes jövőt jósolt nekem.

Hízelt, hogyne hízelgett volna! Növelte az önbizalmamat, ami úgyis nagy volt. Mert mit láttam én akkor a világból? Varsó középosztályának kiegyensúlyozott életét, a vadászatokat, a hajnali lovastúrák szépségeit. Nemes vagyok, a családkunk tagjai mind nemesek. Jó állásom van... A német készülődés? Egy háború lehetősége? Kívül esett a látóhatáron. A motorommal törődtem, egy háromszázötven köbcentis Nortonnal, amit egyenesen Angliából, a gyárból hozattam. Több műszer volt rajta, mint ma egy személyautóban. Olyan tiszta volt, hogy még az anyám is föl mert kapaszkodni a hátsó ülésre, s vittem kirándulni a város környéki erdőkbe.

– *Magyarországról milyen ismeretei voltak?*

– 1933-ig jóformán semmilyen. Akkor azonban cserkész jamboree-t rendeztek Gödöllőn, s oda a lengyel szövetség is hivatalos volt. Rengetegen összejöttünk a világ minden tájáról. Bábeli nyelvzavar, tábortüzek, tánc, ének: ez maradt meg bennem, és még egy nagyon kedves emlék. Egyik este két lánnyal beszélgettünk, a barátom és én. Ha jól emlékszem, franciául folyt a társalgás, vagyis inkább udvarlás. Egyszer odaszóltam valamit lengyelül a cimborámnak, mire megállt mellettünk egy hölgy:

– Önök lengyelek? – kérdezte lengyelül.

– Azok vagyunk.

– Én is ott születtem. Egy magyar gyároshoz jöttem feleségül Budapestre. – Az asszony taxit hívott, elvitt minket a lakására. Attól kezdve állandó vendégek lettünk nála. Kint laktak Pasaréten egy gyönyörű villában. Minden nap autó jött értünk a táborba, táncolni, strandra, moziba vittük a lányokat. Aranyéletünk volt. Ki gondolta volna akkor, hogy egyszer majd egészen más szemmel fogom nézni Magyarországot.

- *Aztán érkezett a nap, amikor már nem az ön döntésén múltott, hogy fölveszi-e az egyenruhát...*

- 1939. augusztus 31-én a közmozgósításkor kaptam meg a behívómat. Hallottam, hogy az előző éjszaka is hívtak már be embereket, sőt, a főnököm is egyre kérdezgette: még mindig itt van? Aztán csöngetett a postás nálam is. Harmincegyedikén reggel háromnegyed 5-kor kaptuk az első bombatámadást. A Schleswig-Hollstein csatahajó ekkor már lőtte a gdanski Westerplattét. Varsóban szőnyegbombázással kezdték. A mechanikusainknak jó fülük volt, ők már a hajnali ködben megállapították, hogy nem a mi gépeink közelednek. Mi ugyanis Poznanból vártuk a mieinket. Arról volt szó, hogy gyakorlat lesz. Nem is sejtettük, hogy ilyen közel van a háború.

Én repülőgépészi kiképzést kaptam 1934-től 1936-ig. Ilyen minőségemben hívtak be az 1. repülőezredbe, de aztán látták, hogy jó lövő vagyok, s a főhadnagyom maga mellé vett fedélzeti géppuskásnak. Lengyel gyártmányú PZL gépeken repültünk. Kétszemélyes vadászgép volt, jó erős fegyverzettel. Azóta is gyűjtöm a háborús könyveket, és lám, megtaláltam az ezredünk történetét. Itt vannak a fényképek a PZL-ről: nyolc cső volt a szárnyakba építve! Ezeket a pilóta kezelte, én meg hátulról fedeztem két géppuskával. Csak a gép hátulját tudtam védeni, elég pocskék érzés volt.

Igen sokszor fölszálltunk, majdnem mindig túlerővel szemben. Naponta két-három bevetés – még gyakorlaton is sok, nem háborúban. Tíz gép támadott egy ellen: macska-egér játék az égbolton. Nem sok idő maradt arra, hogy utánanézzek, lepottyant-e a gép, amelyet megsoroztam. Ha füstölt, már jó jel volt. Csak azon csodálkozom, hogy egyszer sem sérültem meg, pedig háromszor is kilőtték a gépet alólunk. Úgy nézett ki az alja, mint fűrőpadon az a fadarab, amire a fűrőt ráeresztik. Nem is tudom, mi tartotta össze a lemezeket. Amikor először kilőtték a motort, kérdőzöm a főhadnagyot: most ugrunk vagy nem ugrunk? Azt mondja, várjak. Csinált egy dugóhúzó, valami egészen fantasztikus spirált és letette a gépet. Egy nagy rozstáblán értünk földet. Remek pilóta volt a főhadnagy.

Másodszor egy fiatal fenyőerdőre szálltunk rá. Csak úgy nyírta a gép a gyöngye csúcsokat. Nem is tudom, mi történt volna, ha erősebbek a fák. Lelőttek harmadszor is, de ezután már nem tudtunk többet fölszállni. Nem volt mivel. A gép roncsalmazzá vált, tartalékok pedig nem voltak.

Ekkor kezdett igazán tudatosulni bennünk, mennyire nem vagyunk mi fölkészülve erre a háborúra. Tönkrement a repülőterünk is, ami Tempelhof után talán a legnagyobb volt Európában. A repülésnek befelelgett. Szorult a hurok körülöttünk. Szeptember 17-én Tarnopolnál fogságba estem. Nem szívesen beszélek erről, mert a hely elárulja, hogy nem a németek fogtak el... A harapófogó azonban bezárult, s ha nem itt, akkor a másik oldalon kerülök szögesdrót közé. Egy választásom maradt: a szökés. Négyen indultunk el Magyarország felé.

– *Az oroszoktól megszökni? Csak keveseknek sikerült.*

– Elindultunk... Ez úgy hangzik most, mintha egyszerűen csak föl-vettük volna a bőrdíjainkat, s kimentünk volna a vasútállomásra. Valójában sikerült becsapnunk az őröket, aztán futottunk, lopakodtunk, erdőkön, hegyeken át. A csapat nagyobbik része pár nappal azelőtt Romániába menekült. De én azon gondolkodtam, mit keressek Romániában, amikor Budapesten kedves ismerőseim vannak. A Magossy-lányok a cserkész jamboree-ről. Ha emlékeznek még rám, s eljutok odáig, biztosan jó dolgom lesz náluk.

A negyedik bajtárs a szökés utáni estén meggondolta magát. – Félek – sóhajtozott. – Félek, hogy ha átlépem a határt, soha nem látom viszont Lengyelországot.

– Komám, én nem szólok bele, dönts el magad. Nehogy aztán egész életedben engem okolj, ha valami nem úgy sikerül, ahogy eltervezted – mondtam neki. A fiú így elmaradt tőlünk. Soha többé nem hallottam róla.

Hárman bújtunk bele a Kárpátok nagy erdőségeibe. Hegyi patakokban jöttünk végig, nehogy kutyákkal üldözzenek. El lehet képzelni, mi-csoda kellemes fürdőzés volt ez szeptember végén. Már mindenfelé hó feküdt a hegyekben, kegyetlen szél fújt éjjel-nappal. Egyszer még térdig gázoltunk a vízben, aztán meg már úszni kellett, mert hirtelen kimélyült a meder, s eltűnt a lábunk alól a talaj. Ilyenkor elég volt a felszínen maradni, nem hogy még tájékozódni, a kevéske batyunkra vigyázni.

A Hoverla alatt jöttünk el, ez a legmagasabb csúcs a Kárpátoknak azon a részén. Akkor Horthy Miklós-csúcsnak hívták a magyarok. Rettenetesen átfáztunk. A hangom elment, csak hápogni tudtam, s úgy reszkettem, hogy lábon maradni is nagy művészet volt. Attól féltem, hogy nem fogom túlélni ezt a kalandot.

Kétnapi bolyongás után egy erdei kalibába menekültünk be. Szerencsére nem zárták be a gazdái. Szegényes hajlék volt, fakéregből készítették, de nekünk akkor palotának tűnt. Áldottuk a kezét annak, aki ide építette ebbe a rengetegbe. Gyorsan tüzet raktunk, s szárítkozni kezdtünk. Természetesen le kellett vetnünk az összes ruhát, s csak tartottuk a tűznek, hogy minél hamarabb megszáradjon. Nem törődtünk akkor már semmivel, hogy meglátják-e a füstöt, s éppen itt fognak majd el, pár lépéssel a cél előtt. Elfogadtuk a sorstól ezt az ajándékot, ami ebben az esetben az életünket jelentette.

Ha jól emlékszem, két napot töltöttünk itt. Ezalatt fölértük a tartalékainkat, úgyhogy még ha akartunk volna, sem maradhattunk tovább. A ruháink megszáradtak, nagyjából kipihentük magunkat, így valamivel derülátóbban néztünk a sorsunk elé.

- *Magyarországra hol léptek be?*

- Október elején Jaszinjánál, Kőrösmezőnél léptük át a határt. Azonnal a csendőrségre mentünk. Az őrsön gyanakodva fogadtak, látszott rajtuk, hogy nem tudják hová tenni ezt a három különös szerzetet. Időközben jókora szakállunk nőtt – hol is borotválkoztunk volna? –, és a csendőrök azt gyanították, hogy menekülő zsidók vagyunk. Azokkal pedig nem nagyon szimpatizáltak, hogy finoman fejezzem ki magam.

Az őrsparancsnok ránk szólt: bizonyítsuk be, hogy nem vagyunk zsidók. Áadtuk a papírjainkat – valódi, szabályos dokumentumok voltak -, de a csendőrök a fejüket rázták. – Tudok egy jobb módszert – mondta a parancsnok. Tanácstalanul néztünk össze. A csendőrök már röhögtek a szoba sarkában.

- Tegyétek ki ide a... micsodátokat!

Ki is tettük szépen a fütykösünket mind a hárman az íróasztal szélére, névsor szerint. A csendőrök hahotáztak, s többet nem kérdezősködtek. Kihasznlva az oldott légkört, közöltem a parancsnokkal, hogy nekem Budapesten jó barátaim vannak, szeretnék elutazni hozzájuk.

A tiszt a fejét rázta. – Nem lehet – mondta. – Parancsunk van rá, hogy a lengyeleket össze kell gyűjteni és internálni fogják őket. Hamarosan indulnak Beregszászra.

Úgy is lett. Ungvár és Beregszász környékén gyűjtötték össze a lengyel menekültek egy nagyobb csoportját, s hamarosan bevagónióztak

bennünket. Semmi közelebbit nem tudtunk, csak hogy az ország belsejébe visznek. No, ebből akár még Pest is lehet – kezdtem magamban újjáéleszteni a reményt. Amerre a szerelvényünk elhaladt, az emberek kint álltak a vasútállomáson. Rendes személykocsiban utaztunk, nem marhavagonokban. Ezt már akár jó jelnek is tekinthettük. A fogadtatás minden várakozásunkat fölülmúlta: ha valahol megállt a vonat, s nem indult el azonnal, az emberek rumos teát, szalonnát hoztak, a lányok dunsztosüvegeket adogattak föl. Sokan megsirattak bennünket. Mindenki tudta, hogy kik vagyunk, a sajtó beszámolt az érkezésünkről. Aki nem tudta volna, kit hoz a vonat, megismert bennünket a jellegzetes formájú lengyel sapkáról.

Szerettem volna leszállni Kelenföldön, de nem engedtek. Hiába mondtam, hogy barátaim élnek Pasaréten. Ott állt a szerelvény a pályaudvaron, mozdonyt cseréltek, én meg ültem tehetetlenül. Aztán elindultunk a Balaton felé. Legközelebb Siófokon álltunk meg. Azt hittem, ott maradunk, de a környéken már minden tábor és falu tele volt. Katonákkal és civilekkel. Egyik rokonom később a Honvédelmi Minisztériumban szolgált. Tőle tudtam meg, hogy legalább százezer katona és hetvenezer civil menekült tőlünk Magyarországra.

Továbbment a szerelvény. Végiggurultunk a Balaton partján, de hely sehol sem volt. Így kerültünk a nagykanizsai internálótáborba. Nem ért meglepetésként ez a fejlemény. Számítanunk kellett az internálásra, hiszen Magyarország a Német Birodalom szövetségese volt, s Horthy Hitler befolyása alatt állt. Szabadon tehát nem hagyhatták a katonákat. A civilek ezzel szemben falvakban kaptak szállást, rendes házakban laktak, s oda mehettek, ahová akartak. Csak azok kerültek táborba, akiknek már sehol nem jutott szállás, de előbb-utóbb munkát vállaltak, s kiköltöztek a magyar parasztokhoz. Mi foglyok voltunk, ha hivatalosan nem annak minősültünk is. Persze, semmi képpen sem cseréltük volna el az akkori körülményeinket egy németországi foglytáboréival. Az egyenlő lett volna a halállal. Jól tudjuk a kevés túlélő elbeszéléséből. A magyarok kedvesen fogadtak, de az utcán csak hármásával mehettünk, s mindenhová egy magyar katona kísért szuronyos puskával. Egy ideig még moziba, kávéházba is. Csak az úttesten volt szabad mennünk, s mivel gyűřtöttek, szakállasok voltunk, a gyerekek átszöktek előlünk az

utca túlsó oldalára. Lányok? Elképzelhető, mekkora „sikerünk” lett volna náluk az első időben. A kanizsai civilekkel semmilyen kapcsolatunk nem lehetett, hiszen a nyelvüket nem értettük, ők meg látták, hogy katonák kísérnek bennünket. Így hát kölcsönösen nem erőltettük a közeledést. Így múltak el az első hetek, amolyan félig rab, félig szabad állapotban.

- *A későbbiek ismeretében talán az sem véletlen, hogy ilyen közel a jugoszláv határhoz helyezték el Önöket.*

- Lehet, nem tudom. Tény, hogy az egyik társam, akivel Tarnopolban megszöktem, mindjárt a Kanizsára történt érkezésünk után írt Zágrábba és Belgrádba az ismerőseinek. Ez egy újságíró volt, egyébként. S azok szinte postafordultával hamis papírokat küldtek neki, így rövidesen át is ment Jugoszláviába, s onnan tovább, Franciaországba. Én is megpróbáltam a szökést – háromszor is -, de minden alkalommal elkaptak. Tudtuk, hogy Sikorski tábornok Franciaországban gyűjti a lengyel hadsereget, s minden bajtársam azon igyekezett, hogy csatlakozzon hozzá. Ezt akkoriban hazafias kötelességnek éreztük. Ha már lengyel földön nem harcolhatunk a hazánkért, harcolni akartunk külföldön, legyen akár a világ végén.

Megfizettem egy illetőt, hogy vezessen át a határon, de becsapott. Úgy látszik, a csendőrségtől is kaphatott valami pénzt, s valószínűleg többet, mint amit én tudtam adni neki. Amikor elhagytuk Murakeresztúrt, vezetett még egy darabig, aztán azt mondta: - Na, most már mehetsz. Szabad területen vagyunk.

Örültem nagyon, de alig mentem két-háromszáz métert, kibújt a bokorból két kakastollas csendőr. Az egyik puskatussal besózott egy nagyot a bordáim közé. Megnyögtem, de álltam, nem voltam olyan gyöngé legény. Kitéptem a kezéből a puskát.

- Mit gondolsz te? Azt hiszed, én sohasem fogtam fegyvert?

Lengyelül kiáltottam rá, hiszen magyarul még nem tudtam. Nagyon mérges voltam. Nem tűrhettem el, hogy megüssön. Agyonlőhettem volna mindkettőt önvédelemből, mert a másik már vette le a válláról a puskát. Mondom: - Stop! Stop! Ne vegye le!...

Értett a mozdulatból a csendőr.

Tíz nap fogdát kaptam. Kenyeret és vizet adtak be napi tápláléknak, azzal büntettek meg a szökésért.

- *Ez érdekes, és úgy látszik, a táboroktól is függött. Számos esetben a magyar hatóságok is segítettek a szökést.*

- Hát, az én esetemben nem ez történt. Később még kétszer megpróbáltam, de sehogyan sem sikerült. A többiek talán szerencsésebbek voltak, vagy ügyesebbek. Mert valóban, rengetegen megszöktek.

- *Amúgy hogy bántak a lengyelekkel?*

- Nem mondhatnám, hogy komiszul bántak velünk, de ez nagyban függött a táborparancsnoktól. Ha magyar érzelmű volt, jó soruk volt a lengyeleknek, de ha németbarát, akkor bizony bőven lehetett okunk panasza. Kineveztek ugyan egy lengyel tisztet a táborparancsnok mellé amolyan összekötőnek, de gyakran tehetetlennek bizonyult. Ügyelni kellett minden szavára, mert ha rossz viszonyba került a parancsnoksággal, akkor keveset tudott tenni az érdekünkben. Igazi diplomáciai feladat volt ez, bár sokszor még a diplomácia sem segített.

Kanizsán igen komisz ember volt a táborparancsnok. Minket, háborút viselt katonákat díszlépésre akart tanítani! Persze, csak röhögtünk rajta és nem csináltunk semmit, hiába ordítozott. Akkor jöttek nekünk puskával:

- *Rebelliáns! Rebelliáns!* – Hogy mi nem engedelmességek az ottani napirendnek. Hát, gondoltam, ti hülyék vagytok. Belőlem nem fogtok pojácát csinálni.

- *Meddig maradt Nagykanizsán?*

- 1939. október 3-án kerültem Kanizsára, és ott voltam a következő év tavaszáig. Csodálkoztunk, hogy itt februárban milyen meleg van. Olyan enyhe idők jártak, hogy a lányok könnyű blúzban, szoknyában jártak, s mezítláb dolgoztak a kertben. Nekünk, lengyeleknek ez igen furcsa volt, mert a február odahaza még igen csak téli hónapnak számít. A hó sokszor áthúzódik áprilisba is, és csak a gyümölcsfák virágzása előtt tűnik el.

A szökések egész télen át tartottak Jugoszlávia felé. Úgy megritkult a tábor lakossága, hogy a nagykanizsait hamarosan megszüntették, s átvittek bennünket Sárvárra. Talán nyolcezen is voltunk ebben a táborban. A műselyemgyárban helyezték el az internáltak csoportjait. Maga az üzem egyes részeiben még működött, s mivel belga érdekeltségű volt, franciául nagyon jól meg tudtam értetni magam a vezetőkkel. Itt kezdtem el dolgozni egy irodában. Bérelszámoló voltam. Elég unalmas munka, de munka.

A magyar szakemberek nagy része ekkor már a fronton harcolt, így az adminisztrációból kellett őket helyettesíteni. Hogy miért nem alkalmaztak másokat, nem tudom. Az egyik főnök ember is megkért, hogy helyettesítsek valakit a festőműhelyben. Adtak egy bőrkötényt, rossz nadrágot, egy pár faklumpát, és kezdhettem. Napi tíz órát dolgoztam a festőműhelyben, tizenegy filléres órabérért. Két hétig majdnem sírtam: kilencvenkét fokos vízben kellett kevergetni az anyagot, hogy mindenütt egyformán érje a festék. Hosszú bambuszrudakkal két-két ember forgatta a selymet, persze, néha azért kézzel is bele kellett nyúlni a vízbe. Akkora kádak voltak, mint ez a szoba. És gyorsan kellett dolgozni! Ha már lement hetvenhét fokra a víz hőmérséklete, melegíteni kellett, különben nem fogott volna a festék. Ilyenkor bedugták a gőzslagot és lestük a hőmérőt. Néhány hét múlva annyira megszokta a kezem a forró vizet, hogy már nem is sziszegtem, amikor belenyúltam. Ez a tűrőképességem máig megmaradt. Bármilyen forró vízbe bele tudok nyúlni.

- *A munka nagyobb szabadságot is jelentett?*

- Igen, lehet ezt mondani. Több kimenő volt, később pedig külön eltávozási engedélyt kaptam. Mehettem, ahová jólesett: moziba, táncolni, strandra. Megismerkedtem néhány civillel, főleg lányokkal. Nem volt különösebb ügy, csak néha meglátogattam őket. Ha jól emlékszem, az egyik könyvesboltban dolgozott, a másiknak vaskereskedők voltak a szülei.

Nem egészen egy évet töltöttünk Sárváron. 1941 tavaszán valamenynyünket átszállítottak Fertőszentmiklóstra. Jugoszláv foglyokat hoztak a helyünkre – ekkor vonultak be ugyanis a magyarok Délvidékre. Szerb foglyokkal csak nagyon rövid ideig voltunk együtt. Egy méter széles meszelt sávval választottak el bennünket tőlük.

Fertőszentmiklós mellett, Bregenc-majornál szállásoltak el bennünket, nádfedeles épületekben. Nem voltam itt sokáig, mert egy hülyeség miatt agyvérzést kaptam...

- *Hogy történt?*

- Az unokabátyámmal fogadásból elvittünk egy kétszázötven literes kondért a konyhától a barakkig. Ez olyan háromszáz méter volt. A többiek megpihentek egyszer-kétszer, de mi fogadtunk, hogy pihenés nélkül levisszük. Ugye, milyen hülye az ember?

A bátyám ment elől, én a nagy kondér miatt nem láttam semmit. Beleléptem egy gödörbe. Nem engedtem el a kondért, sajnáltam volna a sok levest, s ez volt a baj: agyvérzést kaptam. Teljesen elvesztettem az egyensúlyérzéskemet, úgy járkáltam, mint egy részeg. Először a győri lengyel katonai kórházba küldtek, de ott nem tudtak rajtam segíteni. Akkor fölkerültem Pestre, a 10. számú Honvéd Kórházba, a Róbert Károly körútra. Egy igen jó lengyel orvos dolgozott itt. Jó alaposan megvizsgált, végül beküldött röntgenre. Vittem neki hamarosan a felvételt. Nézte, nézte, aztán rámutatott egy pontra: - Látod, ez a kis folt az oka annak, hogy úgy dülöngélsz, mint a részeg.

Egy kis vérrög volt. Nagyon sok intravénás kezelést és besugárzást kaptam. Hosszú ideig nyomtam az ágyat. Jární csak úgy tudtam, ha valami fogta a kezem, vagy a falat tapogattam. Ha nem volt támaszom, fölbukfenceztem. A kórházból azonban hamarosan ki kellett mennem, mert jött a rengeteg sebesült a Don-kanyarból. A zugligeti táborból jártam aztán még sokáig besugárzására. Heti három alkalommal kísérték oda, amíg csak föl nem szívódott a vérrög.

- *Budapesti tartózkodását nem használta föl arra, hogy fölelevenítse régi kapcsolatait?*

- A gyógykezelésem alatt erre nem gondoltam. Azt is mondhatnám: kisebb gondom is nagyobb volt annál, hiszen jární is alig tudtam. Később pedig már új ismeretségeim születtek. Fertőszentmiklósról már nem mentem vissza. Találkoztam Pesten egy ismerős táborparancsnokkal. A feleségét még Lengyelországból ismertem, grófnő volt. Ők tartottak meg Budapesten. Néhány fényképet is megőriztem róluk:

- Itt, az asztalfőn, ez a táborparancsnok. Körülötte mi, lengyel katonák. Ilyen családis volt a légkör. A másik kép a strandon készült, én itt ülök a parancsnok lánya mellett. Udvaroltam a lánynak, aztán ők vittek mindenfelé. Sokat autóztunk, a Palatinusra, színházba, cirkuszba jártunk. Igaz, ami igaz: világeletemben szerettem a szép nőket... Jó kapcsolataim alakultak ki, de hát mégiscsak internált voltam, nem dönthettem szabadon minden ügyemben. A zugligeti táborban laktam, dolgozni azonban a városba jártam. Nem akartam már a kerítés mögött lazsálni. Hordtam szemet puttonyban, utcát söpörtem, fát végtam magánházaknál. Az utolsó munkahelyem Pasaréten volt egy építővállalatnál. Maltert kevertem,

hordtam a vizet, a téglát. Egymagam két zsák cementet vittem föl a hatodik emeletre...

- *Nem volt elég figyelmeztetés a kórház?*

- Úgy látszik, nem... Elmúlt az agyvérzésem, újra legénykedtem. Betonmennyezetet csináltunk a gyújtóbombák ellen. Reggel hattól este hatig dolgoztam. Közben egy óta ebédszünet, félóra uzsonna. Nagyon lefogytam. Mert mit kaptunk enni? Naponta háromszor sárgarépat: reggel higan, délben sűrűn, este megint csak lötty volt. Egész napra egy tizenkét dekás katonai kenyér volt a fejadag. Kukoricából vagy miből sütötték. Eleinte még egy kilót kaptunk, később azonban, amikor mindenből korlátozásokat vezettek be, már csak tizenkét dekát. Hiába, 1943-ban már nem nagyon lehetett ugrálni, a magyarok is nyakig benne voltak a háborúban. Nagykanizsán még annyi kenyeret kaptunk, hogy az emberek a lovakat etették kenyérhéjjal. Mondtam is nekik: - Vigyázzatok, nehogy könyörögjetek még ezekért a kenyérhéjakért! – Nem csak azért mondtam, mert amúgy is szeretem a kenyérhéjat, és látnok sem voltam. De minden józan embernek látnia kellett, hogy a helyzet mindig rosszabb lesz. Nem voltunk elzárva a hírektől, s bármennyire kozmetikázták is a jelentéseket, Sztálingrád után a németek már hiába hazudtak.

Sokat dolgoztam, sokat is kerestem, de mit ért, ha nem tudtam érte venni semmit. Jegyre adtak mindent. Járkáltam az utcán, s csak nyeltem a nyálamat a kirakatok előtt. Addig-addig ment ez, amíg már nem bírtam tovább. Írtam egy földbirtokos ismerősömnek Sárvárra. (Sokat jártam hozzájuk annak idején, udvaroltam is a lányának.) Azt kérdeztem tőle, nem tudna-e nekem valami munkahelyet szerezni vidéken, ahol könnyebb lenne ennivalóhoz jutni. A vidék akkoriban egyet jelentett az élelemmel, az étellel. Minden városi ember tehetős vidéki gazdálkodó rokonról álmódott. A sárvári földbirtokos Dőry Frigyes ajánlotta Tolna megyében. Nagybirtokos volt ő is, jó ismerősük.

Scitovszky Tibor jött el értem a zugligeti táborba, a Magyar Nemzeti Bank elnöke. (*Valójában a Magyar Általános Hitelbank elnöke volt. HJ.*) Azt mondják, leszármazottja volt annak az érseknek, akinek Liszt az Esztergomi misét írta. Korábban Scitovszkynál voltam lakáj. A Rózsadombon volt gyönyörű villájuk, ott szolgáltam. A fia Amerikában élt, ezért az öreg úgy szeretett engem, mint a saját gyereket. Általában

franciául beszélgettünk, mert magyarul még mindig elég rosszul tudtam. Maga mellé ültetett az asztalhoz, dacára annak, hogy csak a komornyikja voltam. Az asszony is nagyon megszeretett, az egy zsidó nő volt. A háború után próbáltam megkeresni őket, de a bank portása azt mondta, hogy az öreg meghalt. Egyszer, eljött értem Scitovszky, s beajánlott Dőryékhez. Így kerültem Bonyhád mellé Paradicsompusztára lakájnak.

- *Mi volt a konkrét tennivalója egy lakájnak?*

- Az volt az első, hogy libériát kaptam, mondván: az hozzátartozik a foglalkozásomhoz. Mi volt a dolgom? Ez afféle szolgai munka talán, de nekem jól jött, mert már elegendő volt a táboréletből és az éhezésemből is. S legfőképpen: távol lehettem a világ zajától. Takarítottam, port törülgettem, padlót fényesítettem. Mekkora ebédlőszőnyegeket vertem ki a porlón! Egyedül el sem bírta az ember. Volt ugyan porszívó is, de mindig tisztábbra sikeredett, ha a prakkerrel csépeltem. 1943 áprilisától a háború végéig itt dolgoztam. Sok szabadidőm volt, szerettem kirándulgatni. Dőry Frigyesék vettek nekem egy biciklit, azzal jártam a környéket.

Egy ilyen alkalommal ismerkedtem meg a feleségemmel. Egy vasárnap délután a falvak közti dűlőutakon kerékpározgattam. Az út mellett két lány sétálgatott, az egyik egy helyes, loknis lány volt. Mindjárt megtetszett. Ki lehet ez? A kisbíró már régebben ismertem, tőle kérdeztem meg.

- Hát a Radnótinak a lánya – felelte. – A tabodi bíróé. Földbirtokos, kétszáz holdja van.

Akkor jutott eszembe, hogy én már többször láttam ezt a lányt a zombai moziban. Oda is sűrűn jártam biciklivel. Hamarosan sikerült szót váltanom vele. Dőry írt egy levelet a tabodi bírónak, hogy küld a tejcsarnokba ötszáz liter tejet, ha kap érte vajat. Addig ugyanis Zombára vitték a tejet Dőry birtokáról, de vajat nem kapott, pedig az igen nagy érték volt a háború alatt. Dőrynek nagyszerű tehenészet volt, máig őrzök egy fényképet az egyik díjnyertes állatról.

Én nem tudtam, mi van a levélben, csak a feleségem mesélte el később. Ő válaszolt Dőrynek, mert az apjának nem volt erős oldala az írás. Így ismerkedtünk meg. Később gyakran hívtak hozzájuk, elmentem a lánnyal moziba, táncolni, aztán megtörtént az eljegyzés is.

- *Nem tartottak egy háborús „jött-menttől”?*

- Ezek szerint nem... Sőt – mint majd mindjárt rátérek -, nemsokára nagyon is hasznát vették a lengyelségemnek. 1944. december 31-ig szolgáltam Dőryéknél. Sokat segítettem az öregnek, különösen azután, hogy bejöttek az oroszok, s néhány tisztet ott szállásoltak el a kastélyban. Én tolmácsoltam nekik. Dőry az asztalához is odaültetett. A nyulat rendszerint én lőttem az ebédhez. Ők vadászpuskával mentek a nyúlra, én egy kis pukkantyuával, a leventepuskával. Lövöldöztek egy darabig, s amikor kifogytak a lőszerből, megkérdeztem: - Senki sem lő többet? Akkor én jövök.

Százhusz méterről lepuffantottam a nyulat azzal a hatmilliméteres flóberttel. Nagy lett a becsülete ezután a vadásztudományomnak. Nekem egyébként is igen jól ment a lövés. A gimnáziumban első lövő voltam, később a táborban a csendőröket is lepipáltam. Célba lőttem valami gumidarabra. Aztán egy dugót tettek ki a fára. Mondtam nekik, én is megpróbálnám. Nevettek, de azért odaadták a puskát. Elsőre leszedtem a dugót. Torkukon akadt a nevetés...

Újévkor letelt a szolgálatom Dőry Frigyesnél, s én átmentem Tabodra, Radnótiékhöz. Féltek a bíró az oroszoktól, ezért kétszeresen is örült nekem: mint vőlegénynek, és mint tolmácsnak. Az egyik nap megérkezett a GPU, egy őrnagy parancsnoksága alatt. Teherautóval jártak a front mögött, s szedték össze azokat az oroszokat, akik az első világháború után maradtak itt. Tudja, hogy volt: hadifogságba estek, megdolgoztatták őket, közben megismerkedtek egy lánnyal, özvegyasszonnyal, és itt ragadtak. Sok ilyen esetet hallottam. No, ezeket szedte össze a katonai rendőrség. Minden holmijukat teherautóra rakták, vitték. Sokszor még a kerítést is fölpackolták.

Rólam is azt hitték, hogy orosz vagyok. Tiltakoztam:

- Micsoda sületlenség ez! Hiszen már a koromnál fogva sem lehetek első világháborús hadifogoly! Én lengyel menekült vagyok.

Nem hitték el. Perszem nem is tudtam magam igazolni, hiszen a magyar tábori igazolványon kívül semmilyen papírom sem maradt. Minden könyvet, igazolványt le kellett adni a táborban. Még a dögcédulát is. Ma sincs semmilyen dokumentumom arról, hogy a 39-es közmozgósításkor bevonultam, s részt vettem a háborúban.

A GPU-őrnagy váltig faggatott. Ki vagyok, mi vagyok, igazat beszél-e. Szerencsémre volt egy ukrán fiú a csapatban, aki tudott lengyelül. Neki szólt a tisz, hogy kérdezzen ki engem.

- Ez lengyelül beszél – közölte a fiú. Ekkor az őrnagy szétépte a tábori igazolványomat:

- Most már szabad vagy!

Ez volt az utolsó dokumentumom, amivel igazolhattam volna a háborús éveimet...

- *Végül hogyan alakult a leánykérés?*

- 1945.szeptember 16-án tartottuk meg az esküvőt Kétyen az evangélikus templomban. Nem mondhatnám, hogy az apósoméék könnyen beleegyeztek volna a házasságba. Attól féltek, hogy a háború után hazamegyek és magammal viszem a lányukat. Azt pedig semmiképpen sem engedték volna meg. De hát én nem akartam elmenni. Hová is mehett volna? Otthonról semmi hír nem jött. Tizenegy levelet kaptam vissza „Címzett ismeretlen” jelzéssel. Anyám beszorult Varsóba, 1944-től semmilyen összeköttetésem nem volt vele. Amíg lehetett, leveskockákat küldtem neki postán. Ilyen Maggi-kockákat. Ahogy később elmesélte, ez volt az egyetlen tápláléka a varsói felkelés idején.

- *Csoda, hogy még működött a posta.*

- Igen, ez volt a szerencsénk. Tíz darab kockát lehetett beletenni egy „Minta érték nélkül” címzetű csomagba. Minden héten küldtem neki. Egy idő után aztán semmi hír sem jött róla. Olyan voltam, mint akit fejbe vertek. Tovább akartam menni Afrikába, menekülni az oroszok elől. Nem akartam volna ismét fogságba esni. S ekkor jött ez a lány, hogy szerelmes belém, maradjak itt, jó dolgom lesz, láthatóan összeillünk... S én rábólintottam.

- *A férj katolikus, a menyasszony lutheránus. Abban az időben az egyházi esküvőnek komoly akadályai lehettek.*

- Hát, igen, a vallással volt egy kis probléma. Ugyanis, én katolikus vagyok, mint minden lengyel. Megesketett az evangélikus pap szó nélkül, a gondom nem ezzel volt. Hanem a lányomat is evangélikusnak keresztelték és az első fiamat is. Ő, szegény, meghalt kilenc hónapos korában. Fizettük a legjobb doktort, és mégis... Nem volt steril az olló, amivel el-

vágták a köldökszínórját, s vérmérgezést kapott. Csak fogyott és fogyott, és kilenc hónapra rá meghalt...

Akkor én azt mondtam az asszonynak: ha lesz még egy fiúnk, akkor az katolikus lesz! Ez már az én akaratom. Mert akkor, amikor az első született, még az apósoméknál laktunk és erős volt a szülői befolyás. A sógornóm, a papné is állandóan azt duruzsolta nekem, hogy térjek át a lutheránus hitre.

- Legyen egységes a család, ne járjanak kétféle templomba... - Sokszor előhozakodott ezzel.

- Értse meg, én lengyelnek születtem, lengyel katolikusnak. És az is maradok! – mondtam neki. Ebből sohasem engedtem. Itt őrzöm most is a Szentatya képét a könyvespolcomon. Dedikált színes kép, olyan, mint-ha az aláírás eredeti volna, pedig csak egy levelezőlap. Lengyelországból küldték. Született aztán egy második fiúnk, s ő katolikus lett.

- *Hogyan alakult a sorsuk a háború után?*

- Az apósomat kuláknak minősítették és nekem el kellett jönnöm dolgozni a bányafúrásokhoz. A községi bíró segített ebben, mivel komaságban voltunk. Az esküvő után egy hónappal már hívtak magukhoz bemutatkozni. Fölültünk a bíróval a biciklire és átkerekeztünk Nagymányokra. Bányászt kerestek akkoriban, kellett az ember, de én, mint lengyel állampolgár, csak protekcióval érvényesülhettem. Minden idegent ferde szemmel néztek, nagyon megváltozott a világ. A lengyelek többsége hazatért, s mi, akik itt maradtunk, rögtön gyanúsakká váltunk. „Csak nincs valami a füle mögött?” „Mit csinálhatott ez a háború előtt?” Kimondatlanul is ott bujkált a kérdés az emberekben.

Két hónap múlva megnyílt a hidasi bányaüzem, s fölvettek gépkezelőnek. Ezt is a repülőgépészi kiképzésemnek köszönhettem. Korábban banktisztviselőként is próbáltam elhelyezkedni. Mohácson már meg is volt a helyem, de az utolsó pillanatban visszamondták. A város határsávba esett, s mivel én lengyel állampolgár maradtam, megbízhatatlan elemnek számítottam. Más tisztviselői állás pedig nem akadt. Örültem kellett a hidasi munkának, mert másoknak még ennyi szerencséjük sem volt. Csillét huzattam mind erősebb és erősebb motorokkal. Az első mindössze másfél lóerős volt, utána kaptam két nagyobbbat. Az ötvenes évek végétől a műhelyben dolgoztam, mert igen megromlott a látásom.

Lent hagytam a szemem világát a bányában. Egy szerencsétlen félév kellett hozzá csupán, 1956 októberétől 1957 márciusáig.

Az úgy történt, hogy amikor Pesten kitörtek a harcok, leállt a hidas bánya. Félő volt, hogy előnti a víz a vágatokat, ha nem működnek a szivattyúk. Rendes körülmények között lányok, fiatalasszonyok kezelték ezeket a gépeket, de ebben a zavaros helyzetben mindegyikük otthon maradt. Szóltam a gépmesternek, hogy én leszállok, ne keressen másokat. Tizenkilenc szivattyút kezeltem odalent. Ha az egyikkel befejeztem a bíbelődést, futni kellett a másikhoz, nem volt megállás. Este vagy hajnalban jöttem csak fel egy kis időre, hogy megegyem az ételt, amit az asszony hozott az akna bejáratához. Ilyenkor cseréltem ki a karbidot is a lámpában, mert akkor még nem villanylámpákkal dolgoztunk. S a karbidlámpának az a vibráló, állandóan mozgó lángja tette tönkre a szememet. Bonyhádön lakott egy híres szemész – kitüntetést is kapott a trachoma leküzdéséért –, ő adta nekem ezt a diagnózist.

- Fiam – mondta, - mert nagyon szeretett, mindig én javítottam meg az írógépét -, ne csodálkozz, és ne remélj sokat. Ennyi időt nem lehet büntetlenül rossz világításban eltölteni.

Valóban, amikor márciusban végleg feljöttem a napszintre, csak pislogtam, nem láttam semmit. Aztán mind erősebb és erősebb szemüveget kaptam, most kilenc dioptriánál tartok. Más szemüveg kell az olvasáshoz, mint a járkáláshoz. Talán csak akkor szűnik meg a rosszabbodás, ha meghalok. Már 1964-ben rokkantsági nyugdíjba akartak küldeni. Megkérdeztem, mennyit fizetnek: kétszáznyolcvan forintot.

- Akkor szó sem lehet róla, inkább vakon is dolgozom – mondtam nekik. – Három gyerekem van, miből tartsam el őket? – A feleségem akkor még nem járt munkába, csak később szegődött el a bonyhádi zománcgyárba, amikor nyugdíjas lettem.

A bányaüzemet a hatvanas évek közepén leállították. Átmentem a brikettgyárba, de 1969-ben ott is megszűnt a termelés. Úgy volt akkor, hogy nem kell a szén, jön az új energia, a nyersolaj. Nem volt mit tenni, beálltam az Univerzum Szövetkezethez faipari gépkezelőnek. Szerettek ott engem, kértek, hogy maradjak tovább, de én csak imádkoztam, hogy minél hamarabb betöltsen a hatvanadik évemet. Elég volt a robotmunkából, szerettem volna megpihenni egy kicsit.

- *Sikerült?*

- A nyugalom megvolna, de a nyugdíjammal nem vagyok kibékülve. Ezerkétszáz forintot kapok havonta, egy fillérrel sem többet. Ezt is a magyarországi munkaviszonyom alapján. A Varsói Nyugdíjintézettel ezidáig hiába leveleztem, onnan semmit sem kaptam még. Hat éve ostromlom őket. Azt írták vissza, hogy nem lehet jogos az igényem, mert Magyarországon 1938-tól számítják a nyugdíjamat. Pedig ez nagy tévedés! Valaki 38-at írhatott Budapesten 48 helyett. Ez Varsóban derült ki, amikor már nem bírtam cérnával és hazautaztam. Kérdeztem: mi ez?

- Uram, magát kétszer nem fizetjük, maga a magyaroktól kap nyugdíjat – mondta a tisztviselő. S mutatta a papírt. Nyomban protestáltam:

- Itt valami tévedés van! Én 1938-ban még Varsóban dolgoztam egy cukorbankban! Azt sem tudtam, hogy háború lesz, s Magyarországra fogok kerülni.

Visszajöttem, nagy ribilliót csináltam az SZTK-ban. Jártam mindenhol, hogy küldjenek papírt, mert engem rosszul adminisztráltak. Nyolc évemet nem számolták el Lengyelországban. Hozzájött a két év katonai szolgálat és az internálás is. Az első világháború után a hadifogságot duplán számították, a második után még a szimplát sem kaptam meg. Ebbe nem tudok belenyugodni. Nemrég behívtak a II. fokú rokkantsági ellenőrző bizottsághoz, hogy megállapítsák, fönnáll-e még a rokkantsági ok. Kaptam egy igazolást, hogy a szemem változatlanul romlik. De pénz azóta sem jött.

Egyszer, amikor Varsóban jártam, meg akartam keresni az államelnököt. Akkor még Jablonski volt, de éppen nem tartózkodott a rezidencián...

- *A magyar állampolgárságot mikor kapta meg?*

- Semmikor. Nem vettem föl a magyar állampolgárságot. Magyarországon csak lakhatási engedélyem van. Az útlevelém is konzuli, ezzel utazom, ahová akarok. A Külföldiek Ellenőrző Központnál kell néha jelentkeznem. Lengyel állampolgárok a gyerekeim, sőt az unokáim is. Furcsa? Lehet. De én lengyel vagyok, s bár itt élek, magyarul beszélek, az állampolgári kapcsolatot nem akartam megszakítani.

Kálváriát jártam a nevemmel is. A háború alatt minden iratomtól megfosztottak. Tabodon aztán a községi jegyző adott nekem egy igazolványt, de a nevemet magyarosan – „ómagyarosan” – ipszilonnal írta.

Gondolta, ha ez az illető lengyel nemes, akkor kijár neki az ipszilon. Nálunk azonban i-re végződnek a nemesi nevek, de hát ezt egy falusi jegyzőnek nem kell tudnia.

Egyszer egy újságíró cikket írt rólam, s megemlítette, hogy „egy buta vagy ügyetlen hivatalnok” y-ra változtatta meg az i-re végződő nevemet. De ez a hivatalnok nem volt sem ügyetlen, sem buta, sőt, nagyon jószándékú fiú volt, segített rajtam azzal, hogy pótolta az igazolványomat. Az újságíró eltúlozta a dolgot. Egy héttel a cikk megjelenése után kaptam egy levelet a KEOKH-tól, hogy záros határidőn belül minden iratomban változtassam vissza a nevem az eredetire. De nemcsak én, hanem a családom minden tagja is!

Világéletemben törvénytisztelő ember voltam, most is megcsináltattam az igazolványképeket, űrlapokat vásároltam, amikor jött az újságíró, hogy ne csináljak semmit, ez butaság, majd ő elintézi, hogy vonják vissza a felszólítást. Azt mondta, levelet írt a főszerkesztőjének, hogy ne babráljanak ki velem. Velem, aki 1956-ban megmentette a víztől a hidasi bányát. És különben is, az a bizonyos tisztviselő nem a szocialista belügyminisztérium alkalmazottja volt, hanem a Horthy-rendszeré. Harmadsorban pedig ezt a mondatot nem én nyilatkoztam, hanem ő fogalmazta meg, az az ő megjegyzése... No, erre elsimult az ügy, nem kellett visszaváltoztatnom a nevemet.

- *A lengyel családjával mikor sikerült fölvennie a kapcsolatot?*

- Az első híreket jóval a háború után kaptam róluk. Mint említettem, anyám sohasem bocsátotta meg nekem, hogy itt maradtam. Túlélte Varsó pusztulását, de igen megszenvedte a bombatámadásokat. Hatvanhárom napig csak melegvízen és néha az én leveskockáimon élt. A házunk udvarának végében egy pincében húzta meg magát. A ház telitalálatot kapott, anyámat erős légnyomás érte, néhány év múlva teljesen megbénult. 1957-ben kimentem hozzá a feleségemmel és a nagyobbik lányommal. Hiába mutattam be őket, nem enyhült meg a szíve. Csak azt érezte és éreztette, hogy én őt magára hagytam, pedig én voltam a szemefénye, az egyetlen fia. Egy évvel később annyira megbénult, hogy az ujját sem tudta begömböltetni. A nővére ápolta, de én is évente kijártam hozzá, hogy a néném legalább addig pihenhessen. Tíz évig szenvedett, 1968-ban halt meg szegény. A háború után virágokat nevelt, mindig azt mondogatta:

- Ha már az unokáimat nem dajkálhatom, legalább virágaim legyenek. – Elegáns, kedves asszony volt, most is őrzöm a képeit. Általában gyűjtöm a lengyel emlékeket, sőt, ha csak tehetek, lengyel könyveket vásárolok. Érdekel a második világháború története, különösen a lengyel vonatkozású események. Az unokatestvérem Messinánál zuhant a tengerbe, hősi halált halt a német légvédelem tüzeiben. Rolski is ír róla néhány sort a *Lengyel sas kék mezőben* című könyvében. Itt vannak a légierőről szóló könyvek, benne néhány kép az ezredparancsnokomról és néhány tisztről. Bátor katonák voltak a lengyelek, sokfelé harcoltak. Nem jászottuk a megvert kutya szerepét a történelemben.

- *A gyerekek mennyire ápolják a lengyelségüket?*

- Ők már nemigen beszélik a nyelvet. A nagyobbik lányom művelődési házat igazgat a szomszéd községben, a kisebbik ápolónő, nemrégén jött vissza Tripoliból, ahol egy magyar kórházban töltött két évet. A fiam – kétméteres óriás – villanszerelő az egyik közeli gyárban. Sok barátom van itt a faluban. Idegen voltomat nemigen éreztették velem az elmúlt két évtizedben. Igaz, nem vittem valami sokra – a negyedik lakásban lakunk, amióta ide költöztünk. Most a volt iskolaépület a miénk. Nem valami összkomfortos, de megteszi. Néha elgondolkodom, mi lett volna belőlem, ha nem jön közbe a háború, és megmaradok a bankszakmában. Biztosan nem olyan szegényen halok meg, mint ahogy itt fogok. Vagy, ha visszamegyek a háború után, mint a többiek... Talán több szerencsém lett volna.

Mindig örülök, ha tolmácsolni hívnak. Sajnos, elég ritkán adódik rá alkalom. Ha sportolók jönnek vagy valamilyen küldöttség, én olyan izgalommal várom őket, mintha rokonaim lennének. Szeretek ott lenni, ahol lengyel vonatkozású események történnek. Ott voltam Siklóson is, amikor a háborús emléktáblát avatták. Szép ünnepség volt. Aztán, ha végképp nem akad horogra senki, kiállok az út mellé, s leállított egy-egy lengyel autót. Behívom, megvendégelem az utasokat, s közben jót beszélgetünk. Szeretném minél többet gyakorolni az anyanyelvemet. Habár, azt úgysem felejtí el az ember...

„Galíciába már nincs visszaút...”

Jan Sowa – Szova János

Szálfatermetű, idős korában is imponáló megjelenésű férfiú volt ő is. Kapuváron ismertem meg, családtagjaim segítségével. Nem kellett sokáig győzködnöm, hogy megossza velem történetét. Mintha arra várt volna, hogy valakinek elmesélhesse.

- Stanislau megyéből, Jakubowkából származom. A falu Kolomeához van a legközelebb, attól huszonnégy kilométerrel északkeletre. Háromszáz lakosa volt akkoriban, hogy most mennyi van, nem tudom. Ma a Szovjetunióhoz tartozik. A szüleim földművesek voltak, öt gyereket neveltek. Nagyon nehéz idők jártak ránk az első világháború után. Édesanyám 1921-ben meghalt, egyedül maradtunk apánkkal. Korán munkába kellett állnom, úgy dolgoztam, mint egy felnőtt. Túrtuk a földet, állatokat tartottunk, mert az egyik eltartja a másikat. Hamar megtanultam félteni a termést a jégesőtől, az állatokat a dögvésztől. A falu határán túl megszűnt a világ. A ház, ahol laktunk, nem volt nagy, mindössze két szoba, konyha. Fából és sárból készült, arrafelé úgy építkeztek. Leverték egy sor cölöpöt, a közét kitöltötték fával, aztán az egészet becsapkodták sárral. Kívül-belül olyan szépen lesimogatták, hogy nem is látszott, mi van alatta. A legtöbb parasztnak ilyen háza volt.

Katonakoromig Kolomea volt a legtávolabbi helység, ahová eljutottam. Tulajdonképpen még a falunál is kintebb laktunk, egy tanyán. Gyönyörű vidék volt: sík, mint egy asztal, csak a házunk állt egy kis halmon. Amikor reggelente fölkeltem, nagyon-nagyon messze elláttam. Tavasszal már korán megszólaltak a bóbécek, pacsirták, kivirágzott a rét... Nagyon szerettem ezt a helyet.

Anyám halála után apám újra megnősült, egy özvegyasszonyt vett el, akinek már volt egy lánya. Ettől az asszonytól még két gyerekük született, így tízen laktunk egy fedél alatt. De megvoltunk. Úgy nőtem bele a munkába, hogy észre se vettem. Faluhelyen ez mindenütt így van a világon. Az állat nem kérdezi, hogy szombat van-e vagy vasárnap, az enni akar. Volt tehenünk, birkánk, nem sok, de meg lehetett élni belőle. Hányszor fölkeltek hajnalban, hogy legeltessem meg a libákat, hajtsam ki a juhokat! Mire nyolc óra lett és iskolába kellett mennem, már el is fáradtam. Vagy babot hoztak este, egy szekérre valót, és reggel, még alig virradt, már azt szemezgettük...

Apámnak tizenöt hold földje volt, de nem egy tagban, hanem szanaszét a határban. Attól függően, kitől mit örököltünk. „Ez az öreganyámé, ez a Wojtek bácsié”... - így emlegettük. Kitűnő földek voltak, feketébbek, mint itt a Kisalföldön, pedig ez is nagyon jó. A búza embernagyságúra nőtt, föl is lehetett használni minden milliméterét, nem úgy, mint manapság, amikor a felét elégetik a tarlón. A szárából zsúpoltunk, a töreket megették az állatok, szalma is került belőle. A gabonát Kolomeába vittük a piacra, bár a legtöbbet magunk éltük föl. Teljesen önellátóak voltunk. A malomban szortírozták a lisztet, attól függően, milyen finomra akartuk őrletni, a molnár levette a maga részét, aztán vihettük: megvolt a télirevaló.

- *Az iskoláit hol végezte?*

- Ott helyben. Ez egy kicsi, de szétszórt település. Nem volt könnyű bejárni, különösen ősszel és télen. Rendes út nem volt, csak amit a kocsik vágtak. Eső után térdig ragadtunk a sárba, télen a hóba. Autónak hírért sem hallottuk, a bicikli is ritkaságnak számított még. Később aztán lett buszjárat Kolomea és a nagyobb városok között, de a rossz utak miatt felénk akkor sem jutott el. Három kilométert gyalogoltam reggelente az iskolába, rendszerint hajnali munka után, mégsem szívesen mulasztottam. Kár, hogy csak hatosztályos volt az iskola, mert máig sincs magasabb végzettségem.

A jakubowkai iskolában az ukrán gyerekek voltak többségben. Mégis, fele-fele arányban tanultunk lengyelül és ukránul, mert a távolabbi nagyvárosok hivatalaiban a lengyelt követelték meg mindenkitől. Az ukránok berzenkedtek is ez ellen, de hát így írták elő magasabb helyeken. Én az egész nemzetiségi vitát kívülről figyeltem: anyám ukrán volt, apám

lengyel, szóval kevert família. Nekem egyformán jó és rossz volt mind a kettő. Az egész faluban alig lehetett tiszta lengyel családot találni. Én ma is ugyanolyan jól beszélek, írok ukránul, mint lengyelül. A rokonokkal is ukránul levelezek, mert amikor lengyelül írtam, visszajött a posta.

Nem voltak veszekedések a náció miatt sem az iskolában, sem a faluban. Az ukránok ugyan néha morgolódtak, több jogot követeltek, de ez csak afféle hőzöngés volt. Megengedték például nekik azt is, hogy külön leventeservezetük legyen, ukrán oktatóval, saját egyenruhával.

A fiatalság sűrűn összejárt, néha mulatságot rendeztek, ezekre én is be-bejártam a tanyáról. A szövetkezet olvasótermet tartott fenn, vásárnaponként idejárt a nép, elsősorban a férfiak. A lakosság zöme görög-katolikus volt. Nem pravoszláv! Ezt gyakran összekeverik! A mi családunk azonban római katolikus. Jakubowkában nem volt templomunk, ezért Obertinbe kellett misére járni. Nem volt ez távolság: tíz-húsz kilométer. Sokszor még gyalog is megtettük, ha nem akadt jármű. Ma már sokkal kényelmesebbek az emberek: ha egy kilométert kellene gyalogolni, már buszra ülnek. Igaz, más világ volt az, más vidék. Homokért huszonnégy kilométert szekereztünk a Prut partjára, kavicsért csak tízet a Dnyeszterhez.

Nehéz ennyi év után a hétköznapiakra visszaemlékezni. Akkor összefolytak a napok, természetesnek tűnt minden. Meg sem fordult a fejemben, hogy egyszer valaki meg fogja kérdezni: hogyan éltem Lengyelországban. Egyformák voltak a hetek, a hónapok. Munka, munka...

Azért nem volt rossz világ. Abból éltünk, amit megtermeltünk, láttuk a munkánk eredményét. A hatóságok nem zargattak bennünket, nem jártak a nyakunkra hivatalnokok, csendőrok. Igaz, nem is adtunk rá okot. Kemény, de nyugodt életünk volt.

1935-ben bevonultam katonának. Huszonegy éves voltam, a sorozás után ősszel mindjárt be is hívtak. Stanislauba, a 6. huszárezredhez kerültem. Két évet kellett leszolgálni. Csak nézem a mostani katonákat: minden vasárnap itthon vannak, gyakran már szombaton is. Bennünket nem engedtek el ilyen sűrűn. Csak a nagyobb ünnepeket tölthettük otthon.

A leszerelés után ott volt a kérdés: mihez kezdjek magammal? Szakmát nem tanultam, bár szerettem volna. Kolomeában láttam az iparosokat: bognárokat, kovácsokat, cipészeket.

- Valami szakmát kellene tanulnom – vettem föl egyszer apámnak, de leintett: - Mi lesz akkor a földdel?

A föld, a föld. Persze, hogy az tartott otthon engem is, mint annyi más fiatal, akinek lett volna pedig kedve kimozdulni a faluja határából. Ebben nincs különbség lengyel, magyar, román között: a fiak dolga régen az volt, hogy engedelmeskedjenek az apjuknak. Emlékszem, egy időben szerettem volna a vasúthoz menni. Személyi igazolványt is csináltattam, pedig ez akkoriban nem volt kötelező, csak azoknak, akik közszolgálatot vállaltak. Nem sikerült ez sem. A vasút továbbra is nélkülem járt, távol a tanyától. Apám nem engedte, hogy „elcsavarogjak”.

- *Aztán jött a háború...*

- Nekem 1939. augusztus 24-én kellett volna bevonulnom tartalékos katonai szolgálatra. A behívómat azonban visszavonták. Augusztus 28-án este 10 órakor jöttek, hogy most aztán azonnal... Ennyire nem számítottak a háborúra. Hitler elaltatott minket a meg nem támadási szerződéssel, s így lett belőle mindjárt hadüzenet nélküli világháború.

Nagy ellenállás volt Wroclaw és Poznan környékén – ez akkoriban Németországhoz tartozott – de hiába, nem voltunk fölkészülve a háborúra. Meg aztán, sajnos akadtak árulók is. A német betelepültek, például, akik közül sokan éltek Kolomeában is. Ezek gyakran cserbenhagytak bennünket, elárulták, szabotálták az ellenállást. A kormányban ugyancsak voltak németbarát elemek. Befurakodtak a legfontosabb hivatalokba, s a döntő pillanatokban bénították meg a cselekvést. Akkor bomlott meg a rend nálunk, amikor Pilsudski meghalt...

Persze, könnyű most ítélni. Olvastunk, hallottunk sok mindent ezekről az évekről, talán azt is meg tudjuk már mondani, mit kellett volna tenni abban a nehéz helyzetben. De én, egyszerű parasztgyerek, mit tudtam akkor a világról, és mit tudtak azok a politikusok, akiket az orruknál fogva vezetett a Führer? Találgatom azóta is, mit rontottak el a lengyelek? Az itteni kollégáimmal ritkán hozzuk szóba ezeket az éveket, őket a saját frontélményeik foglalkoztatják. Néha összegyövünk a sógorommal, aki szintén lengyel, és újra visszapörgetjük az eseményeket, mintha bármit is számítana a mi filozófálásunk.

Ami megtörtént, megtörtént.

Én a pioníroknál szolgáltam, ez a huszárokat segítő utászalakulat volt. Az első bombázókat szeptember 1-én láttuk meg Stanislau fölött. A gyalogosok nem jutottak el ideig, de a gépeik minden nap tiszteletüket tették, és jól megszórták a várost. Nem jött sok, öt-hat mindössze, de az is elég volt. Módszeresen verték szét a lengyel fővonalakat. Lwów, Stanislau, Kolomea felé volt egy fontos vasúti híd, ezt állandóan bombázták, de nem találták el. Legalábbis addig megmaradt, ameddig mi ott voltunk.

A háború ennyit jelentett számunkra: bombák, légiriadók, elsötétítés, romba dőlő épületek. Harckocsik, gyalogos csapatok itt már nem mutatkoztak, persze nem is hiányoztak egyikünknek sem.

Aztán jöttek az oroszok is... Első gépeik szeptember 16-án jelentek meg a fejünk fölött. Emlékszem, szép napos reggel volt, szóltak a szirénák, s fönt, egészen magasan, ezüstös gépek húztak. Addig a német minden nap támadott, azután már nem. Megszűntek a légitámadások. Az oroszokkal nem bocsátkoztunk harcba. Ők csak jöttek, jöttek, s akit találtak, lefegyvereztek. Aznap délután már fölcihelődtünk, s kaptuk a parancsot, hogy indulni kell a román határ felé. Szeptember 16-án este indultunk hát el és 19-én két óra tájban léptük át a magyar határt Körösmezőnél. A civilek közül a gazdagabbak Romániába mentek, a kormány után. Mert már szeptember 1-én megkezdődött a menekülés. Románia két hét alatt megtelt. Ide nem mehettünk. Akkor hát Magyarországra. Sokan mondogatták: - Nem lesz ebből semmi, karácsonyra hazamegyünk. Szépen megvárjuk a háború végét, még örülhetünk is, hogy kimaradunk belőle. Néhány hónap, s otthon leszünk.

Maga az út nagyon keserves volt. Beregszászig autón, lovon, szekerekben jöttünk. Stanislautól a határig nem volt megállás. A kocsikkal, autókkal igen sok bajunk akadt. Napokig álltunk az eső miatt Körösmező és Huszt között. Mozdulni sem lehetett a sártól, a szerencsétlen lovak csak erőlködtek, húzni nem bírtak. Mellettem fordult be a szakadékbba két ulánus altiszt. A fák sem tudták fenntartani őket. Eltűntek a mélyben lovastul, szekerstül. Szörnyű, hogy harc nélkül is milyen veszteségeink voltak, a rossz idő, a menekülés szervezetlensége miatt. A senkiföldjén bukdácsoltunk a havasok hágoín. Legalábbis úgy éreztük, hogy már sehová sem tartozunk és senkire sem számíthatunk. Az eső átjárta a ru-

hánkat, az ellátás akadozott, aludni nem tudtunk – ennyi elég a rossz hangulathoz még háború nélkül is.

Szeptember végén, kéthetes vánszorgás után érkezünk meg Beregszászra. Leadtuk minden felszerelésünket aztán vagonokba szálltunk. Pesten tejjel, zsömlével kínáltak meg az egyik pályaudvaron. Volt idő elfogyasztani: a cukorrépa szállítások miatt igen gyakran félrelökték a vonatot, valamelyik mellékvágányra. Unalmas időszak volt. A városok tetőit, tornyait bámultuk a vagonokból. Kiszállni, elmáskálni nem lehetett, mert senki sem tudta, melyik percben, melyik órában indulunk tovább.

Egy reggel, úgy hat óra tájban érkezünk meg Eszterháza állomásra, a mostani Fertőszentmiklóstra. Délig ott rostokoltunk. Leugráltunk, mindenki máskált, amerre látott. Kegyetlen hosszú volt a vonatozás, szinte semmit sem láttunk még Magyarországból. Most mindenki kóstolgatta a levegőt, a környék látványát, és nem utolsósorban a bort, pálinkát, amit egy-egy idevalósi ember kínálgatott.

Végre megjöttek a katonák Sopronból. Akkor aztán kiszedtünk mindent a vagonokból, s elindultunk a tábor felé, ami ott volt Fertőszentmiklós mellett három kilométerre. Végig gyalog mentünk, de a Kárpátok-béli meneteléshez képest ez már könnyű vasárnap délutáni séta volt.

- *Milyen volt a táborélet?*

- Mi érkezünk elsőnek ide, 1939. október 2-án. A tábor körülbelül három-négyszáz méter hosszú volt, korábban gazdasági majornak használták. Teljesen üres volt, amikor odaértünk. A közepén két nagy istálló, nádfedeles. Egyetlen család lakott az egész majorban. A nyáron még tele voltak az istállók állatokkal, de mi már csak vakondtúrásokat találtunk. Szögesdrótot sehol sem húztak ki, mindössze a katonaság jelenléte figyelmeztetett, hogy ez mégsem egyszerű mezőgazdasági telep. Az istállókból alakították ki a barakkokat. Nehezen rendezkedtünk be, mert azelőtt csak az állatok kényelmével törődtek itt. Magunk kapartuk össze a komfortot, hogy legalább a telet kihúzzuk valahogy. A harctérnél persze jobb világ volt, de senki sem tudta, meddig tart, mi lesz utána.

Találtunk egy kazal szalmát, abból igyekeztünk fekhelyeket berendezni. Félig szedtük szét a kazlat, de annyi pénzmapatkány szaladt ki alóla, hogy számolni sem lehetett. Szétrágták a szalmát, tiszta törek volt az egész. A maradék alattunk törött össze. Ha kiment az ember éjjel vizelni,

mire visszajött, a fölrázott matrac tiszta üres volt. A szomszéd elhadarta magának a szalmát. Egyszóval, majdnem a pusztá földön aludtunk, nem véletlen, hogy ízületes vagyok.

A barakkokat deszkapalánkkal osztották fel részekre, külön „termeket” alakítottak ki. Később aztán, amikor kevesebben lettünk, az egyik kuckóból kantine, a másiból kápolna lett. Végül már akkora rész szabadt fel, hogy színházteremnek is jutott.

Az első időkben nagyon rossz körülmények között éltünk. Hiába, az istálló az istálló, akárhogy próbálja is lakhatóvá tenni az ember. A nagy hodály kifűthetetlen volt, éjjel a betonon aludtunk. Nem csoda, hogy reggelre odafagyott a hajunk a jászolhoz. Négyesével, ötösével bújunk össze a takaró alatt, s olyan párárt leheltünk, hogy minden zúzmarás lett. A szél befűjt az ajtón, behordta a havat, de senki nem mert felkelni éjjel, hogy jobban betámassza az ajtót. Nem is lehetett: alig tartotta valami a keretét. Hiába tettünk panaszt, a helyzet nem változott. Kifogásoltuk az étel minőségét is – eredménytelenül. Majdnem minden reggel kolbászt kaptunk reggelire, gyakran romlott volt. Odavittük egyszer a parancsnokhoz, az egyik főtörzssörmeisterünk jól tudott németül. A parancsnok elővett egy kést, levágta a kolbász szélét, megkóstolta:

- Das ist gut! Das ist gut!

Mit lehetett csinálni? Előfordult az is, hogy három napig jóformán nem kaptunk semmit, mert hófűvás volt, és nem tudott kijönni az autó. Tartalékunk nem volt, teán éltünk, meg ételmaradékon. Sokszor kaptunk rántottlevest is, amittől szintén nem lehetett megerősödni.

A legfőbb ellenség azonban az unalom volt. Olvasni nem tudtunk, mert nem volt annyi könyv. Kártyázni nem szerettem, legfeljebb sakkozni ültem le néha. Az első hetekben elkezdünk franciául tanulni, de megszökött a tanár, aztán ez is abbamaradt. '39 telén magyar szótárakat hozattunk, hogy végre megértsük, amit mondanak. Könyvből már egészen jól tudtunk aztán társalogni, de a katonák beszédét képtelenség volt megérteni. Egyszer is kimentünk Sopron-pusztára dolgozni. Valaki rám szólt:

- Há misz?

A zsebemben volt a szótár, kerestem a szavakat, de nem találtam.

- Hun van? - ezt sem értettem. De aztán hamar megtanultuk, mert rákényszerültünk. Egy gazdatiszt tudott franciául, az első időkben vele

beszélgettünk. Volt egy zászlósunk, az németül csevegett valamelyik földbirtokossal. Amikor annyira haladtam a magyar nyelvben, engem vittek be a társaim Sopronba, ha vásárolni akartunk.

Szinte a megérkezésünk pillanatától kezdve megkezdődtek a szökések. Eleinte nem volt nagyon nehéz, mert szögesdrótot sem húztak a tábor köré, az őrség is csak ímmel-ámmal vigyázott ránk. De annyian megszöktek az ősszel, hogy karácsonyra már csak két helyiségben laktak lengyelek. Ezt már nem nézhették tovább a magyarok. Az őrséget megszigorították, és minden este létszámellenőrzést tartottak. De csak jelentették reggel: éjjel megint eltűnt húsz-harminc ember. Este még stimmel a létszám, reggel már hiány volt. Ismét megerősítették az őrséget: az épület sarkainál egy-egy őr, az ajtón kívül és belül is egy-egy, valamennyien viharlámpával. És mégis, mire reggel lett, megint hiányoztak huszan. Érdekes, ugye?

A végén már a latrinára is csak őr kíséretében mehettünk. Meg Elég humoros látvány volt: megy a katona, már tolja le a gatyáját, mögötte az őr a viharlámpával... És a másik csak akkor mehetett ki, amikor ezek visszajöttek. Ennek ellenére mindig hiány volt.

- *Hogyan tudtak ennyi szökést megszervezni?*

- Nagyon szellemes trükköt találtunk ki. Említettem már, hogy két helyiséget kápolnává és színházteremmé alakítottak át. A színpad alatti rész üres maradt. Bejött ide napközben a lengyel egyet imádkozni. Az őrség ezt nem figyelte: imádkozni csak szabad?! Az illető gyorsan bebújt a színpad alá, s ott maradt addig, amíg fel nem vette az őrség az éjszakai alakzatot. A kápolnát ugyanis éjjel már nem őrizték. Akkor aztán gyorsan kiugrottak az ablakon és elszeleltek. De hogy stimmel mégis a létszám?

Délután már tudták a lengyel irodában, hogy hányan fognak megszökni. Megbeszélték, ki kinek a nevét mondja be. Az emberek általában sokat mászkáltak, egyik helyiségből a másikba, latrinára, a konyhára. Este volt sorakozó, addigra viszont rendnek kellett lenni: jött a névsorolvasás. A hálókat elválasztó deszkákat ki lehetett billenteni a helyükből, s ott egy ember könnyen átmászhatott. A tiszt végigment a névsoron – mindre volt jelentkező. Kiment az ajtón, át a másik helyiségbe. Addigra az onnan hiányzó emberek is átmásztak a falon. Itt is stimmel a létszám,

a harmadikban is. Akkor megszámlolták még egyszer: először kettesével a sorokat, aztán név szerint. Megint nem volt hiány. Egyszer, amikor ment kifelé a parancsnok, kifütyülték. Hátra fordult:

- Ki merészelt fütyülni?

Nem jelentkezett senki.

- Fütyüljön még egyszer!

Fütyült. Sötét volt a priccsek között, semmit sem lehetett látni. Így ment ez sokáig. A parancsnok majdnem megőrült az idegességtől: személyesen számolja meg a társaságot, reggelre mégis hiányzik majdnem harminc ember, s akkor még fütyörésznek is...

A szökéseket a lengyel tisztek jelentették. Ez kötelességük volt. A vége az lett, hogy behívtak egy szlovák idegorvost, aki az asztal tetejéről szónokolva elmondta, hogy nem kell ilyen trükköket kitalálni, ez nem méltó katonákhoz. Aki haza akar menni, mehet, de csak a német megszállás alá, orosz zónába nem.

Akadtak közöttünk német ajkú, német érzelmű lengyelek, ezek még aznap délután jelentkeztek. Estére pedig befűjták, hogyan szöktek meg olyan sokan idáig. Tépte a haját az őrsparancsnok. Természetesen azonnal vége lett a nappali imádkozásnak. Akit rajtakaptak, lefogták, fogdába dugták.

Azután az eltávozást használták ki a szökésre. Kimentek tízen-húszan Fertőszentmiklósról ebéd után. Estére ketten-hárman visszatértek, leadták az összes kimenőcédulát. Az örök csak azt figyelték, hogy az összes cédulát leadják-e, az embereket nem számolták meg. Hónapokig ez ment. Később aztán rájöttek erre is, és megszüntették a kimaradást. Csak a tisztek mehettek ki. Annyi tiszt lett hirtelen a táborban, hogy csuda. Nádvesző, fehér kesztyű – tisztí köpeny, sapka: ezek voltak a kellékek. Két kantinos hozta vissza a ruhát Fertőszentmiklósról. Kimentek a szökevények a faluba, ott átöltöztek civil ruhába, aztán mentek tovább. A kantinosok hatalmas bőrröndökkel jártak az üzletekbe, elérték bennük a tisztí ruhák is. A legfontosabb a köpeny és a csillagos sapka volt. Alatta már akármi lehetett.

Sokat beszélgettünk lefekvés után. Latolgattuk az esélyeinket. Sokan elkeseredtek, igen sötéten látták a jövőt. Nehezen viselték a bezártságot, még ezt a viszonylag liberális fogságot is. A harcok még folytak nyuga-

ton, még létezett a Sikorski-hadsereg, de amikor a németek elfoglalták a Benelux-államokat, már csak Irakban, Iránban lehetett keresni lengyel zászlót. Ide már nagyon kevesen jutottak el tőlünk.

Az egyik tiszttel sokáig leveleztünk, én továbbítottam a leveleit Lengyelországba, az anyjához. Érdekes neve volt ennek a tisztnak: minden levelét úgy írta alá, hogy „Anton Nie Mrucz”, vagyis Ne Mormolj! Ez úgy ragadt rajta, hogy egyik este lámpaoltás után ismét beszélgetni kezdtünk. Rossz napja lehetett Antonnak, mert ránk szólt: csend legyen! Valaki meg visszaszólt: Ne morogj! Persze, az illető nem tudta, hogy egy tiszt figyelmeztette... Sokáig leveleztünk még a háború után is. Megnősült Angliában, aztán már nem hallottam róla többet.

- Gondolom, egy idő után ön is munkát vállalt valamelyik faluban.

- Igen. Dolgozni akartam, nagyon untam már a táboréletem. Untam a katonasapkákat, a tiszti humort, a legénységi kosztot, a barakkéletem. 1940 nyarán kimentem néhány gazdához, decemberben pedig Kapuvárra kerültem a lengyel hadsereg lovaihoz. Egy kovács segédje lettem. Látták rajtam, hogy értek a lovakhoz, nem félek tőlük. Apám a lovaságnál szolgált, kicsi gyerekkoromtól kezdve lovakkal dolgoztam, jól is néztem volna ki, ha megijedek tőlük. A kovács is hamar tapasztalta, hogy tudom, a fogásokat: elég, ha a ló lábát megfogja valaki, a mozgulatból észre lehet venni, hogy ért-e hozzá, vagy sem. A magyar ló is ugyanúgy viselkedik, mint a lengyel, tehát amit az ember odahaza megtanult, itt is tudta hasznosítani.

Vasárnap is dolgoztunk, mert a katonai lovakra állandóan szükség volt. Azokat mindig hajtották. Megsokalltam a sok vasárnapi műszakot – a lengyel nép igen szentes, a vasárnapot sohasem tölti munkával – meg aztán rosszul is fizetett a kovács. Átmentem egy kapuvári gazdához. Másfél évet szolgáltam nála, aztán Varga-pusztára szegődtem el. Már azt hittem, hogy megúszom a háborút, amikor jött a parancs, hogy az összes lengyelt Fertőszentmiklósra kell szállítani. Bregencben akkor már román foglyok voltak, oda nem mehettünk vissza. Kijött egy csendőr minden házhoz, és lelkére kötötte a gazdának, hogy ahol csak lengyel van, azt mind be kell szállítani a szentmiklósi táborba. Hát, mit csináljunk, elindultunk mi is, a Najdek barátommal. Szerencsére volt egy állatorvos barátom a faluban, aki azt mondta, hogy ne vigyek be semmit a

táborba. Kössem össze a holmimat egy nagy batyuba és hagyjam nála. Be is raktunk mindent a nyárikonyhába, s csak úgy, üresen, bekocogtunk a táborba. Őrség már nem volt, ott, azok elszeleltek. Csak lengyel katonák nyüzsögtek mindenfelé. Bejelentkeztünk az irodán, fölírták a nevünket, azt is csak az ebéd és a zsold miatt, aztán intettek, hogy mehetünk.

- Hát a szállás hol lesz?

- Menjetek hátra!

Hátra, de hová? Minden zsúfolva volt. Az emberek mint a fecskék dugdosták ki a fejüket az emeletes priccsekről. Ide még valakit begyömszölni? Hát itt talán már a tetű sem él meg, ilyen szorosan. Eredetileg magtárak, pajták voltak ezek az épületek, most majdnem szétvetették őket az emberek.

- Én itt nem maradok – gondoltam magamban. – Nem azért jöttem el négy éve a táborból, hogy újra megtettesedjek, hogy újra ellopják mindenemet. Ráadásul kutya hideg van, a barakkokat nem fűtik.

Kiséáltam a kapu elé. Egy német dzsip állt ott, csak a sofőr őrizte. Kérdezem, hová megy.

- Nach Csorna.

Jól van, az nekem éppen megfelel. Megvártam, amíg kijön az autószerelőtől a német tiszt, s mondom neki, hogy Kapuvárra szeretnék menni. Azt mondja: tessék. Odaült a sofőr mellé, a magyar autószerelő pedig mellém, hátra. Nem szólt a német semmit, pedig biztosan látta, hogy lengyel vagyok. Kapuváron intettem, hogy le szeretnék szállni. Megálltak, én megköszöntem és hazajöttem. A Najdek komám valami motorbiciklivel lépett meg. Azután hetenként hol az egyikünk, hol a másikunk ment vissza megnézni, mi újság.

Egy barátom az irodában dolgozott. Egyik nap figyelmeztetett, hogy keresnek minket, vigyázzunk, mert minden héten visznek el embereket Németországba. Azt mondta, úgy tekintenek minket, mint katonaszökevényeket. Később olyan hírek jöttek, hogy valami betegség ütött ki Ausztriában, és több lengyelt már nem deportálnak. Erre elhoztuk a batyunkat az állatorvostól és többet már nem is mentünk vissza a táborba. Nekünk szerencsénk volt. A háború után beszéltem egy öreggel, akit elvittek a nyilasok. Azt mondta: egyetlen napon múlt, hogy nem halt meg. Ha egy napot késnek az amerikaiak, elpusztul, olyan gyenge

volt a koszt. Halálra ítélték azt a szállítmányt. Az utolsó napokban már csak támolygott, úgy tudott menni, hogy a falat fogta. Éreztem én, hogy nem szabad elmenni. Ennyi gyötrelem után hinni a németeknek? Hiszen amit azok Európával csináltak...

- *A háború után meg sem kísérelt hazamenni?*

- Sokáig nem kaptam hírt otthonról, a táborban egyáltalán nem. Egyszer aztán, amikor kint dolgoztam, írt valamelyik testvérem. 1944 elején még leveleztünk, aztán 47-ig nem jött semmi. Két évvel a háború után kaptam vissza egy kötegben az általam írt leveleket. Visszajöttek azzal a bélyegzővel, hogy „*A postaforgalom szünetel*”. Nem tudtam, most merjek-e írni, vagy nem. Magyarországon már kezdtek rendeződni a dolgok, nehéz volt elképzelni, hogy Ukrajnának ezen a részén nincs postaforgalom. Valaki azt tanácsolta, hogy oroszul írjak, akkor talán jobban megkapják a levelet. Úgy is lett. Egyszerre nem volt fennakadás.

Sajnos, az első levél, ami hazulról jött, apám halálhírét hozta. Szegény, dolgozott, ameddig bírta, a háború alatt is ő tartotta el a családot. Az öcsémet még 1940-ben munkára vitték el a szovjetek. Összeszedték a fiatalságot, az erdészeket, mérnököket, s az Uralban kellett dolgozniuk. A család eléggé szétzilálódott, bár az első időkben még nem kellett kitelepülniük. A németek 1941-ben megtámadták a Szovjetuniót, négy év múlva pedig a szovjet kanyarította vissza magának Galíciának ezt a részét. Csak akkor szólították fel a lengyeleket, hogy aki akar, áttelepülhet nyugatra. Nem volt kötelező, sokan maradtak. Ott élnek az én rokonaim is. Igaz, előfordult, hogy az asszony, meg a lánya elment körülnézni Szi-léziába, a Szudéta-vidékre, s mire visszatért volna, lezárták a határt. A férje és a többi hozzátartozója ott maradt Ukrajnában.

Írtam, írtam a lapokat, és végre Anna nővérem válaszolt. Elmesélte, hogyan élnek, s nekem akkorra elment a kedvem a hazatéréstől. Sokan visszamentek, de főleg csak Lengyelországba. Lvovba és Stanislauba már nem. Mit is kerestünk volna ott? A lengyelek kisebbségbe kerültek, a gyökerek elszakadtak.

Ekkor már Najdek komámnál dolgoztam Kapuváron, mint segédmunkás. Ő asztalos volt, alkalmazhatott engem. 1947 májusában megint visszamentem a kovácsmesterhez, s innen aztán föl is szabadultam. Negyvenkilenctől két éven át hídépítésen dolgoztam, aztán a hansági

kisvasútnál szolgáltam, mint szerelő. Amikor a műhely elköltözött, beléptem a húsgyárhoz, s innen mentem nyugdíjba 1972-ben. Nem esett jól a semmittevés, visszakértem magam. Ráhúztam még hét évet, aztán végleg otthagytam. Nem azért, mert nem bírtam volna még a munkát. De ha most odajött egy fiatal szakmunkás, vagy frissen szabadult ipari tanuló, tizennégy forint órabérrel kezdett. Nekem tizenkettő-ötvenet adtak huszonöt év után, két vizsgára, vezető gépkezelői munkakörre. Micsoda felelősség volt az! Csak éppen nem becsülték meg. Hát akkor minek maradjak tovább?

- *A családjáról mit tudhatunk meg?*

- A feleségemmel Kapuváron ismerkedtem meg. Szanyi lány volt, sűrűn bejárt ide, aztán valahogy összehabarodtunk, s elvettem feleségül. 1948-ig semmi bajom sem volt a lengyel állampolgárságommal, de azután egyre sűrűbben kezdtek el piszkálni. A háború után ugyan kaptam személyi igazolványt, de az csak olyan ideiglenes papír volt. Tartani kellett tőle, hogy a feleségem elveszti a magyar állampolgárságát a házasságunk miatt. 1948 karácsonyát végig sírtuk. Ott könnyeztünk a karácsonyfa alatt, mert megmondták, hogy ha nem tudok rendes iratokat előteremteni, negyvennyolc órán belül kitessékelnek a határon. Utána még sokáig zaklattak. Két éven keresztül jelentkeznem kellett a rendőrségen, mint valami priuszos betörőnek. A háború alatt sem szenvedtünk el ilyen tortúrát. S akkor már velünk élt az idős nagymama is.

Örökös bajom volt a névírással. A lengyel másképp írja az sz-t, mint a magyar. Voltam én minden, csak győztem kibetűzni. Művészet úgy kifordítani egy nevet, ahogy az enyémet kifordították.

Dolgoztam, dolgoztam, s jártam a rendőrségre. Kétszer is próbáltam papírokat szerezni, honosítani magam, de mind a kétszer visszadobták a kérelmemet. 1949-ben aztán végre jött egy illető, aki részletesen kikérdezett – pedig minden adat ott állt előtte – és megígérte, hogy hamarosan megkapom az állampolgárságot. A magam ostoba fejével hittem neki, mégis tíz évet kellett várnom rá, hogy az ügy elintéződjön. Talán még ma sem lenne személyi igazolványom, ha nem segít a húsgyár igazgatója. Bejött egyszer éjszakai műszakba, körbejárta a gyárat. Elkezdtünk beszélgetni. „Hogy van, hogy van?” Rávágtam:

- Rosszul.

- Nocsak. És aztán mi a baj?

Elmeséltem a kálváriámat.

- Szólhattak volna előbb is – mondta.

Pesti ember volt, minden héten hazajárt. Vasárnap este visszajött, megkeresett:

- Hétfőn reggel utazzon föl Pestre, a Gorkij fasor 18-ban várják. Ott fogják az engedélyt megadni.

Egy hét múlva hívtak a tanácshoz aláírni a személyi igazolványomat. Szerettem volna valahogy meghálálni az igazgatónak, de majdnem megsértődött. Nem fogadott el semmit. Addig az útiköltségre jó sok pénzünk elszállt. A lakhatási engedélyért is kifizettem évente százötven forintot. Megkeserítette a szám ízet ez a huzavona: hát tehetek én arról, hogy lengyelnek születtem? Nem mentem haza, hát jól van, attól még nem lettem kém... Ha a háború alatt nem gyanúsítottak, nem abajgattak, most miért nem élhetek úgy, ahogy szeretnék, ahogy a született magyarok élnek?

Ilyenkor néha megfordult a fejemben, hogy talán jó lett volna hazamenni. Egy lengyel tanár karambolozott a közelben a hatvanas évek elején. Amíg az autóját meg nem javították, nálunk lakott a családjával. Nagyon összebarátkoztunk. 1966-ban, amikor először kimentünk látogatóba, Krakóból telefonáltam nekik. Eljöttek értünk autóval, ők is vendégül láttak. Együtt utaztunk el Czeszochowába. Éppen búcsú volt.

Nehéz ezt az élményt elmesélni. Legalább ötvenen voltak a háznál, ahol vendégeskedtünk, de ezek semmi szeszt nem ittak. A feleségem állandóan csak csodálkozott: - Ott csak sírni lehet. Hogy ezekben a lengyelekben mennyi hit van! – mondogatja azóta is – És milyen nyugodt emberek, pedig sosem volt olyan jómód, mint nálunk. Mindenre ráérnek, nincs az a sietés, kapkodás, mint idehaza.

Látja, ha van különbség a lengyelek és a magyarok között, akkor ez a káromkodás. Ez nekem mindig is furcsa volt. Megszokni sohasem tudtam. A munkahelyemen sokszor hallottam: ha kellett, ha nem, káromkodtak, szitkozódtak. Ma meg aztán különösen gyakran elkanyarítják, már a gyerekek is. Amikor kint jártunk Lengyelországban, fiatal munkásokkal találkoztunk. Ha hiszi, ha nem, a vonaton végig csak a Szűzanyáról beszélgettek. Katowicében szálltak föl, akkor járt ott Wyszyński bíboros. Erről is sokat beszélgettek:

- Te hol voltál?

- Egy fára másztam föl, hogy jobban lássak...

Csupa ilyen szép dolgokról beszélgettek. Nálunk meg azt hallja az ember, hogy az egyik nagyobb trágárságot akar mondani, mint a másik. Négyyszer jártam Czestochowában. Híres búcsújáró hely, ott reggel öttől késő estig nyitva van a templom. Még a kápolnája is kétszer akkora, mint a kapuvári templom, maga a bazilika pedig hatalmas. Állandóan tömve van emberekkel, köztük igen sok fiatallal. Még a gyerekeket sem kell fegyelmezni, nem csipkedik, lökdösik egymást. Nemcsak a templomban, az utcán sem. Sok magyar elcsodálkozott már ezen. A diákok mielőtt iskolába mennek, betérnek a templomba, a szünidőben is. A munkások szintén. S az Úrnap ott valóban az Úr napja. Csütörtöktől kezdve pirosbetűs ünnep, minden áldott nap körmenetet tartanak. Elöl megy két testőrfele, ők vezetik a menetet. Mögöttük sok gyerek, majd a papok, égő gyertyával. Aztán az elsőáldozók, kezükben kis kosárka, tele rózsaszirmmal. Az oltáriszentséget akkora baldachin alatt viszik, mint ez a szoba. A gyerekek – valamennyien hosszú ruhában vannak, koszorú a fejükön -, térdet hajtanak, énekelnek. Az asszonyok akkora rózsafüzért vittek, mint ez a szoba és konyha együtt. Virágból rakták ki. Az öt „Miatyánkot” öt asszony hozta, a keresztet pedig egy kislány. Bent, a rózsafüzér közepén három kicsi lány, olyan hároméves forma menetelt. Az egyik kék, a másik fehér, a harmadik rózsaszín ruhában. De még véletlenül sem léptek volna másik lábbal, összevissza! Ezeken a gyerekeken látszott, hogy neveli őket valaki, hogy foglalkoznak velük. A feleségem el is sírta magát, amikor meglátta. Glaukómások a szemei, vigyázni kell a sírással, de ezt tényleg nehéz meghatottság nélkül végignézni.

Négyyszer jártunk Lengyelországban, de az otthoni részen csak egyszer, 1972-ben. Oda ma is ukránul levelezek, szerencsére jól megy, akárcsak a beszéd. Nagy út volt, kétszer is meggondolnám, hogy ismét nekivágjak. Sokat tanakodtunk akkoriban, de végül csak elhatároztuk a dolgot, ha már egyszer ott van a rokonság.

Este tízkor indultunk el Kapuvárról... Pesten az állomáson aludtunk, s mentünk tovább fél 8-kor Lvov felé. Egész nap utaztunk. Úgy érkezünk meg késő este Lvovba, mint akit agyonvertek. De akkor még mindig csak a közelben voltunk, és nem a rokonoknál. Reggelig vár-

tunk, mert úgy volt megbeszélve, hogy az öcsém értünk jön, de valahogy félreértettük egymást. Hiába tekergettem a nyakam, nem láttam sehol. Elindultunk vonattal, meg is találtuk a falujukat, de az állomás legalább tíz kilométerre volt a községtől. Most mit csináljunk? Nekivágtunk gyalog. Egyszer csak megáll mellettünk egy dzsip. Kérdezik, hová megyünk. Jakubowkába, ehhez és ehhez.

- Na, jöjjenek, én vagyok a kolhozelnök.

Jól ismerte az öcsémet, hamar összebarátkoztunk. Csakhogy ő Moszkvába tartott, ezért először Stanislauba ment a dzsip, ott szállt repülőre az elnök. Minket ezzel a kerülővel vitt haza a sofőr. Pár nap múlva, amikor az elnök hazajött, már nem volt gondunk a fuvarra. Tíz napig hordozott minket, egyik ismerőstől a másikig.

Ugyancsak csodálkoztak az iskolatársaim, amikor megláttak. Megismertek, de azt hiszem csak azért, mert híre ment a faluban, hogy jönni fogok. Nem is tudom, melyikünk öregedett meg jobban: ők vagy én. Egyszer például jön velem szembe egy férfi. Mondják a nevét. Öt évvel volt fiatalabb nálam, valamikor együtt játszottunk. Most legalább öt évvel látszott idősebbnek. Szegény, biztos nem ő akarta így. Lehet, hogy az élet jobban megfogta, mint engem. Ezt senki sem tudja előre kiszámítani.

Azóta eltelt tíz év. Lehet, hogy behoztam azt az öt esztendő, sőt még jobban le is hagytam az öregségben.

Kapuvár, 1980

Egy hontalan lengyel, aki magyar

Michał Biodrowicz – Biodrowicz Mihály

Mi tagadás, Mihály bácsi életútját erős kanyarok tarkították, amelyek végén gyakran egy pince vagy italmérés ajtaja volt található. Szokatlan nyíltsággal beszélt elszalasztott lehetőségeiről, de amikor a menekültek nyomát kutatva rábukkantam egy Szigetvár környéki református faluban, távolról sem támadt olyan benyomásom, hogy elégedetlen lenne életével. Elfogadta sorsát és önmagát olyannak, amilyen.

- Leskóban születtem, Lengyelország délkeleti sarkában, 1915. szeptember 7-én. Tízen voltunk testvérek, igen csak szűken laktunk egy kis házban, közel a gyárhoz, ahol édesapám lakatosként dolgozott. Kemény idők voltak, nehezen lehetett munkához jutni. Minden nap rettegték az emberek, mikor mondanak fel nekik. Kicsi volt a gyár, a tulajdonos nem azt nézte, hogy a munkásoknak van-e mit enniük, hanem azt, hogy a válságos időket hogyan tudja minél kevesebb veszteséggel megúszni.

Az első világháborúról csak nagyon halvány emlékeim vannak. Inkább az utána következő harcokról, a polgárháborúról. Talán négyéves lehettem, amikor katonák jöttek be a faluba, disznót, tehenet öltek le, és barbár módon falatoztak az udvaron. Szalmára feküdtek le a házunkban, s csontokkal dobálták az ablakot. Éhesek voltunk, csorgott a nyálunk mellettük. No, akkor adtak néhány falat húst és krumplit.

Az anyai nagyapám volt a községi bíró, neki kellett gondoskodni a rekvirálni való jószágról. Többször előfordult, hogy betörték a kozákok a faluba, s ütötték-verték a népet, ha valaki nem szépen szólt hozzájuk. Olyanok voltak, mint akiknek eszét vették. Nem hiába utálták őket mindenfelé.

Elemi iskolába Lutowiskába jártam. Itt kapott édesapám lakást, amikor ott kellett volna hagynia a gyárat és fuvarozásból élt. A falu nem

messze volt Leskotól. Az első osztályban oroszul, a másodikban lengyelül tanultunk. Írni nem tanultam meg az oroszból egy betűt sem, pedig három évet töltöttem el ebben az iskolában. Csak beszélni tudok. Mi tagadás, nem sok ragadt rám a többi tudományból sem.

Ha jól emlékszem, apámnak valamilyen politikai ügy miatt kellett eljönnie Leskóból. Zúrzavaros évek voltak, nehéz pontosan visszaemlékezni. Elég gyakran sztrájkoltak a munkások. Egy esetre én is emlékszem, mert részt vettem benne: a fűrészgárban beszüntettük a munkát egy hétre. Szabályos bérsztrájk volt, magasabb fizetésért. Egy hét után leverte a rendőrség, de mégis kiharcoltunk néhány zloty emelést.

Sok helyen megfordultam az iskola után. Fiatalon elmentem dolgozni, hogy segíteni tudjak a szüleimnek. Napszámba jártam egy közeli grófi birtokra, aztán a sanoki autógyárba álltam be segédmunkásnak. Hatalmas teherautókat gyártottunk itt, még a kisebb alkatrészek megemeléséhez is jól neki kellett veselkedni. Elfárasztott a bejárás: reggel és este húsz kilométert kerékpároztam hegyes-völgyes úton, esőben, hóban. Mégis bírni kellett, mert nem könnyen lehetett álláshoz jutni.

A sztrájk volt az egyetlen eszköz, amivel operálni lehetett. Mert a fűrészüzemben is hogyan kezdődött? Először még örültem, hogy egyáltalán fölvettek. Egy Kapanejko nevű barátom dolgozott benn lakatosként, tőle kérdeztem meg az egyik este: - Te ott ismerős vagy, nem tudsz egy jó állást? - A gépeket kezelte, ő volt a felelős az egész műhelyért.

- Dehogynem - válaszolta. Szerencséd van, éppen kell egy munkás.

Örültem a nyolcvan filléres órabérnek, szép pénznek látszott az elején. Csak egy-két hónap után jöttem rá, hogy ebből nem lehet megélni. Így voltak vele a többiek is. Nagy zsidó kapitalista volt a tulajdonos, hallani sem akart a béremelésről. Na, akkor jöjjön a sztrájk! Lefújtuk a munkát.

Hamarosan megérkeztek a rendőrök, s megpróbálták betörni a kaput, de nem sikerült nekik, mert jól eltorlaszoltuk. Egy hétig tartottuk magunkat, aztán a rendőrség elfoglalta a gyárat. Végül a tulajdonosnak is engednie kellett: a duplájára emelte meg az órabérünket.

Néhány héttel később Kapanejkót és engem kizártak, mondván, hogy mi kezdeményeztük a sztrájkot. Senki mást, csak kettőnket. Már akkor is balszerencsés ember voltam, és mindössze huszonegy éves...

1937-ig alkalmi munkás voltam, aztán két évig villanyszerelő. Örök is erről egy papírt. Akkor kértem otthonról, amikor Magyarországon iparendélyért folyamodtam.

„Alulírottak, leskői lakosok, büntetőjogi felelősségünk tudatában kijelentjük, hogy az általunk ismert személy B. Stanislav és P. Mária fia, a teljes 1938-as esztendőben és 1939-ben a háború kitöréséig, azaz szeptember hóig az Állami Villamoshálózati Központ leskői és sanoki telepén villanyszerelő mesterként dolgozott. Együttal igazoljuk, hogy nevezett több épület belső villanyszerelési munkáit is elvégezte a rábízott tételben.”

Sokat jelentett nekem ez a papír! Így tudtam munkához jutni a háború után. A gyárakban valamivel jobb volt dolgozni, mint a grófi földeken tengődni. Az emberek jobban törődtek egymással, jobban összetartottak. Szórakozni is eljártunk néha, igaz, nem dárídózni, hanem inkább csak moziba, vagy társaságba énekelgetni.

Amikor beléptem a levéntékhez, már nem ugyanaz a békevilág volt. Egyre jobban féltünk a németek terveitől. 1937 után Hitler már egész nyíltan fenyegetőzött. Nem igaz, hogy a támadás váratlanul jött, számítani kellett rá. Legfeljebb a nap, az óra lehetett kérdéses.

Mi is egyre többet gyakorlatoztunk. Egyszer aztán Przemyśl-be vezényelték a csoportot, az első világháborús temetőbe. A levénték dolga volt ugyanis, hogy minden évben lemossák az idegen katonák sírkeresztjeit, s utána szépen felírják az elmosódott neveket. Itt láttam meg én az első magyar katonasírokat, sajnos nem az utolsókat. Sajnáltuk a magyar katonákat, bár a háborúban az ellenségeink voltak. De hát tehettek ők róla?

Én mindig azt hallottam, hogy a magyarokra nem szabad haragudni.

- *A háború kitöréséről milyen emlékei vannak?*

- 1939 nyarán egyre rosszabb hírek terjedtek el az országban. Nem volt kétséges, hogy a németek készülnek valamire. Emlékszem: augusztus 31-én éjjel kint hasaltunk az iskolaudvaron és hallgattuk a rádiót. Akkor ment ki Hitlerhez egyezkedni a külügyminiszterünk – legalábbis ezt mondták – s vártuk, közöl-e valamit erről a rádió. A hírek helyett azonban egyszer csak repülőzúgást hallottunk, aztán távolról egyhangú dobolást: tam, tam-tam, tam, tam... Már nem tárgyaltak semmiről: a német bombázta a nagyobb városokat.

Bennünket, leventéket egy hídhöz rendelték ki. Azt kellett megvédeni, persze nem a bombázástól, hiszen légvédelmi ágyunk nem volt, hanem a felrobbantástól. Búcsú nélkül jöttem el hazulról, gondoltam, hamarosan fölváltanak minket.

Több, mint egy hétig strázsáltunk a híd mellett. Egyre erősödött a „légiforgalom” a fejünk fölött. Még nem bombáztak, csak földerítettek. Egy ilyen alkalommal észrevettem egy katonasapkát a földön. Jobban tetszett, mint az enyém, ezért fölpróbáltam. Éppen akkor jöttek arra német gépek.

- Dobd el gyorsan, mert ha meglátják, rögtön idepörkölnék! – ordított rám az osztagunk vezetője.

Zöldfülű voltam, eszembe sem jutott, hogy ilyenre is ügyni kell.

Egyszer aztán jött a parancs: - Hagyjátok a hidat, indulás a Kárpátok felé.

És én még el sem búcsúztam otthon! Hiába próbáltam visszakönyörögni magam, a vezető hajthatatlan volt. Csomag, élelem, fõlszerelés nélkül elkezdtük a visszavonulást. Egy erdőben elástuk a puskáinkat. Csak a pisztolyomat tartottam meg, elrejtettem a csizmaszárban.

A Kárpátoknál döntení kellett. Merre menjünk? Romániába vagy Magyarországra? A csoport akkor már feloszlott, ki-ki oda csapódott, ahova csak akart. Azt mondták az idősebbek:

- Ne menjeteK Romániába. Józef Bem Magyarországon harcolt, ott szeretnek bennünket. Nem fognak rosszat tenni ellenünk.

Elindultunk hát a többiekkel. Egy erdõszélen rengeteg katonai holmi hevert egyrakáson: ruhák, sapkák, csizmák. Felöltöztünk rendesen, de tulajdonképpen a kerékpárok izgattak bennünket. Az unokabátyám, Kázmér is velem volt. (Most halt meg, szegény, nem olyan régen. Elütötte egy autó, odahaza Lengyelországban.) Kiválasztottunk egy-egy jó biciklit, gondoltuk, minek gyalogolni, amikor nem muszáj. Így kerekeltünk le egészen a határig. Sokszor kellett tolni is, ez igaz, de a lejtõn legalább behoztuk a lemaradást.

A csendõrök elég gorombán fogadtak. Szlovák gyerekek voltak, papírokat követeltek. Mutattuk, hogy nincs, mi menekülteK vagyunk. Nem hitték el, meg akartak verni, már akasztották is le a karabélyt a vállukról. Elõttünk még nem sokan jöttek át, talán azért voltak olyan bizalmatlanok.

Végül aztán nem bántottak, hanem elvittek Husztra a gyűjtőtáborba. Két hetet töltöttünk itt, jött egy bizottság, nézték a kerékpáromat: hogy kerül ez ide? Hol van róla a tablica? Mert Lengyelországban még a kerékpároknak is szabályos rendszámablájuk volt, fekete alapon, fehér betűkkel.

Csak hebegtem-habogtam. Ha tudtam volna, hogy kis híján bajom lesz belőle, dehogy hozom el azt a kerékpárt..

Csöndörök, lengyel tisztok forgolódtak körülöttünk. Semmit sem értettünk a nagy nyüzsgésből, csak azt láttuk, hogy foglyok vagyunk. Mégis, minden nap tűntek el emberek. Hol több, hol kevesebb. El sem tudtuk képzelni, hová lettek. Egyszer aztán jött egy lengyel policiánt:

- Holnap reggel indulunk Franciaországba. Gyertek ti is! -
Összenéztünk az unokabátyámmal:

- Pénz nélkül?
- Nyugodjatok meg, lesz az is.
- Majd gondolkozunk rajta.

Este aztán valóban tanakodni kezdtünk: menjünk, vagy ne menjünk?

- Inkább szökjünk meg – ajánlotta a bátyám.
- Nem lehet, ott az őr, s látod, mekkora kapu van.
- Öregember, talán elalszik.

Jól kombináltunk, mert az őr valóban elaludt. Akkor mezítláb odaosontam hozzá, kivettem a kulcsot a zsebéből, és hátrálva, állandóan szemmel tartva az öreget, odalopakodtam a kapuhoz. Amikor kiértünk, visszazártam, s átdobtam a kulcsot a kapu fölé. Elvégre becsület is van a világon...

Dehogy megyek én Franciaországba! Elindultam Budapestre, gondoltam, ott majd eltűnök. A vonat tetején utazva érkeztem meg a Keletibe. Nem tartott sokáig a szabadságom: még a pályaudvaron elkaptak és bevittek a tolonházba. Nem volt tanácsos okoskodni.

Rengeteg ember zsúfolódott össze ebben a börtönben. A folyosókon, a cellákban bábeli zűrzavar, mintha a világ összes fegyencét ide hozták volna. Minden nap újabb és újabb civilek jöttek, különféle bizottságok tagjai. Elég gyorsan cserélődött a nép. Végre egyszer jött egy jólöltözött férfi:

- Aki lengyel, tartsa fel a kezét!
- Legalább száz kéz emelkedett a magasba.
- Jöjjenek velem.

Megmosakodtunk, megborotválkoztunk, visszaadták az értéktárgyaikat – már akinek volt, – s akkor elvitték Szentimrére. December 15-ig ebben a táborban szállásoltak el. Jó erős hidegek jártak, nem volt gyönyeletünk. Végre egyszer beállított egy újabb csoport, katonák, papok, civilek. Kiderült, hogy a községek küldöttei. Kérdeztették, ki akar dolgozni. A jelentkezőkből aztán válogattak, aszerint, hogy férfi, női vagy gyerekmunkára volt szükségük. Így kerültem én is Kadarkútra, ahol sok-ezer lengyel megfordult a háború alatt.

Kiosztották a népet gazdákhöz. Én a falu első emberéhez kerültem, 1.60 pengő napszámot kaptam. Sok dolgom nem akadt, többnyire csak hólapátolás, állatgondozás. Rendes körülmények között laktam, megbecsültek.

- *Akkor szerencséje volt. Többen panaszkodtak, hogy az első időkben nagyon kihasználták őket.*

- Nekem olyannyira jól ment a sorom, hogy nemsokára családtag lettem: elvettem a gazda lányát. Igen dörzsölt fickó volt az öreg. Valahol Ausztriában született, de nem osztrák volt, hanem valami horvát származék. Az egész Monarchiát becsavarogta, s végül baromfikereskedő lett. Szépen meggazdagodott belőle. Jól megértettük egymást, engem is be akart venni az üzletbe. Horvátul beszélgettünk, abban az időben lengyelül szinte meg sem szólaltam. Magyarul pedig még egyáltalán nem tudtam.

- Ha vége lesz a háborúnak, elmegyek veled Lengyelországba. Úgy veszik majd a csirkét, mint a cukrot. Mindenki ki lesz éhezve a húsról – tervezgette apósom.

Az biztos, hogy nagyon értette a szakmáját. Hányszor vittük be szánal, kocsival a baromfit a vasútállomásra, s adtuk fel sürgős küldeményként! Néhány nap múlva az öreg egy-egy köteg bankóval állított be a postáról jövet. Nem kellett szűkölködni a lányának sem. Elkényeztetett teremtés volt, s mint utóbb kiderült, a hűség sem volt erős oldala.

Amikor a németek bevonultak Magyarországra, eljöttünk Kadarkútról Nagydobszára. Úgy gondoltam, biztonságosabb lesz itt, ahol senki sem ismer, mert akkoriban kezdték el összefogdosni a lengyeleket. Be mentem a községházára és azt mondtam a bírónak:

- Én lengyel menekült vagyok, jó, ha ezt tudják. De itt nem fogok lengyelül beszélni, csak horvátul, hadd higgyék azt a németbarátok, hogy valahonnan délről jöttem.

Kértem, hogy ne áruljanak el. Nem is esett bántódásom, sem nekem, sem a családomnak. Két gyermekem volt már akkor. Hanem, ha bántódásom nem esett is, a feleségemmel történt egy és más. Gyakran jártak hozzánk német katonák. Többnyire bort vettek, volt hátul a pincében elég. Akadtak a katonák közt csinosak is. Azt mondja egyszer az egyik: „Wein, bitte!” És mutat hátrafelé.

Hát, jól van, igyatok, a fene essen belétek. Csakhogy, amíg én lent jártam a pincében, ezek megoszták a feleségemet. Az meg nem tiltakozott.

Eltelt néhány hónap, bejöttek az oroszok. Azok között is voltak jóvágású fiúk, akik szerették a bort. Az elsőt még a harcok idején láttam meg az udvarunkban.

- Nyemci jeszt? – tette föl a szokásos kérdést.

A házban nem volt, de a falu határában még elég szaporán visszalődtek. Az orosz intett, hogy menjek vele. Nagyon örült, hogy szláv szót hallott.

- Dehogy megyek én – mondtam neki. Nálad van puska, nálam nincs. Menjél előre, aztán majd jövök.

Ez kiszaladt, csatlakozott a többiekhez. Lődöztek vagy tíz percig, aztán csend lett. A németek elpucoltak.

- Ti kharós cselovek – jött vissza az orosz. – Davaj, pity!

Elmentünk végig a pincesoron, ittunk, ameddig bírtunk. Eljöttek máskor is.

- Ti ócseny kharós cselovek. Brat! Davaj, pity!

Azt hiszem, akkor szoktam rá az ivásra. Nem lehetett nemet mondani nekik. Olyan jóba lettünk, hogy alkalmaztak tolmácsnak. Másfél évig jártam velük lovat, tyúkot, búzát rekvirálni. Mindent, ami csak a szovjet hadseregnek kellett. Nem volt népszerű feladat, de én igyekeztem igazságos lenni. Azt hiszem, az is voltam, különben most nem lennék itt. Már régen agyonverték volna a Vörös Hadsereg elvonulása után. Ráadásul az egészet ingyen csináltam, semmi fizetséget nem kaptam. A nyugdíjamba sem számították bele azt a másfél esztendő, ezért kapok csak kétezer valahány forintot. A földosztáskor kaptunk egy kevéske földet, azt műveltem, amikor nem kellett tolmácsolnom. De csak egyre jöttek:

- Perevodcsik! Ggye perevodcsik?

Nem lehetett bírni velük az ivást. Harminc-negyven helyre is elmentünk egy nap, s ezek mindenütt ittak. Én az első óra után mindig kiementem a vécére, és kiköptem, ami a számban volt. Ki győzte volna ezt a rengeteg bort meginni? Pedig szerettem a bort, talán ezért is maradtam itt, Magyarországon. Az oroszokkal szoktam rá az ivásra, előtte mindig tudtam a mértéket. A jó bor azonban egyre csábítóbb lett, s ilyen Lengyelországban nincsen. Tetszett ez az élet, gondoltam, minek menjek haza. Levelet sem kaptam otthonról, csak egyszer, még Kadarkúton. A édesanyám írt, ő adott hírt magáról, a testvéreimről. Nemigen vágyódtam haza. Itt mindenem megvolt, s lám, az apám is lakodalom után halt meg, ha nem is a nagy mulatozás okozta a vesztét. Megfázott, és a betegség vitte el. Gondoltam, én talán könnyebben megúszom a pincepartikat.

Vége lett aztán ennek is, elmentek az oroszok. A feleségem bánta a legjobban, mert bizony jópáran beakasztottak neki. És mindet lenyeltem, a németeket és az oroszokat is. De akkor jött a körzeti orvos. Kint dolgoztam egyszer a földön, s láttam, hogy a doktor hintaja megáll a házunk előtt. Régtől gyanús volt már a dolog, ezért amilyen gyorsan csak tudtam, hazasiettem. Az ajtóban levettem a cipőt és hangtalanul belopóztam. Ezek ott feküdtek benn a szobában. Fölragadtam egy jókora fát, és alaposan fejbe vágtam a doktort. Aztán a lábánál fogva kihúztam az utcára. Földobtam a kocsira, elvágтам a gyeplőszárat és jól rásóztam a lovakra. Így száguldott végig a hintó a körzeti orvossal a falun. Az emberek persze mindjárt tudták, hogy miről van szó. Vége lett a házasságnak, néhány héten belül elváltunk. A legjobban azt sajnáltam, hogy megszűntek az üzletek az apósommal.

A második feleségem kadarkúti lány volt, de már 1930-tól itt élt Dobszán. Az első házassághoz még a budapesti nagykövetségről kellett papírt szereznem, hogy nem követek el bigámiát, nem vagyok nő. A másodikhoz már nem kellett semmi.

- Amikor az interjút egyeztetted, azt mondta nekem, hogy maga hontalan. Az meg hogyan lehetséges?

- Több bajom akadt az állampolgársággal. Harminc évig lengyel maradtam a háború után, de sokallottam a pénzt a lakhatási engedélyért. Gondoltam: minek fizessek még azért is, hogy igazolványom van, amikor a magyarok azt ingyen kapják? 1978-ban folyamodtam a magyar ál-

lampolgárságért. Akkor kaptam egy papírt a lengyel követségtől, amelyben engedélyezték, hogy fölvegyem a magyar állampolgárságot:

„A Lengyel Népköztársaság nagykövetségének konzuli osztálya ezennel igazolja, hogy az Államtanács és a Külügyminisztérium engedélyezte a kérelmező számára, hogy lengyel állampolgárságát magyar állampolgárságra változtassa.”

Bementem ezzel az irattal a községi tanácshoz, s kérdeztem, mi a teendő, szeretnék magyar honpolgár lenni, személyi igazolványt kapni.

- Jól van, bátyám, most szabad szombat jön, majd a jövő héten elintézzük – mondták a tanácson.

De nem intéztek semmit. Igaz, azóta én sem mentem utána. Így aztán most az a helyzet, hogy Lengyelország már elbocsátott, de Magyarországon még nem fogadott be. Hontalan vagyok. Ez van beütve a lakhatási engedélyembe is: állampolgársága – hontalan. Nagyon fáj ez nekem!

A fiam azt mondta, örüljek neki, így legalább könnyebben utazgathatok. Ez rendben is van, csak hogy nekem még Csehszlovákiába is vízum kell! Sokkal bonyolultabb így kérencsélni az utakat. Biztosan hibás vagyok benne, hogy így alakult, de az is biztos, hogy engem a tanács elhanyagolt.

Máskülönben szeretnek itt a faluban, sok jó cimborám van. Rögtön ezt kérdezik:

- Mit iszol, komám? Gyere, legyél a vendégem! – Szó, ami szó: sokszor berúgatnak.

Az öcsém könnyebben megkapta a magyar állampolgárságot. Itt maradt ő is, a Balaton mellett lakik. Gyakran találkozunk, most is itt járt disznóvágáskor. Jó érzés, hogy a családból találok még valakit Magyarországon. A tíz testvér közül már csak öt van életben, össze kell tartanunk. Három évvel ezelőtt az egész nyarat Leskóban töltöttem. Házát épített az egyik testvérem. Én már 1975 óta nyugdíjban vagyok, ráértem ott dolgozni, legalább addig is otthon voltam.

Nagyon szeretem a magyarokat, de el kell ismerni, ha különbség van a két ország között, abban a szerencse is közrejátszott: itt nem pusztított annyira a háború, mint nálunk. Na, jó, végigment a front, bombázták is a városokat, de az mégsem ugyanaz, mintha porig égetik a fővárost. Nem kellett mindent az első téglától az utolsóig újjáépíteni. Sokba került az nekünk nagyon.

Általában jól vagyok informálva a lengyel dolgokról, bár néhány évvel ezelőtt lemondtam az újságjaimat. Sokáig járatam a lengyel lapokat, de aztán azt gondoltam, ha ők nem foglalkoznak velem, én sem foglalkozom velük. Nincs kivel beszélnem, hacsak a testvéremmel nem, de a család miatt vele is magyarul kell értekezni. Különben azt gondolnák, hogy valami titkunk van...

- *A kinti családjával minden kapcsolata megszakadt?*

- A hatvanas évek elején elég sűrűn jártam ki, szinte minden esztendőben. Egyedül, családotul, mikor mennyi pénzünk volt. Onnan 1968-ban jöttek először. Most, hogy az a felfordulás volt Lengyelországban, lanyhult a kapcsolat. Nem volt tanácsos utazgatni. A fiam volt kint közvetlenül a gdanski események előtt és elég rossz híreket hozott. Szegénység, nyugtalanság az egész országban.

Én nem panaszkodhatok, jó helyre kerültem. Igaz, alig van szabad rubrika a munkakönyvemben, de számításomat mindenütt megtaláltam. Itt a környéken mindenki tudja, hogy lengyel vagyok, de sohasem érzem, hogy ferde szemmel néztek volna rám. Sőt, talán még jobban is tiszteltek emiatt.

Nagydobosza, 1980

„Apu, téged valóban megkínóztak?”

Bruno Rychlak – Rychlak Brúnó

Brúnó bácsi szülőfalum, Kaposszekcső bohém vasutasa volt. Hogy lengyel lenne ez a köpcös, Jávor Pál-bajuszos, örökké mosolygós férfi, csak röviddel az interjú elkészítése előtt tudatosult bennem. Pedig a fia, Imre, osztálytársam volt az általános iskolában, s nem egyszer emlegette lengyel származását. De az ötvenes évek vége felé ott a barátjai végeken akár szomáliainak is nevezhette volna magát: ugyanolyan hévvel kacagtuk volna ki „nagyotmondásért”, mint amikor az ereiben csörgedező lengyel vért emlegette. Rychlak Brúnó élettörténete azonban a legkevésbé sem kacagtató...

– Melyik vidékről származik a család?

– Egészen kis falu volt a miénk, Rudnának hívták, nem messze a mai Stałowa Wołától. A század első évtizedeiben még Nisko volt a legközelebbi nagyobb helység. A szüleim fiatal korukban sokat jártak ki Németországba dolgozni. Olyan vendégmunkások voltak odakint, mint most az olaszok, a törökök vagy a jugoszlávok. Így aztán semmi csodálkoznivaló sincs azon, hogy lengyel létemre Németországban születtem, és csak egyéves koromban kerültem haza. Németül éppen olyan jól megtanultam, mint az anyanyelvemen.

Tizennyolcan voltunk testvérek. Ha valamelyikünk elcsavargott, nem is keresték, mert legtöbbször észre sem vették. Nagyon szegények voltunk, apám nem győzött keresni ránk. A nép azon a vidéken az erdőből élt. Szinte karnyújtásnyira voltak a fák a házaktól. Az egész falu fából épült, még az iskola is. Hat osztály tanult egyetlen tanteremben!

Már egészen kicsi gyerekkorunktól kezdve rákényszerültünk a pénzkeresésre. El-eljártunk szombatontként a zsidókhoz tüzet rakni, mert

ők ezen a napon még a kályhához sem nyúltak. Gombát szedtünk az erdőn és jagodát – ez egy gyümölcs, a magyar nevét nem tudom – s ezzel jártunk el házalni.

- *Szamócsát...*

- Igen, igen. Ezzel piacoztunk. A zsidók szívesen megvették a szárított gombát is. Jól lehetett velük kereskedni. A nagyobb gyerekek fát vágtak a grófi birtokon, vagy más napszámosmunkát végeztek. Igen nagy volt a szegénység.

Apám borzasztóan goromba ember volt. Talán az állandó nyomorúság miatt, talán másért, igen hamar eljárt a keze. Ha egyszer méregbe jött, semmire és senkire nem volt tekintettel. Így aztán kevés szép élményem maradt a gyerekkoromból, pedig három éves koromtól már mindenre emlékszem. Gyakran jártam piros ingecskében akkor, s egyszer találtam egy bársony nyakkendőt. Felkötöttem, s elkezdtem magam illegetni a tükör előtt. Éppen bejött a nővérem.

- Ilanka, gyere táncolni! – szóltam rá. Még ma is emlegeti, olyan jót nevettek rajtam.

Előfordult egyszer, hogy lekaszáltam egy egész tábla virágzó krumplit. Hatalmas verést kaptam érte az apámtól. Valószínűleg ez is közrejátszott abban, hogy hétéves koromban elszöktem otthonról. Felcsaptam koldusnak, abból éltem, amit a házaknál kéregettem. Az összekuporgatott fillérekből vettem aztán egy jó adag mahorkát az apámnak. Szerette a finom leveles dohányt. Nagy élvezettel tudott szeleteket vágni belőle. Meg is enyhült nyomban, mihelyt kicsomagoltam az ajándékot. Egy ideig nem bántott, de aztán letelt a türelmi idő, és engem is éppen úgy osztani kezdett, mint a testvéreimet.

Ismét megszöktem hazulról, s ezúttal meg sem álltam Ukrajnáig. Pontosabban: megálltam, mert megfogtak a határőrök. Kérdezték, mit keresek itt.

- Odaát laknak a rokonaim, hozzájuk igyekszem – hazudtam gyorsan, nehogy visszavigyenek.

El is engedtek. Abban az időben nem volt furcsa, ha egy-egy gyerek elcsavargott. A határok nem voltak annyira zártak, mint manapság.

Bekéretőztem egy tanyába. A gazda nem sokat kérdezősködött. Sok volt az eldobott gyerek, gondolta, én is olyan vagyok. Segítettem a ház

körül, istállót takarítottam, az állatokat legeltettem. A gazda az iskolába is beíratott, egy évig jártam oda. Ukránul tanultunk, de nem okozott gondot, mert azon a vidéken mind a két nyelvet érteni kellett. Amikor aztán később visszakerültem a lengyel többségű területre, sokat csúfoltak az ukrános kiejtésem miatt. Mindenki Kudának hívott az iskolában.

A háború előtt meglehetősen zavaros volt a politikai helyzet abban az országrészben. Kelet-Lengyelország és Nyugat-Ukrajna, ugye, mindig vitatott terület volt. A gazdám ukrán volt, de a lengyel hadseregben szolgált huszárként. A testvére kommunista volt, nem is titkolta. Éjszakánként ennél a testvérénél voltam elszállásolva. Egyik hajnalban arra ébredtem, hogy csendőrök rontanak be a lakásba, agyba-főbe verik a szállásadómat, aztán megbilincselve elviszik. Szó ami szó: a lengyelek is tudtak nagyon csúnyán viselkedni. Mivel Ukrajnának ez a része akkor Lengyelországhoz tartozott, erősen üldözték a bolsevistákat. Kevesen úszták meg a börtönt közülük. 1939-ben aztán törlesztettek. Amikor a szovjet előrenyomult Przemysl-ig, visszaszöktem a lengyel oldalra. A környék mocsaraiban töméntelen rendőrhullát láttam: úgy feküdtek ott lemeztelenítve, mint a hó. A kommunistáknak volt egy érdekes szokásuk: ha kiszabadultak a fegyházból, a rabképüket beépítették a házuk falába. Kivéstek egy kis lyukat a falban, s odatették. Hogy miért csinálták, s hogy ki kezdte el, nem tudom. De nagyon szigorúan tartották ezt a hagyományt.

Visszaszöktem Lengyelországba, és a nővéremhez utaztam, Lublinba. Két évig a lublini fiúintézetbe jártam. Nagyon sok kivégzésnek voltam szemtanúja. A németek javában garázdálkodtak, s ha egy katonájukat holtan találták valahol, nem haboztak tíz-húsz lengyelt kinyírni helyette. Sok fiatalt elhurcoltak Németországba, Ausztriába, kényszermunkára. Ez történt a legidősebb nővéremmel, s így jártam nemsokára én magam is.

- *Nem járt volna sokkal jobban, ha a szovjet oldalon marad...*

- Lehetséges. De tény, hogy a mi családukat a németek tették tönkre. Apámat fönt, a falu fölötti erdőben végezték ki. Beállt az önkéntesek közé, de nem volt szerencséje, elkapták a partizánvadászok. A nővéremtől tudtam meg a hírt, Lublinba írta meg anyám.

A németek rendszeresen razziáztak. Nemcsak a városokban, hanem a mezőkön, a tanyákon is. Keresték a fiatalokat, vitték ki dolgozni, mint

annak idején az amerikaiak a néger rabszolgákat. Mindegy volt, kit kapnak el, csak beteljen a létszám. Engem az egyik faluszélen fogtak el. Gúnyosak és pökhendiek voltak a katonák, mintha otthon, a saját falujukban sétáltak volna. Kiterelték a népet a vasútállomásra, ahol marhavagonokba raktak minket és elindultunk Németország felé. Az egyik nővérem Bécsbe került, én Bajorországba, egy München melletti nagy faluba.

Az állomáson jött egy tiszt, meg egy civil. Nézegették, válogatták a „szállítmányt.” Aztán megjelentek a parasztok, s elkezdődött az osztzkodás. Csak akkor tudtuk meg, hogy nem lágerbe, hanem gazdákhoz fogunk kerülni. Egy kicsit megkönnyebbültünk.

Az én németem emeletes házban lakott, nagygazda volt, traktorral művelte földjét. Nagyon prima traktor volt, Bulldognak hívták, valamivel kisebb volt, mint a Hoffer. Az egész gazdaságon látszott, hogy nem szűkölködik pénzben a tulajdonos.

A szállásunkat az emeleten jelölték ki. Rendes szoba volt, de még a legkeményebb télen sem fűthettünk be. Többször ébredtem arra, hogy a hajam odafagyott a falhoz. A gazda ruhát is adott, a fia levetett rongyait hordtuk. Munkabért nem fizetett, csak a szállást és az ennivalót kaptuk ellenszolgáltatásként. A zakóra nagy „P” betűt kellett kitűzni, ez mutatta, hogy nem németek, hanem lengyelek vagyunk. Ha valaki levette, s elkapták, alaposan összeverték érte a rendőrségen. Inkább kitűztük.

A gazdáról nem tudok rosszat mondani. Kiderült, hogy nem szerette Hitlert. Ha átjöttek hozzá a barátai, együtt szidták, persze zárt ajtók mögött. Próbáltam kitalálni, hogy mi lehetett ennek az oka, de csak akkor jöttem rá, amikor az első teherautók megérkeztek a terménybegyűjtéshez. Ugyanolyan beszolgáltatási kötelezettségük volt a német parasztoknak, mint idehaza a mieinknek, az ötvenes évek elején. Ez a parasztságot Hitler és a rendszer ellen hangolta, bár nagyon sokan voltak a faluban olyanok is, akik támogatták. Ezek állandóan gyűléseztek, zenéltek, szónokoltak. A többi meg otthon kushadt és csendesen méltatlankodott.

Ketten voltunk a háznál lengyelek. Lakott ott két német férfi és egy német lány is, aki a házat takarította. Természetesen a németek nem foglyok voltak, hanem elszegényedett emberek, akik csak úgy tudták magukat fenntartani, hogy módosabb parasztnál vállaltak munkát. Szolgák voltak.

Sokat dolgoztunk, a faluba ritkán jártunk be. Ünnap volt, ha egy-egy piaci napon elengedtek vásárolni. A háborúról nem tudtunk semmit, csak amit az emberek meséltek. Győzelmi híreket mondott a rádió, néha el-elcsíptünk néhány híradást. Nem tudtuk, csak sejtettük, mi történt Lengyelországgal. A gazda nem beszélt velünk ilyesmiről. Igyekezett kerülni a politikát. A viszonylagos nyugalom ellenére egyre inkább úgy éreztem, hogy meg kell szöknöm innen. Fiatal voltam, még ezt a bezártságot sem tudtam elviselni. Hogy én most már mindig egy német szolgája legyek?

A tanyáról nem volt nehéz megszökni. A német gazda gyakran elküldött a faluba, s egy ilyen alkalomman nem mentem vissza. Elhatároztam, hogy megkeresem a nővéremet Ausztriában. Az irányt a Duna jelezte, gondoltam, ha végig megyek a partján, nem tévedhetek el. Osterhofenig jutottam, ott elkaptak. Néhány napos fogság után egy húsfeldolgozó üzembe kerültem, de onnan is megszöktem. Ismét a Duna felé vettem az irányt. Útközben igyekeztem pénzt szerezni, bevallom, nem mindig a legbecsületesebb úton. Besurrantam ide is, oda is, a kint hagyott pénzt gyorsan elemeltem. Hiába, aki szökésben van, az nem ér rá a jóérkölcson gondolkodni.

Szerencsére németül jól beszéltem, ez sokat segített a nehéz helyzetekben. Hónapokig szökésből és fogságból állt az életem. Mindig akkor fogtak el, amikor már azt hittem, hogy teljesen szabad vagyok. Jól emlékszem egy esetre:

A Duna partján kóboroltam, s megláttam egy halászcsónakot. Nem volt erősen kikötve, nem őrizte senki, csak éppen az evezőket emelték ki belőle. Minek gyalogoljak, amikor van csónak is – gondoltam. Addig – addig piszkálgattam, amíg sikerült eloldoznom a kötelét. Beraktam a kis motyómat, és egy fűzfabottal betaszígtáltam magam a folyó közepére. Szép idő volt, élveztem az utazást.

Waldkirchenig hajókáztam így. Vasárnap volt, az emberek éppen a miséről jöttek, sokan sétálgattak a kikötőben. Nyitva voltak az üzletek is. Kikötöttem, elmentem vásárolni. Szalámit, tejet, kenyeret vettem, megakodva mentem vissza a csónak felé. Egyszer csak jön velem szembe egy rendőr. Most mit csináljak? Gondoltam, ha köszönök neki, talán nem lehet belőle baj.

- Heil Hitler!

- Heil Hitler! – viszonzta a rendőr, és rám sem hederített.

Gyorsan beugrottam a csónakba, elindultam. Alig értem be a Duna közepére, látom, hogy a túlsó parttól elválik egy motoros. Először csak keresztbe jött, már mögöttem volt, s akkor éles fordulattal utánam kanyarodott. Rádobtak egy horgonyt a csónakomra, nem tudtam semmit se csinálni. Átemeltek a motorosba, kivittek a partra. Valószínűleg a csónak jelzését ismerték föl. Ha nem lefelé indulok, talán nem válok gyanússá, de így rájöttek, hogy valami nem stimmel a csónak körül.

A parton nagy csődület támadt, rendőrt hívtak. És mit látok? Pont az a rendőr volt szolgálatban, akinek köszöntem. Kérdezi, ki vagyok, honnan jöttem.

- Polen...

Erre aztán lezavart egy hatalmas pofont, hogy meg sem tudtam állni a lábamon. Megmotoztak, metalálták nálam a lopott holmit. Az igazság az, hogy korábban elengedtek volna a halászok, ha odaadtam volna nekik az egyik ezüst zsebórát, amit egy tanyáról vittem el. De nem tudtunk megegyezni, s ezért hívtak rendőrt...

Bevittek a fogdába, három napot töltöttem ott. Én voltam az egyedüli fogoly, úgyhogy az öreg fegyőr nagyon unta a strázsálásomat. Kiment a fogda udvarára kertészkedni. Hajladozott, hajladozott, én meg kifigyeltem, hogy a kerítés mellett van egy magas földkupac. Ha erre felállok, talán elérem a kerítést. Amikor az öreg bement valamilyen szerszámmal, gyorsan odaugrottam, és valóban sikerült fölhúzódkodnom a rácson. Egy ugrással kinn termettem az utcán, aztán futás.

Nem jutottam messzire. Ismét elkaptak, s ezúttal Lanzendorfbá vittek, Bécs mellé. Eljutottam hát a nővérem közelébe, csak nem teljesen úgy, ahogy elképzeltem. Ez a tábor az utolsó stáció volt Auschwitz előtt, innen már egyenesen a haláltáborba szortírozták az embereket.

A tábort egy hatalmas, félig lebontott kastély parkjában rendezték be. Kora reggel, ébresztő után, reggeli tornát tartottak. Ez a következőből állott: a kastély lebontott tégláig, gerendáit az egyik helyről a másikra kellett vinni. Oda-vissza, oda-vissza, libasorban. Két óráig is tartott ez a „torna”. Húsz méterenként felügyelők álltak korbáccsal, osztották a népet, amikor csak eszükbe jutott. Nem németek voltak: lengyelek, uk-

ránok, szerbek, egyszóval foglyok ők is, de külön jogokkal rendelkező felügyelők. Elkülönítve laktak tőlünk, valamivel jobb épületben.

Minden második nap tartottak ilyen foglalkozást. A kajáról mit lehet mondani? Reggel kaptunk egy kis üres levest kenyér nélkül. Sokat mondok, ha volt két deci. Az ebéd két krumpli – héjastul – akkorák voltak, mint a galambtojás. Aztán este megint egy kis leves, hozzá egy szem krumpli. Ez volt a koszt.

Dolgozni itt már nem engedtek. Ilyen élelmezés mellett nem is igen tudtuk volna a karunkat megemelni. Tisztában voltam vele, hogy ha innen nem sikerül megszöknöm, akkor vége az életemnek. Mert ebből a táborból már csak egyfelé visz az út.

A mi barakkunk mellett egy kis folyó volt. A szögesdrótot kicsit távolabb húzták ki, és itt, a sarokban állt az őrtorony, általában három őrrrel. Hús-harminc méterrel távolabb a prefektúra, éjjel-nappal kivilágítva.

El kell szökni!

Megbeszéltük, hogy ott fogunk verekedni a kerítés mellett, és két ember beleesik a vízbe. Az egyik kimászik, de akkor már tükröződik a víz és a másikat nem látják. Ez a másik leszek én.

A csel bevált. Kimásztam a vízből és vakon elindultam. Hogy honnan tudtam, merre van Magyarország? Nem tudtam. Elindultam a legegyszerűbb irányba. A Fertő-tó mellett jöttem el, mezítláb, egy szál ingben, nadrágban, sapka nélkül.

Május 10-e volt. Fogtam egy kapát a vállamra, s amikor jöttek a határőrök, beugrottam a szőlőbe kapálgatni. Odanéztek, röhögtek, és mentek tovább.

Igazolványom nem volt, sőt arra is mindig ügyeltem, hogy álneveket használjak. Így ha elkaptak, nyomozniuk kellett, ki vagyok, honnan jöttem, s ezzel időt nyertem. Ezért sikerült olyan sokszor megszöknöm.

Kapuvár felé tértem el. Van arra néhány horvát falu, az ott lakók nyelvét megértettem. Éhes voltam, enni kértem, adtak is szívesen. Marasztaltak: kapok kosztot, szállást, cserébe segítek a ház körül. Harmad-vagy negyednap bökték ki, hogy több lengyel is dolgozik a környéken, akiket internálótáborokból engedtek ki. Jöttek is a lengyelek a híremre.

- Ne maradj itt, jelentkezz a táborban, zsoldot kapsz, ellátást...

Megfogadtam a tanácsukat, s egy fél évre táborba vonultam.

A táborban szabályos katonai kiképzés folyt. „Jobbra át! Balra át!” Nekem ez nagyon nem ment, hiszen egy percig sem voltam katona. A szakaszoknak, századoknak lengyel parancsnokaik voltak, ők voltak felelősek a fegyelem megtartásáért. Csak éppen fegyvert nem kaptunk.

Egyik nap beállított egy hintó a táborba. Peckes, bajuszos férfit hozott, és mint kiderült, a kapuvári szálloda tulajdonosát. Kivezényeltek néhány embert a barakkok elé, s az öreg elkezdett válogatni. Rajtam akadt meg a szeme.

Hazavitt, megmutatta a dolgaimat, megegyeztünk a fizetségben. Örültem, hogy felszabadultam a katonai dresszúra alól. Más feladatomban nem volt, mint jeget behordani a jégveremből, ugyanis a szállodásnak egy hentesüzlete is volt a főtéren. Németül beszéltem vele, talán ezért választott engem, és nem a magyarul makogókat.

Három hónapot töltöttem ott, aztán vissza kellett mennem a táborba. Folytatódott minden tovább.

Egyszer aztán odajön egy magyar százados:

- Te miért szenvedsz itt, fiam? Nem itt van a helyed, hanem a civilek között. Holnap jelentkezz kihallgatáson!

Kitöltött egy papírt, s elküldött a tabi civil táborba. Nem is annyira tábor volt ez, hanem inkább gyűjtőhely, ahol hetente összejöttek a lengyelek. Egyébként házaknál laktunk, mindenki élte a maga életét. A templomban, vagy az énekkaron találkoztunk csak. Élénk kulturális élet folyt a faluban, én is eljártam énekelni a lengyelek közé. Saját iskolánk is volt. A zsidók ugyanúgy jártak gyónni, áldozni, mint a keresztények, senkit sem zavart a dolog, legkevésbé a papot.

Ezt az életet össze sem lehetett hasonlítani a fertődivel: zsoldot, ruhát kaptunk, a teljes ellátást magunk fizettük. A százhetven pengőből hetvenet vontak le ezen a címen, tisztán megmaradt száz pengő! Ráadásul még dolgozni sem kellett érte. Elég vígan éltünk, egymást követték a mulatságok. Hamarosan rájöttem, hogy sokba fog ez nekem kerülni, nem dicsekedhetek olyan barátokkal, mint az egyik lengyel mérnök, akinek jó cimborája – egy magyar báró – lakott a közeli kastélyban. Még a nemzetközi lóversenyekről ismerték egymást, s a lengyel most alaposan kihasználta barátja vendégszeretetét.

- Itt akkor már csak megállapodott, Brúnó bácsi!

- Többször megkérdezték már tőlem, nehéz volt-e megszokni a magyarországi életet. Nem a táborban, mert azt nem lehet még idesorolni. Jó dolgunk volt, mégsem voltunk igazán szabadok. Hanem később, amikor már dolgozni jártunk, amikor már össze tudtuk hasonlítani – ha gondoltunk akkoriban olyasmire – az otthoni és a magyar állapotokat. Olyan nagy furcaságot nem tapasztaltam. Na jó, a nyelv az valami kuriózum volt, eleinte megtanulhatatlannak véltem. Soha még ilyen beszédet nem hallottam, ami semmihez sem hasonlít, hiába hegyezi a fülét az ember. Ha bólintott valaki, köszöntem, mert a mozdulatokból következtettem a mondanivalóra. Ma már furcsa, hogy de akkoriban a kezét, az ujját figyeltem az embereknek, mint a kutya a gazdája intését. Másból én sem értettem.

Szokatlan volt még az étel, mert az valóban egészen más volt Lengyelországban. A paprikát, az erős fűszereket ott egyáltalán nem ismerik. Na és a bor! Azzal is külön meg kellett barátkoznom... Nálunk ugyanis csak a vodkát és a sört itták az emberek. A szőlőtermesztéshez már túl hűvös a mi éghajlatunk, gyerekkoromban nem is láttam szőlőt, amíg Magyarországra nem kerültem. Ha tart is valaki, csak dísznövénynek, mint itt a pálmát. Ugyanígy dió sincs. Nem bírja a telet.

Magáról az országról vajmi keveset tudtam, csak annyit, amennyit a rudai iskolában tanítottak róla. Az pedig nem volt sok. Még Amerikáról sem meséltek sokat, nemhogy Magyarországról. Itt, Tábon kezdtem jobban odafigyelni az emberekre, a házakra, a magyarok életkörülményeire. Nem is tehettem mást, hiszen én is azt a kenyeret ettem, amit ők sütöttek, azokkal a szerszámokkal dolgoztam, amelyeknek ők faragták a nyelét.

- *A háború végéig már Tábon maradt?*

- Nem, nem... Mi, legények, sűrűn eljártunk pincszerekre, Egy ilyen alkalommal ismerkedtem meg egy fiatalemberrel, aki annyi szépet és jót mesélt a falujáról, hogy elhatároztam: szerencsét próbálok náluk. Svábok laktak ott. Örültem neki, mert magyarul akkor még nagyon gyengén beszéltem. Márpedig nem akartam úgy kezdeni a munkát, hogy mindjárt félreértés legyen közöttünk. Azt mondja a gazda: kapsz ötven pengőt meg kosztot. Örültem neki, hogy ennyit adott. Jól jött a zsold mellé. Etetés, trágyahordás, almozás, aztán a tehén kihajtása, szántás – ez volt a fő dolog. Amit a szolgától kívántak, ott aludtam az istállóban a lovaknál.

Furcsa volt, de meg kellett szoknom, nemigen válogathattam. Itt ez volt a szokás: szolgának az istállóban van a szállása...

Egy idő után visszamentem Tabra, aztán az Igalhoz közeli Gadácsra szegődtem el egy gazdához. Viszonylag nyugodt életem volt, csak az okozott izgalmat, hogy 1944 március közepén bejöttek a németek. Attól kezdve másként kezdtek nézni a lengyelekre. Megszüntették a zsoldunkat is. Létkérdés volt a munka, mert most már csak abból tarthattam fenn magam.

A nyilas hatalomátvétel után minden lengyelt összegyűjtöttek és Siófokra kísérték a csendőrök. Átadtak bennünket a németeknek. Az igali iskolában láttam meg először, milyen sokan is vagyunk: Siófokra már legalább ötszázan érkeztünk meg. Találgattuk, mi lesz a sorsunk? Kinyírnak bennünket, vagy Németországba visznek? Ez utóbbi látszott valószínűbbnek.

Egyik reggel aztán nagy csöndre ébredtünk. Nem ébresztett, nem hajszolt bennünket senki. Kilestünk az ablakon – nincs őrség. Erre mindenki kirajzott az udvarra, aztán egyre bátrabbak lettünk. Szétspriccelt a nép, ki merre látott. Járkáltak ugyan tábori csendőrök az utcán, de senki sem hederített ránk. Később tudtuk meg, hogy ezen a napon történt a szovjetek budai nagy offenzívája, s a németek ezért tűntek el olyan pánikszerűen.

Én is visszatértem Gadácsra. Amikor az oroszok bejöttek, én voltam az első, aki találkozott velük, ugyanis a falu szélén laktam. Mogyoródpusztá felől tűntek fel az előőrsek, elől két deltás orosz, tépett pufajkában, géppisztollyal.

- Nyemci jeszt?

- Nincs itt német – mondtam nekik oroszul, mire nagyon meglepődtek. Elmentek vissza a hírrel. Jöttek a kozákok, a jellegzetes hosszú kucsmában, hosszú, egyenes karddal. Ezek már nem voltak finom legények, szabadon értelmezték a hadijogot. De a legcsúnyábban azok a ruszinszkóiak viselkedtek, akiket Horthy a bécsi döntés után soroztatott be katonának, vagy csendőrnek. Ezek most, hogy meglátták a szovjet katonákat, egyszerre nyeregbe érezték magukat, és úgy viselkedtek velünk szemben, mintha ők volnának a győztesek. Loptak, raboltak, tisztelet a kivételnek. Gyakran jöttek panasszal hozzám a falusiak:

- Te, szóljál már a parancsnokságon, hogy ne vigyék el az állatainkat... Szegények vagyunk, éhen fogunk halni.

- Segíts rajtunk, csapra verik a hordókat a pincében, elfolyatják az összes bort. Te tudsz velük beszélni, talán rád hallgatnak...

Néhány nap múlva, amikor megérkezett a GPU, látták, hogy mindenki hozzám fordul, s megfogadtak tolmácsnak. Én meg örültem, hogy segíthetek.

Igalban volt a GPU központja, ide kellett beköltöznöm. Civilben jártam, de kaptam fegyvert, prima lengyel harci pisztolyt. Sok embert kihúztam a csávából! Volt egy somogyiszi gyerek, katonaszökevény, elrejtőzött az egyik akácosban. Bicikli, gránát, géppisztoly volt nála. Elkapták az oroszok.

- Partizán! Partizán! – hozták szegényt nagy diadallal a GPU-hoz. Este tíz óra felé találkoztam velük a strandnál, éppen hazafelé mentem.

- Fogtunk egy partizánt – mondja az elhárítótiszt.

- De hiszen ez egy magyar katona! – nézem meg jobban az illetőt.

- Tele van fegyverekkel. Itt bujkált az akácosban...

- Rendben van, adjátok ide, majd én kihallgatom.

Megismertem a pasast, fegyőrként szolgált előtte a kaposvári börtönben. Heten voltak testvérek, mindet jól ismertem. Ő azonban nem tudta, ki vagyok.

- Ide figyelj – mondtam neki az irodán. – Te most mindent aláírsz, amit én a jelentésbe beleírok. Ki fognak hallgatni, de te csak azt valljad, amit most megbeszélünk. Lehet, hogy megvernek, de azt kibírod. Inkább dádázzanak meg, mint hogy fölakasszanak.

Három nap múlva hazaengedték.

Jóval később találkoztam vele Gadácson. Odajött, átölelt, hálásan szorongatott. Valóban csak a szerencséjének köszönheti, hogy életben maradt: ha akkor nem találkoztunk, biztosan kinyírják. Mentettem meg németeket is Kurdon, besorozott sváb gyerekeket, akiknek semmi közük nem volt az SS-hez.

A front aztán tovább húzódott, s mi mentünk a csapatokkal. Igen emlékezetes volt a marcali bevonulásunk. Ott még javában tombolt a harc, amikor megérkeztünk. Egy füst és láng volt a község, az emberek jajgatva szaladgáltak össze-vissza. Késő este is olyan világos volt, mintha dél lett volna.

Néhány nap múlva már Grácban voltunk. SS-bandák garázdálkodtak ott, ezeket kellett felszámolni, a bujkáló németeket felkutatni. A városban sok betörés történt, ez is rengeteg munkát adott. A GPU-s tisztek gyakran átöltöztek civilbe, sőt a fegyvert is lerakták, nehogy gyanút fogjanak a keresettek. Elég csúnya munka volt, de kénytelen voltam csinálni, ha egyszer igent mondtam.

Néhány hét múlva a szovjetek át kellett adják Grácot az amerikaiaknak, így számunkra is befejeződött a háború. Elindultunk visszafelé. A fülembbe jutott, hogy engem is ki akarnak vinni a Szovjetunióba, Sztálin ki fog tüntetni. Azt rebesgették, hogy egy fogolytábor parancsnokságával akarnak megbízni. A legkevesebb, amit mondhatok, hogy nem volt kedvem hozzá. Fogoly magyar katonákat fegyelmezzek, tartsak kordában egy idegen országban? Nem vétettek nekem semmit, ez az ország befogadott, megvédett, s akkor legyek a pártfogóim táborparancsnoka?

Egyre azon törtem a fejem, hogy bújhatnék-e a „megtiszteltetés” alól. Ráadásul nem is értettem, miért akarnak engem kitüntetni, amikor Grácban majdnem nekem gyűlt meg a bajom a GPU-val. Megismerkedtem egy özvegyasszony lányával, és megléptem az alakulatomtól. A saját bajtársaim túvé tették értem a várost, körülzártak az egész városnegyedeket, hogy kézre kerítsenek. Akkor buktam le, amikor egyik este moziba kísértem a lányt. Kaptam néhány nap fogdát, de végződhetett volna rosszabbul is az eset.

Úgy tudtam, hogy a szerelvény Szombathelyen át Budapestre megy majd, onnan indul tovább a Szovjetunióba. Elhatároztam, hogy Pestig elmegyek velük, de ott eltűnök, semmiképpen sem megyek ki Moszkvába. Csakhogy a terv megváltozott. Szombathelyen közölték, hogy nem Budapest felé megyünk tovább, hanem délnek, Románia felé. Sürgősen döntenem kellett.

Az egyik hadnagynak már régóta fáj a foga a pisztolyomra. Állandóan könyörgött, hogy adjam oda neki, de nem akartam megválni tőle, pedig egy belga revolvért ajánlott érte cserébe. Most különösen örültem, hogy eddig nem álltam kötélnek. Félrehívtam a hadnagyot.

- Megkapod a pisztolyomat, ha segítesz nekem.
- Bármit megteszek, csak mondd, hogy mit szeretnél – felelte a hadnagy.
- Haza akarok menni, segíts megszöknöm. Én nem akarok Moszkvába menni.

- Rendben van – mondta. – Siófokon a mi vonatunk mellett lesz egy másik szerelvény, egy személyvonat. Szállj át a miénkről, amilyen gyorsan csak tudsz.

Így is történt. Néhány perc volt a két vonat indulása között. Átszálltam, két katona beadta az ablakon a bőröndjeimet. Akkor odaadtam a pisztolyomat a hadnagynak. Én még olyan örömet nem láttam! Simogatta, csókolgatta a pisztolyt, könnyezett, hálálkodott. Nem tudom, melyikünk volt boldogabb.

- *Mikor döntötte el, hogy Magyarországon marad?*

- A családomról nagyon kevés hírt kaptam, teljesen tanácstalan voltam. Az első levél még 1944-ben érkezett, azóta semmi. Csak annyit tudtam, hogy a testvéreim szétszóródtak az országban, Lublintól Szcze-cinig. A falunkat fölégették, alig néhány ház maradt meg. A velem egykorú fiatalokat vagy elhurcolták, vagy elpusztították, az iskolatársaim közül hiába kerestem volna valakit.

A lengyelek többsége akkor már hazament, nekem is döntenem kellett. A háborús szolgálatom alatt nem volt időm ezen gondolkodni, de most már nem lehetett elodázni a kérdést. Még negyvennégyben megismerkedtem egy sváb lánnyal Gadácson. Az anyját a harcok idején elvitték munkaszolgálatra, egyedül maradt otthon a három gyerek. Ez a lány gondozta a kisebb testvéreit. Abban az időben nem jártak olyan hosszú ideig együtt a fiatalok, mint manapság, különösen nem a háború idején. Három–négy hét alatt ismerkedtünk össze, s döntöttük el, hogy összeházasodunk. Közbejött az én GPU-s szolgálatom, így csak 1945 októberében tudtuk megtartani az esküvőnket. Maradásomnak döntő oka ez volt.

- *Ő volt Kati néni...*

- Igen. Amilyen könnyű volt elfogadtatnom magam a családban, olyan nehéz az elöljáróság előtt. Mivel nem tértem haza, gyanús lettem, reggel este jelentkeznem kellett a községi bírónál. A táborból hazamentek a lengyel adminisztrátorok is, ott maradtam dokumentumok nélkül. Csak a munkakönyvem maradt meg, egy vékony kis lapocska. Akkor váltottam ki, amikor a kapuvári kovácsnál dolgoztam. Szerencsére előkerült Lengyelországból az anyakönyvi kivonatom, így tudtam megházasodni.

Gadácson nem volt már elég munkalehetőség, ezért jelentkeztem Dombóváron a vasútnál. Szívesen fogadtak, kellett az ember, majd-

nem annyira, mint most. Csak hát nehéz volt utazgatni, minden reggel, este. Egy jó ismerősrünk sógora Kaposszekcsőn lakott. Ez mégis csak öt kilométerre van Dombóvártól, nem harmincra. Elköltöztünk ide, és egy sváb asszonynál vettünk ki szobát. Még azon a télen kidúlt a ház fala. Beesett az eső, a hó, szörnyű telünk volt. Tavasszal egy kis protekcióval kaptunk egy szoba-konyhás lakást a bikaistállónál, és ott éltünk tizen-négy évig. 1966-ban lett készen a házunk, egy évre rá költöztünk. Bár akkor is olyan szép lett volna minden, amikor a gyerekek kicsik voltak! Könnyebb lett volna nekik is, nekünk is.

Külön cirkusz volt, amíg megszereztem a magyar állampolgárságot. Évekig jártam a községházára, mutatni magam, hogy itt vagyok, semmi rosszat nem csináltam. Végre aztán egy fiatalokból álló csoport keveredett a faluba, s ők intézték el, hogy megkaphassam a papírt. Borzasztó kellemetlen volt, hogy a munkatársaim még évek múlva is úgy viccelődtek velem: biztosan valami rossz fát tettél a tűzre, azért nem mentél vissza Lengyelországba! Különben senki sem firtatta, hogy lengyel, vagy magyar vagyok-e. A svábokat többször idegesítették, engem békén hagytak.

Ennyi idő után sok minden eszébe jut az embernek. Voltam én a háború idején „kommunista”, s lettem a háború után egyesek számára „fasiszta”. Ki tud ezen kiigazodni? Én a kommunizmusról csak annyit tudok, amit odahaza láttam. Ez is csak mostanában jutott eszembe. Amikor apám még dolgozott, egyszer tüntettek. Talán 1939-ben történt. Tüntetés volt a kohóban. Az emberek abbahagyták a munkát, a kocsikat, csilléket kivitték az útra, jelszavakat kiáltoztak. Ez volt számomra a kommunizmus...

Amikor aztán végre megkaptam az állampolgárságot, azonnal behívtak katonának. Három hónapos tartalékos átképzésen vettem részt. Éppen leszereltem, amikor a feleségemet bevitték a kórházba szülni. Megszületett a második fiam. Igen, az Imre, akivel osztálytársak voltatok. Utána már csak egy lány jött, 58-ban. Most megint csak ketten vannak itthon. A legidősebb fiam disszidált a hatvanas évek elején, s azóta is Nyugat-Németországban él. Megnősült, szép családja van. Sokáig nem mert hazajönni, félt, hogy elkapják. De nem esett bántódása. Most már minden nyáron itthon van.

- *A lengyelországi rokonaival mikor találkozott először?*

- 1956-ig csak a levelek jöttek-mentek Magyarország és Lengyelor-

szág között. Végre aztán 1957-ben meglátogatott az anyám és a sógor-nőm. Itt laktak két hónapig. Ők mesélték el töviről hegyire, mi is történt a családdal. Sűrűn leveleztünk, egyre többen jöttek látogatóba. Hívtak minket is, de olyan szegények voltunk, hogy gondolni sem mertünk az utazásra. Egyszer mentünk ki Németországba a feleségem rokonaihoz, és ott találkoztam a legkisebb testvéremmel, aki Berlinben él. Onnan jött le a találkozóra, a Fekete-erdőbe. Kétéves volt, amikor utoljára láttam... Ő mesélte el, hol él a mama, hogy néz ki, milyen a háza. Anyám is csak úgy volt: hol az egyik gyereknél, hol a másiknál lakott. A háború után már nemigen talált magára. Folyton a faluját siratta, pedig nagy szegénységben éltünk annak idején. Az életmód nem sokat változott a háború után. Szegény környék volt ez, és az is maradt. Na, jó, történtek változások, de a feleségem számára mégis furcsa volt, hogyan él az ottani nép. Pedig már 1967-et írtunk, amikor kint jártunk.

Bizony, ilyen soká gyűlt össze az útravaló. Hiába hívtak minden évben, az építkezés elvitte a pénzt. Különben is, ajándékok nélkül nem indulhattunk útnak, márpedig arra végképp nem jutott volna pénz. Hatvanhétben aztán fölkerekedtünk. Még trombitát is vittem az egyik rokongyereknek, mert azt írták, hogy odakint nem lehet kapni. Dicsérték Magyarországot, hogy itt milyen jó az élet, hát nem maradhattunk szegényben.

Többször nem is voltunk kint azóta. 1971-ben meghalt az anyám, a testvéreim félezer kilométerekre szétszóródva egymástól. Itthon egyre több pénz kellett a ház körül, a gyerekeket is útnak kellett indítani. A fiam kőműves lett, a lányom a vasútnál dolgozik. Én közben leszámoltam a MÁV-nál és átmentem Komlóra, a bányához. Sokkal több a pénz, igaz, nincs szabadjegy. Innen fogok nyugdíjba menni nem is sokára. Remélem, elkerül a szilikózis, mert elég bajom volt az alkohollal, nem akarok kórházban megöregedni.

Hús éve történt: jön haza egyik nap a fiam, és mondja, hogy kineveték egy társaságban, mert arról kezdett mesélni, hogy az apja lengyel, és többször megkínózták a németek.

- Sok háborús filmet láttál – mondták neki. És hozzám fordul a gyerek:
- Apu téged valóban megkínóztak?

Utószó

A kötet egyik interjúalanya, a második világháború után Kaposszekcsőn otthonra lelt József Swirniak egy helyen felteszi magának a kérdést: *“vajon mi megtettük volna ezt a gesztust a magyaroknak, ha fordítva áll a helyzet?”*

A lengyel-magyar történelmi barátság meggyőződésében felnőtt generációk számára első látásra - történelmi kontextustól függetlenül - nehezen érthető a kérdésfelvetés, hiszen hagyományaink alapján a válasz felől nem kellene, hogy kétségeink legyenek. A két nép, nemzet közötti kapcsolat ugyan nem volt mindig felhőtlen, de nagyobb szakítópróbáknak az elmúlt évszázadokban viszonylag kevés alkalommal volt kitéve. A közelmúltig a ma élő magyar nemzedék számára talán a Kádár-rendszer által a nyolcvanas évek elejétől - a Szolidaritás térnyerésére adott reakcióként - tudatosan gerjesztett lengyel-ellenesség okozhatott egy kisebb kisiklást. A kádárista hangulatkeltés kiterjedt, de nem túl mély sebet ejtett az évszázados barátság szövetén.

Egy nyomtatásban megjelenő könyv utószavában nem szerencsés aktuálisan zajló, az adott pillanatban megjósolhatatlan kimenetelű eseményeket fókuszba helyezni: a leírtak gyorsan válnak elavulttá és nagy eséllyel rosszul öregszenek.

A *“Kinek két hazát adott”* című interjúkötet egy olyan világtörténelmi fordulópont mikrotörténeteit villantja fel, amelyben a két nemzet az el-lentétes oldalon találta magát. Jelen sorokat egy hasonlóan történelem-formáló időszak elején írom, amikor az ukrajnai háború régen tapasztalt mértékben viseli meg ezt a - Havasi János korabeli adatközlői által is hitelesített - történelmi szövetséget.

Mivel a magyar-lengyel kapcsolatok egyszerre összetettek és mégis maguktól értetődőek, kérdés, hogy meg kell-e egyáltalán kapargatni az évszázados együttműködés és sorsközösség felszínét stratégiai-geopo-

litikai, állami, és egyéb hatalmi megközelítésből, vagy mindkét ország közvéleménye szempontjából szerencsésebb, ha ezt kizárólag a szak-történészekre bízuk, mi pedig ápoljuk és őrizzük a „népek barátságát”. Egyúttal megpróbálunk bízni benne, hogy a jelenlegi kétségeink ellenére a két tölgyfa közös gyökerei a mostani viharban is erősen tartanak.

Ehhez ad számunkra segítséget ez a négy évtizeden át asztalfiókban pihenő, és sorsszerűen egy ilyen turbulens, a közép-európai térség sorsát ismét alapjaiban meghatározó időszakban először az olvasók kezébe kerülő interjú-válogatás.

Havasi Dániel

2022. április

Tartalomjegyzék

Miért csak most?	5
Rövid történelemlecke	7
Kadarkút utolsó „mohikánja” Andrzej Budnowski - Budnowski András	10
A háború nem kíméli a nőket sem Várnainé Malyk Katalin	23
Premysl-től Jánossomorjáig Ładisław Wysoczanski - Vyszocsánszky László	26
Kényszermunkából házasságba Julia Struzik - Kelemenné Sztruzsik Julianna	47
Aki egy időben Chevroleten kísért Rákosit Harsányi János	54
Két világháború veteránja Józef Swirniak - Szvirnyák József	72
Lengyel toronylövészből magyar bányagépész Feliks Drecki - Dretzky Félix	81
„Galíciába már nincs visszaút...” Jan Sowa – Szova János	101
Egy hontalan lengyel, aki magyar Michał Biodrowicz – Biodrowicz Mihály	117
„Apu, téged valóban megkínóztak?” Bruno Rychlak – Rychlak Brúnó	127
Utószó	142